

**T.C.  
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**



**YÜKSEK LİSANS TEZİ  
TARİH ANABİLİM DALI  
TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**BATILI TARİHÇİLERE GÖRE  
MELİKŞAH VE NİZAMÜLMÜLK**

**Kevser AKSAYAR**

**Danışman  
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU**

**MANİSA-2024**

KEVSER  
AKSAYAR

BATILI TARİHÇİLERE GÖRE  
MELİKŞAH VE NİZAMÜLMÜLK

2024

## TAAHHÜTNAME

Bu tezin Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını ve kullanılan tüm literatür bilgilerinin referans gösterilerek tezde yer aldığını, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, tezin yazımında akademik ve etik kurallara aykırı herhangi bir yapay zeka ve program kullanmadığımı beyan ederim.

İmza

Kevser AKSAYAR

# ÖZET

**Yüksek Lisans / Doktora Tezi**

**Kevser AKSAYAR**

**Manisa Celal Bayar Üniversitesi**

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**

**Tarih Anabilim Dalı**

**Danışman:**

**Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU**

Büyük Selçuklu Devleti, tarih boyunca kurulmuş Türk devletleri arasında büyük öneme sahiptir. İslam'ın koruyuculuğunu üstlenmiş ve Anadolu topraklarını Türk yurdu haline getirmiştir. Büyük öneme haiz bu devletin, siyasi, dini, askeri ve toplumsal yapısı öğrenilmeden ardılı Türk devletlerinin de anlaşılması güçtür. Gerek İslam tarihi gerekse Türk-İslam tarihinin anlaşılabilmesi açısından günümüze kadar pek çok araştırmacı kaynakların elverdiğince Büyük Selçuklu Devleti tarihinde karanlıkta kalan noktaları aydınlatmak üzere pek çok çalışma yapmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti, yerli araştırmacıların olduğu kadar Batılı araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Pek çok Batılı yazar eserlerinde Büyük Selçuklu Devleti'ne de yer vermişlerdir.

Araştırmamızda Batılı yazarlara ait on üç eser belirledik ve bu eserleri ana kaynaklar ve yerli yazarlarımızın eserleriyle mukayese ederek genelde Batı'daki Selçuklu algısını özelde de Melikşah ve Nizamülmülk algısını ortaya çıkarmayı hedefledik. Esasen bu çalışmamızda Batılı araştırmacıların özelde Selçuklu tarihi genelde ise Türk tarihi ile ilgili görüşleri de ortaya çıkmaktadır.

**Anahtar Kelimeler: Nizamülmülk, Melikşah, Selçuklu, Devlet, Batı**

**2024, 96 sayfa**

## **ABSTRACT**

**M.Sc Thesis**

**Kevser AKSAYAR**

**Manisa Celal Bayar University  
Graduate School of Education  
Department of History**

**Supervisor:  
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU**

The Great Seljuk State has a great importance among the Turkish states established throughout history. It also undertook the protection of Islam and made Anatolian lands a Turkish homeland. Without learning the political, religious, military and social structure of this state of great importance, it is difficult to understand the successor Turkish states. In order to understand both Islamic history and Turkish-Islamic history, many researchers have carried out many studies to illuminate the points that remain in the dark in the history of the Great Seljuk State to the best of their abilities.

The Great Seljuk State has attracted the attention of Western researchers as well as domestic researchers. Many Western writers have also included the Great Seljuk State in their works.

In our research, we have identified thirteen works by Western authors and by comparing these works with the main sources and the works of our local authors, we aimed to reveal the perception of Seljuks in the West in general and the perception of Melikşah and Nizamülmülk in particular. In fact, in this study, the views of Western researchers on Seljuk history in particular and Turkish history in general are also revealed.

**Keywords: Nizamülmülk, Melikşah, Seljuk, State, West**

**2024, 96 pages**

## ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Tezimizin konusu Batılı Tarihçilere Göre Melikşah ve Nizamülmülk'tür. Çalışmamızda Batılı yazarların görüş ve yorumlarına göre Melikşah döneminin siyasi, idari, toplumsal yapısı değerlendirilmiştir.

Araştırmalar genellikle bilinenden bilinmeyene doğru ilerler. Biz araştırmamızda bu yöntemi biraz daha değiştirmeyi tercih ettik. Bizim hedefimiz uluslararası dolaşımda olan yani pek çok toplum tarafından kolaylıkla ulaşılabilen araştırmaların eksik ve hatalı kısımlarını ortaya çıkarmak ve böylelikle doğruya ulaşmaktır. Bu amaçla alanlarında bir otoriteye sahip Avrupalı ve Amerikalı oryantalistlerin en çok bilinen ve okunan eserlerini seçtik. Bir milletin tarihini araştırmak o milletin kültürüne, inancına, diline ve toplumsal ilişkilerine vakıf olmayı gerektirir. Kilometrelerce uzaktan ve hatalı çevirilerle dolu eserleri analiz etmek yeterli değildir. Araştırmamız bunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Batılı yazarlar tarafından, Büyük Selçuklu Devleti'ni tüm yönleriyle inceleyen müstakil eser sayısının az olduğunu gördük. Oryantalistlerin büyük bir kısmı İslam tarihi ya da Türk tarihi hakkında yazdıkları eserlerin küçük bir bölümünde Selçuklular hakkında bilgi vermektedir. Bu nedenle araştırmamıza İslam tarihi ve Türk tarihini inceleyen kapsamlı eserleri de dahil etmek durumunda kaldık. Eser sayısının az olması nedeniyle araştırmamıza konu olacak eserleri bulmakta birtakım güçlükler yaşadık.

Tezimiz bir giriş, dört bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır.

Giriş kısmında ilk olarak araştırmamızda kullandığımız Batılı yazarlar ve eserleri tanıtarak, bu eserleri tercih etme sebeplerine yer verilmiştir. İkinci olarak araştırma konumuzun kapsamı ve içeriği ile incelediğimiz eserlerin tezimizin oluşumuna katkı sağlayan yönleri vurgulanmıştır.

Birinci Bölümde, Selçuklularda yönetim ve yöneticilerle ilgili konular değerlendirilmiştir.

İkinci Bölümde, Melikşah ile ilgili konular incelenmiştir. Melikşah'ın şahsiyeti, idari ve siyasi yönü ve Nizamülmülk ile arasındaki ilişki incelenmiştir.

Üçüncü Bölümde, Nizamülmülk ile ilgili konulara yer verilmiştir. Nizamülmülk'ün devlet üzerinde etkisi ve şahsiyeti incelenmiştir.

Dördüncü Bölümde Batıniler ile ilgili konulara değinilmiştir.

Araştırmamızda yöntem olarak öncelikle Batılı yazarların iddialarına yer verilmiş, ardından ana kaynaklar ile yerli araştırmalar kullanılarak bu iddialar doğrulanmış veya çürütölmüştür.

Tezimin pek çok aşamasında engin tecrübeleriyle çalışmamı değerli kılan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Hayatımın her anında en büyük destekçim, kardeşim Özkan Buğra AKSAYAR'a teşekkür ederim.

Kevser AKSAYAR

MANİSA, 2024



## İÇİNDEKİLER

|                                                       |     |
|-------------------------------------------------------|-----|
| ÖZET.....                                             | I   |
| ABSTRACT .....                                        | II  |
| ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....                                | III |
| İÇİNDEKİLER .....                                     | V   |
| GİRİŞ .....                                           | 1   |
| 1. Kullanılan Batılı Eserler ve Tercih Sebepleri..... | 1   |
| 2. Konunun Kapsamı ve Muhtevası.....                  | 4   |

## BİRİNCİ BÖLÜM

### SELÇUKLULARDA YÖNETİM VE YÖNETİCİLERLE İLGİLİ KONULAR

|                                                       |    |
|-------------------------------------------------------|----|
| 1.1. Büyük Selçuklularda Veraset Anlayışı .....       | 9  |
| 1.2. Sultanların Unvan Kullanmadaki Amacı .....       | 11 |
| 1.3. Selçuklu Sarayı ve Ordusu.....                   | 13 |
| 1.4. Selçukluların Fetih Amacı.....                   | 15 |
| 1.5. Büyük Selçuklu Devletinin Yönetim Sorunu.....    | 16 |
| 1.6. Atabeylik Hakkındaki Yanılgılar .....            | 18 |
| 1.7. Ikta Sistemi .....                               | 19 |
| 1.8. Berid Teşkilatı Hakkında Görüşler.....           | 22 |
| 1.9. Vezir Hanedanları.....                           | 24 |
| 1.10. Selçuklu Sultanlarının Dindarlığı Meselesi..... | 25 |
| 1.11. Selçuklu Sultanlarının Cehaleti.....            | 29 |

## İKİNCİ BÖLÜM

### MELİKŞAH İLE İLGİLİ KONULAR

|                                                          |    |
|----------------------------------------------------------|----|
| 2.1. Nizamülmülk'ün Melikşah Üzerindeki Etkisi .....     | 37 |
| 2.2. Melikşah'ın Hükümdarlığı .....                      | 41 |
| 2.3. Melikşah'ın Gayrimüslimlere Tavrı .....             | 43 |
| 2.4. Melikşah'ın Siyasi Hırsı .....                      | 44 |
| 2.5. Melikşah ve Hasan Sabbah Arasındaki Mektuplar ..... | 45 |
| 2.6. Melikşah ve Halife Arasındaki İlişki .....          | 47 |

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### NİZAMÜLMÜLK İLE İLGİLİ KONULAR

|                                |    |
|--------------------------------|----|
| 3.1. Nizamülmülk Kimdir? ..... | 49 |
|--------------------------------|----|

|                                                         |    |
|---------------------------------------------------------|----|
| 3.2. Nizamülmülk'ün Amacı .....                         | 50 |
| 3.3. Nizamülmülk'ün Selçuklu Devleti'ndeki Nüfuzu ..... | 52 |
| 3.4. Nizamiye Medreseleri .....                         | 55 |
| 3.5. Nizamülmülk'ün Kadınlar Hakkındaki Görüşü .....    | 58 |
| 3.6. Nizamülmülk ve Hasan Sabbah .....                  | 59 |
| 3.7. Nizamülmülk'ün Melikşah Üzerindeki Etkisi .....    | 61 |
| 3.8. Nizamülmülk'ün Öldürülmesi .....                   | 61 |

## **DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**

### **BATINİLER İLE İLGİLİ KONULAR**

|                                                            |    |
|------------------------------------------------------------|----|
| 4.1. Hasan Sabbah ve Nizamülmülk .....                     | 66 |
| 4.2. Nizamülmülk'ün Öldürülmesi .....                      | 66 |
| 4.3. Melikşah ve Hasan Sabbah Arasındaki Mektuplar .....   | 66 |
| 4.4. Selçukluların Nizarilere Karşı Tavrı .....            | 67 |
| 4.5. Hasan Sabbah'ın Türk Düşmanlığı Hakkında .....        | 69 |
| 4.6. Batınilerin Siyasi İdeali .....                       | 70 |
| 4.7. Batıniler ve Fransız İhtilali Arasındaki İlişki ..... | 72 |

### **BAZI MÜTEFERRİK KONULAR**

|                                             |    |
|---------------------------------------------|----|
| 1. Büyük Selçuklu Kaynakları Meselesi ..... | 72 |
| 2. İslam'ın Yenileyici Özelliği .....       | 76 |
| 3. İslam'ın Karakteri .....                 | 78 |
| SONUÇ .....                                 | 80 |
| KAYNAKÇA .....                              | 82 |

# GİRİŞ

## 1. Kullanılan Batılı Eserler ve Tercih Sebepleri

Amacımız alanında uzman kabul edilen farklı milletlere mensup on üç batılı (oryantalist) yazarın Büyük Selçuklu Devleti hakkında görüşlerine ulaşarak onların özelde Melikşah ve Nizamülmülk algılarını ortaya koymak ve bu görüşlerinin eleştirisini yerli kaynak ve araştırma eserlerle yapmaktır.

Diğer taraftan özeldeki bu çalışma bizi aynı zamanda, ele alınan konunun bir sonucu olarak genelde batılı tarihçilerin Büyük Selçuklulara ve Türk tarihine bakışlarını değerlendirme fırsatı da vermektedir. Araştırmamız sonucunda birçok Batılı eserde Selçuklu tarihi genel hatlarıyla ele alınmıştır. Maalesef, Batılı yazarlar tarafından ele alınmış, Selçuklu sultanlarına ait biyografik eserler bulunmamaktadır. Sultanlara daha çok, faaliyet gösterdikleri alanlarda kısaca değinilmiştir. Aşağıda verilen eserler bu çerçevede seçilmiştir. Araştırmamız, beş İngiliz, iki Alman, üç Amerikalı, bir Fransız, bir Avusturyalı, bir de Rus yazarların eserlerinden oluşmaktadır.

Selçuklu Devletleri ve Osmanlı Devleti hakkında eserler veren İngiliz oryantalist Andrew Charles Spencer Peacock'un *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*<sup>1</sup> isimli eserinde Büyük Selçuklu Devleti'ni her yönüyle ele alan yazar, devletin oluşumunu en baştan, Oğuzlardan itibaren aktarmaktadır. Kitap oldukça detaylı bir anlatıma sahiptir.

Araştırmamızda bu eseri tercih etme sebebimiz, Büyük Selçuklu Devleti'ni ayrıntılı biçimde incelemesi olmuştur. Ayrıca eser, incelediğimiz diğer Batılı eserlere nazaran ana kaynaklara daha fazla yer vermektedir. Bu sebeple çalışmamızda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Arap kültürü ve İslam tarihi ile ilgili eserlere sahip olan Alman şarkiyatçı Carl Brockelmann *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*<sup>2</sup> adlı eserinde Arabistan'ın İslamiyet'ten önceki sosyal, siyasal ve dini durumundan başlamak suretiyle İslam'ın

---

<sup>1</sup> Andrew Charles Spencer Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

<sup>2</sup> Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, (Çev. Neş'et Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964.

hüküm sürdüğü tüm coğrafyaları ve İslam devletlerini geniş bir biçimde ele almaktadır.

Yazar, eserde Selçuklu Türklerine de yer vermektedir. Eserin araştırmamızda yer almasının sebebi, Selçukluların siyasi faaliyetlerinin yanı sıra çalışmamızın konusunu oluşturan Melikşah ve Nizamülmülk hakkındaki izahatlarıdır.

İslam tarihi ve Ortadoğu konulu eserleri bulunan İngiliz asıllı tarihçi Bernard Lewis'in *Haşhaşiler*<sup>3</sup> adlı eserinde İsmailileri İslam tarikatlarından biri olarak ele almaktadır.

Haşhaşiler, Büyük Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemini oluşturan Melikşah zamanında devlet adamları ve halifelere düzenledikleri suikastlar nedeniyle Büyük Selçuklu tarihinin önemli bir parçasında yer almaktadırlar. Bu eserin tez çalışmamızda olma sebebi, Bernard Lewis'in dönemin Selçukluları ve İsmaililer hakkındaki yorum ve değerlendirmeleridir.

İslam ve dünya tarihi ile ilgili eserleri bulunan ve İsmaililik hakkında da kapsamlı incelemeleri olan Amerikalı şarkiyatçı Marshall G.S. Hodgson'un *İslam'ın Serüveni*<sup>4</sup> adlı eserinde genellikle siyasi konulara temas etmektedir.

Bu eserin tezimizde yer alma sebebi ise Melikşah ve Nizamülmülk'ün siyaseti hakkında değerlendirmelerde bulunması ve İslam'ın özellikleri ile İsmaili siyaseti konusuna da değinmesidir.

Amerikalı tarihçi Carla L. Klausner'in *Selçuklularda Vezirlik*<sup>5</sup> adlı eseri, Selçuklu siyasi ve idari teşkilatı, vezirin işlevleri, vezir seçimi, vezirin eğitimi, dini, kökeni, ayrıcalıkları ve risklerinden oluşmaktadır. Eseri araştırmamızda inceleme sebebimiz Selçuklu Devleti'ni idari açıdan değerlendirmesidir.

Türk ve Moğol tarihi hakkında eserleri bulunana Fransız oryantalist ve Türkolog Jean-Paul Roux'un *Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl)*<sup>6</sup> isimli eserinde Asya Hun Devleti'nden itibaren Türkleri anlatmaktadır. Türklerin dili, dini ve yaşayışları hakkında bilgi vermektedir. Dünyanın dört bir yanında varlıklarını

---

<sup>3</sup> Bernard Lewis, *Haşhaşiler (İslam'da Radikal Bir Tarikat)*, (Çev. Kemal Sarısözen), Kapı Yayınları, İstanbul, 2014.

<sup>4</sup> M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, (Çev. Metin Karabaşoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

<sup>5</sup> Carla L. Klausner, *Selçuklularda Vezirlik*, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

<sup>6</sup> J.P. Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, Kabalı Yayınevi, İstanbul, 2008

sürdüren ilk Türklerden başlayarak 1990'lı yıllara değin Türk dünyasını geniş bir çerçevede değerlendirmektedir.

Bu eserin araştırmamıza konu olma sebebi ise, Melikşah ve Nizamülmülk'ün idari ve siyasi yönlerinin yanı sıra şahsiyetlerine de yer vermesidir.

Kuzey Afrika araştırmaları ve Fatımiler hakkında çalışmaları bulunan İngiliz şarkiyatçı Michael Brett'in *Fatimi İmparatorluğu*<sup>7</sup> isimli eserinde devletin kuruluşundan siyasi ve dini yapısına kadar detaylı bir biçimde incelenmektedir.

Eser, Fatımiler ile Selçuklular arasındaki dini ve siyasi çekişme ve batıniler hakkında değerlendirmelerde bulunması sebebiyle araştırmamızda yer almaktadır.

Avusturyalı şarkiyatçı ve tarihçi Joseph von Hammer-Purgstall, 1799'da İstanbul'a gönderilen sefaret heyetinde tercüman olarak yer almıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ni yakından tanıma fırsatı bulmuş ve Osmanlı Devleti ile ilgili eserleri ile tanınmıştır. *Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi*<sup>8</sup> adlı eserinde İslam'ın doğuşundan Haşhaşilerin ortaya çıkışı ve batini imamlarının faaliyetlerini ele almaktadır.

Bu eserin araştırmamızda yer alma sebebi, çoğunlukla Doğu kaynaklarından faydalanılarak hazırlanması olmuştur.

Amerikalı tarihçi Deborah G. Tor, İslam'ın yükselişinden 13. yüzyıla kadar Orta Doğu ve Orta Asya'nın siyasi, sosyal, dini ve askeri tarihi konusunda uzmandır. *'Sovereign And Pious: The Religious Life Of The Great Seljuq Sultans'*<sup>9</sup> (Egemen ve Dindar Müslümanların Dini Hayatı Büyük Selçuklu Sultanları) isimli makalesinde büyük Selçuklu sultanları incelemiştir. Bu makale 2008 yılında Edinburgh'da gerçekleşen Selçuklular: İslâm'ın Yeniden Canlanması konulu sempozyumda sunulan on beş tebliğden biridir. Christian Lange ve Songul Mecit'in editörlüğünde hazırlanan *The Seljuqs: Politics, Society And Culture* isimli kitapta yayınlanmıştır.

---

<sup>7</sup> Michael Brett, *Fatimi İmparatorluğu*, (çev. Fatih Yücel), Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

<sup>8</sup> Joseph Hammer, *Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul, 2017.

<sup>9</sup> Deborah G. Tor *'Sovereign And Pious': The Religious Life Of The Great Seljuq Sultans (Egemen ve Dindar Müslümanların Dini Hayatı Büyük Selçuklu Sultanları)*, University Of Notre Dame. "Christian Lange ve Songül Mecit, *The Seljuqs*, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011, s.46".

İngiliz yazar, Carole Hillenbrand, Edinburgh Üniversitesi İslam Tarihi profesörüdür. *Aspects of The Court Of The Great Seljuqs*<sup>10</sup> (Büyük Selçuklu Sarayı ile İlgili Husular) isimli çalışması 2008 yılında Edinburgh'da gerçekleşen Selçuklular: İslâm'ın Yeniden Canlanması konulu sempozyumda sunulan on beş tebliğden bir diğeridir. Christian Lange ve Songul Mecit'in editörlüğünde hazırlanan *The Seljuqs: Politics, Society And Culture* isimli kitapta yayınlanmıştır

Alman İslam Bilimleri profesörü ve İsmaililer ile Şii tarihi hakkında çalışmaları bulunana Heinz Halm'ın *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*<sup>11</sup> adlı eserinin araştırmamızda yer alma sebebi ise Haşhaşilerin faaliyetlerini Batılı diğer yazarlardan farklı olarak değerlendirmesidir.

Rus Doğu bilimci ve Türkolog olan Wilhelm Barthold, Türk ve İslam dünyası hakkında çalışmalara sahiptir. Onun *İslam Medeniyeti Tarihi*<sup>12</sup> adlı eserinde farklı medeniyetlerin İslam medeniyetine etkisi ile medeniyetlerin birbirine olan etkisini incelemektedir. Bu çalışmanın araştırmamızda yer alma sebebi, Selçuklu medeniyetinin ilerleyişi ve Sünni – İsmaili çatışması hakkında bilgi vermesidir.

Şii İslam Tarihi ve İslam'da Entelektüel Gelenekler adlı çalışmaları bulunan İran asıllı İngiliz tarihçi Farhad Daftary, İsmaili Araştırmalar Enstitüsü'nün eş müdürüdür. Yazar, *Alamut Efsaneleri*<sup>13</sup> isimli eserinde batıniler hakkında bilinen pek çok bilginin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Araştırmamızda yer alma nedeni, Haşhaşiler hakkında ilginç değerlendirmelerde bulunmasıdır.

## 2. Konunun Kapsamı ve Muhtevası

Batılı Tarihçilere Göre Melikşah ve Nizamülmülk adlı araştırmamızda seçtiğimiz Batılı on üç yazara ait eserleri Melikşah dönemi çerçevesinde inceledik. Çalışmamızda yazarların Melikşah'ın yönetimi, Nizamülmülk ile olan ilişkisi ve Nizamülmülk'ün yetkileri konusundaki görüşlerine yer verdik. Ayrıca Batılı

---

<sup>10</sup> Carole Hillenbrand, *Aspects Of The Court Of The Great Seljuqs* (Büyük Selçuklu Sarayının Yönleri), University of Edinburgh. "Christian Lange ve Songül Mecit, *The Seljuqs*, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011, s.s.31-32."

<sup>11</sup> Heinz Halm, *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, (çev. Atilla Dirim), Runik Kitap, İstanbul 2020.

<sup>12</sup> W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (çev. Mehmet Fuat Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

<sup>13</sup>, Farhad Daftary, *Alamut Efsaneleri*, (Çev. Özgür Çelebi), Yurt Yayınları, Ankara, 2008.

tarihçilerin Batınilerin faaliyetleri ve devletin Batını politikasına bakış açısını değerlendirdik.

Peacock'a ait Büyük Selçuklu İmparatorluğu adlı eser, Selçuklu Devleti'ni her yönüyle ele alması ve sultanların şahsiyetlerine yer vermesi sebebiyle araştırmamızda geniş yer tutmaktadır. İncelememiz sırasında yazarın, devletin idari alanında uygulanan birçok usul ve kaide hakkında yaptığı değerlendirmeleri ana kaynaklar ile yerli eserler ve makaleler vasıtasıyla doğrulamak durumunda kaldık. Örneğin Peacock eserinde, Selçukluların fethedilen bölgeleri egemenlik altına almayı amaçlamadıklarını bu nedenle fethedilen topraklara ordugahlar kurulmadığını iddia etmektedir. Ayrıca fetihlerin otlak bulmak ve yağma amacıyla yapıldığını belirtmektedir. Yazar iddiasını, Alparslan'ın 1064 yılında çıktığı "Rum Gazası" olarak bilinen seferine dayandırmaktadır. Bu iddiaları ana kaynaklardan İbnü'l-Esîr ve el-Hüseyî'ye ait eserlerden yaptığımız alıntılar vasıtasıyla çürüttük.<sup>14</sup> Zira bahsettiğimiz ana kaynaklar Ani'nin fethinden sonra Sultan Alparslan'ın burada bir mescit yaptırdığını ve kalabalık bir ordu bıraktıktan sonra bölgeden ayrıldığını bildirmektedir. İlâveten Ani şehrinde Alparslan döneminde yaptırılmış, bugün kalıntıları bulunan bir Selçuklu sarayı ve iki adet cami bulunmaktadır.

Peacock, eserinde Selçuklu sultanlarının karakter özelliklerine ve dini inanışlarına yer vermiştir. İncelediğimiz diğer Batılı yazarlardan çok azı özel olarak sultanlara değinmiştir. Sultanların şahsiyetleri devlet yönetiminde birebir etkili olduğundan devlet yönetimindeki değişiklikler sultanların karakteristik özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Bu açıdan her sultanı kendi dönemi içinde ayrı ayrı incelemekte fayda vardır. Peacock bu konuda diğer yazarlara nazaran daha detaylı bir anlatıma sahiptir. Öne çıkan sultanları tek tek ele alan Peacock'a göre Melikşah, Nizamülmülk'ten korkuyordu. Yazar, Nizamülmülk'ün muazzam bir güce sahip olduğunu Melikşah'ın ise bu güç karşısında zayıf kaldığını belirtmektedir. Bu konu tezimizin ikinci bölümünde Bündari'den yaptığımız alıntılarla açıklanmıştır.<sup>15</sup>

Araştırmamızın oluşumunda katkı sağlayan bir diğer eser Carla L. Klausner'in Selçuklularda Vezirlik adlı kitabıdır. Bu eserden daha çok Selçukluların idari teşkilatları ve yönetim sorunları ile ilgili konularda yararlandık. Klausner, Ikta sisteminde sorunlar olmasını ve veraset sisteminin belli bir kurala bağlanmamasını

<sup>14</sup> I. Bölüm, Selçuklularda Yönetim ve Yöneticilerle İlgili Konular, s.9.

<sup>15</sup> II. Bölüm, Melikşah ile ilgili Konular, s.37.

Selçuklu yönetiminin kendine has zayıflıkları olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber Selçuklularda verasetin yaşça küçük melikin tahta çıkarılması adetinden dolayı melikler arasında kavgalar yaşandığını belirtmektedir.<sup>16</sup>

Yaşça küçük meliklerin tahta çıkarılma adetinin olmadığını kut anlayışının gerektirdiği usullerle açıklamaya çalıştık.<sup>17</sup>

Çalışmamızda, Brockelmann'ın İslam Medeniyeti isimli eserinde yer alan, Melikşah ve Nizamülmülk arasındaki üstünlük ilişkisine ve yönetimdeki eksiklikler ile ilgili görüşlerine yer verdik. İslam devletleri hakkında geniş malumat ve değerlendirmeler içeren eserde İslam'ın yenileyici özelliği konusundaki yorumlarını dikkat çekici bulduğumuzdan araştırmamıza bu konuyu da dahil ettik. Araştırmamızın konusunu oluşturan bir diğer yazar Hodgson'un da eserinde İslam'ın yenileyici özelliğine yer verdiğini gördük. Hodgson, İslam'ın yenileyici özelliğini 'her asrın başında gelecek bir mehdi' olarak yorumlamıştır. Brockelman da bu konuda aynı yorumu yapmaktadır. İslam hakkında kapsamlı eserlere sahip bu iki yazarın İslam'da tecdid konusunu hatalı yorumladıkları ortaya çıkmaktadır. Sırf bu nedenlerle araştırmamıza dahil ettiğimiz konuyu ilahiyat profesörleri, Muammer Esen ve Yusuf Şevki Yavuz'un makaleleri ile açıklamaya çalıştık.

Hodgson, İslam'ın serüveni adlı eserinde, Melikşah ve Nizamülmülk'ün siyasi ve idari niteliklerine de yer vermektedir. Bu cihetle incelediğimiz diğer yazarlar ile ortak bir görüşü olduğu öne çıkmaktadır. Farklı Batılı yazarların özelde Selçuklular genelde İslam ve Türkler hakkında genellikle aynı hatalı görüşe sahip olmaları en masum ifadeyle Doğu kültürü ve İslam'a uzak olmalarından ileri geliyor olsa gerektir.

Jean-Paul Roux- Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl) adlı eserinde yer verdiği Nizamülmülk'ün ve Melikşah'ın karakteristik özellikleri tezimizin içeriğine uygunluğu açısından önemlidir. Ayrıca Nizamiye medreseleri hakkındaki hatalı görüşlerini doğrulama gereği doğduğundan eser araştırmamızda yer almaktadır.

Carole Hillenbrand'in Aspects of The Court Of The Great Seljuqs adlı çalışmasında, Sultan Melikşah döneminde Selçuklu sarayı hakkında bilgi vermektedir.

---

<sup>16</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.77.

<sup>17</sup> I. Bölüm, Selçuklularda Yönetim ve Yöneticilerle İlgili Konular, s.9.

Çalışmamızda Selçukluların alimleri himaye etmesindeki nedenler ve idari inisiyatif hakkındaki ifadelerinden yararlanılmıştır.

Deborah G. Tor'un Sovereign And Pious: The Religious Life Of The Great Seljuq Sultans isimli çalışmasından Selçuklularda din ve Sultan Melikşah'ın dindarlığı meselesi hakkında faydalandık.

Barthold'un İslam Medeniyeti Tarihi isimli eserinden Selçuklu idaresi ve siyaseti hakkında faydalanılmıştır.

Araştırmamızda, Selçuklularla münasebetleri nedeniyle önemli bir yer teşkil eden Batıniler hakkında, Micheal Brett, Joseph Von Hammer, Heinz Halm, Bernard Lewis ve Farhad Daftary'nin eserlerini inceledik.

Micheal Brett, ana kaynaklarda kesinlik ifade etmeyen olayları kesin hükümlerle ifade etmesi dikkat çekicidir. Hasan Sabbah'ın özellikle Türk düşmanı olduğu ve suikastlarının milliyetçi bir yapıya dönüştüğünü iddia etmektedir. Suikastları incelendiğinde sadece Türklerin hedef alınmadığı görülmektedir. Suikast kurbanları genellikle İranlı devlet adamlarıdır. Cüveyni'nin aktardığı bilgilere göre Hasan Sabbah, kurban olarak kendisine engel gördüğü kişileri seçmiştir.

Heinz Halm, Nizamülmülk suikastının intikam amacıyla işlendiğini ve Batınilerin bu intikamdan sonra suikast yöntemini benimsediklerini ifade etmektedir. Hasan Sabbah ve müritlerinin Batını propagandası amacıyla hareket ettikleri bilinmektedir. Bu açıdan intikamdan ziyade propagandaya engel teşkil eden herkesi hedef almaları daha makul bir yaklaşımdır.

Hammer, Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi isimli eserinde Hasan Sabbah ve Nizamülmülk'ün medrese arkadaşlığını, Hasan Sabbah'ın Selçuklu sarayında görevli olduğu yönünde anlatılan hikayeleri olduğu gibi kabul etmektedir. Yazar, Batınilerin faaliyetlerini Fransız ihtilaliyle kıyaslamaktadır. İçerdiği bilgilerin teyide muhtaç olması, bu eserin araştırmamızda yer almasındaki en büyük etkendir.

Bernard Lewis Haşhaşiler isimli eserinde Hasan Sabbah ile Melikşah arasındaki mektuplaşmalara değinmiş ve bu mektupların gerçek olmadığı kanaatine varmıştır. Yazar Haşhaşiler konusunda daha akla uygun görüşler belirtmektedir. Araştırmamızda objektiflik açısından önemli bir yer tutmaktadır.

Farhad Daftary, *Alamut Efsaneleri* isimli eserinde haşaşilerin yanlış tanıtıldığını, onlar hakkında anlatıdan birçok şeyin efsaneden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Selçukluların Batınilere karşı çok sert önlemler aldıklarından ve Selçukluların yazılı eserlerinde dahi nefrete maruz kaldıklarından bahsetmektedir. Bu eserin araştırmamızda yer alma sebebi farklı çalışmalarda ve makalelerde sık sık karşımıza çıkması eseri inceleme gereğı doğurmuştur.

Araştırmamızın oluşumunda katkı sağlayan tüm kaynaklar ayrı ayrı incelenerek değerlendirilmiştir.



## BİRİNCİ BÖLÜM

### SELÇUKLULARDA YÖNETİM VE YÖNETİCİLERLE İLGİLİ KONULAR

#### 1.1. Büyük Selçuklularda Veraset Anlayışı

Eski Türklerde karizmatik lider anlayışı bulunmaktaydı. Bu anlayışa göre yönetilenler hükümdarın, olağanüstü niteliklere sahip olduğuna ve Tanrı tarafından kut verildiğine inanırdı. ‘Kut İnancı’ denilen bu anlayışa göre, hükümdarlık ilahi bir kuvvete dayanmaktaydı. Hükümdarlar kut sahibi olduklarını belirten unvanlar kullanırlardı.

Asya Hun hükümdarı Mete’nin unvanı; Gök-Tanrı’nın tahta çıkardığı Tanrı kut’u Tanhu idi.<sup>18</sup>

II. Göktürk Devleti hükümdarı Bilge Kağan, Orhun Kitabelerinde: “Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltişiş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır.”<sup>19</sup> İfadeleriyle ailesinin kut sahibi olduğunu belirtmiştir.

Türk edebiyatında ilk siyasetname özelliği taşıyan Kutadgu Bilig adlı eserde de Yusuf Has Hacıb, Ulu Buğra Han’a “Ey kutlu hakan, Allah sana verdi mutluluğu, Ona şükredip adını bin kez oku”<sup>20</sup> sözleriyle hitap etmektedir.

Tezimizde incelediğimiz ünlü vezir Nizamülmülk, Siyasetname adlı eserinde ‘Kut Anlayışı’nı şöyle tanımlamaktadır:

“Allah her çağda halkın içinden birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır özelliklerle donatır. Dünya işlerinden ve kulların huzurundan onu sorumlu kılar, fesat, karışıklık ve fitneyi onun eliyle ortadan kaldırır. Onun kudreti ve adaleti insanların gönüllerinde ve gözlerinde ona dair derin bir saygı uyandırır, ondan emin olarak devletin devamını isterler.”<sup>21</sup>

<sup>18</sup> Abdülkadir Donuk, Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı, Tarih Enstitüsü Dergisi, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1981, S. 10-11.

<sup>19</sup> Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011, s. 37.

<sup>20</sup> Yusuf Has Hacıb, Kutadgu Bilig, Gençlik Spor Yayınları, Ankara 2019, s. 41.

<sup>21</sup> Nizamülmülk, Siyasetname, Nilüfer Yayıncılık, Ankara 2016, s. 21.

İngiliz oryantalist Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu adlı eserinde veraset sisteminde hükümdarlığın kardeşten kardeşe geçtiğini iddia etmektedir.”<sup>22</sup>

Kut anlayışına göre, Tanrı’nın isteği ve lütfu ile devleti yıkılmaktan kurtaran veya yeni bir devlet kuran karizmatik liderin soyundan gelen erkekler de kut sahibidir. Bu durum hükümdarın vefatından sonra taht mücadelelerine sebep olmuştur. Ancak Peacock’un yukarıda ifade ettiği gibi Türklerde hükümdarlık, kardeşten kardeşe geçen bir gelenek değildir. Eski Türk geleneklerine göre taht üzerinde hükümdarın sadece kardeşleri değil erkek evlatları, amcaları ve amcalarının çocukları da hak sahibidir. Meşru sayılan bu mücadeleyi, siyasi ve askerî açıdan güçlü olan hanedan üyelerinden herhangi biri kazanabilir ve tahtın yeni sahibi olabilirdi.

Peacock, Kut Anlayışını klasik bozkır sistemi olarak, ‘bloody tanistry’e benzetmektedir. Ancak Bloody Tanistry; kabile reisi hayatta iken veliahdının uygun erkek adaylar arasından seçildiği ilk çağlara ait Kelt halefiyet yasasıdır. <sup>23</sup>

Yazara göre Tanistry geleneği, hükümdarların ölümünden sonra savaş çıkmasını amaçlıyordu.<sup>24</sup> Veliaht seçimi taht mücadelelerini engellemek için yapılır. Tanistry’nin tanımıyla çelişen bu açıklamaların kaynağı olarak Peacock, Fletcher, The Turco-Mongolian Monarchic Tradition (Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk-Moğol Monarşik Geleneği) isimli eseri vermiştir. Peacock yine Batılı bir araştırmacıyı kaynak göstermiştir. Yukarıda saydığımız ana kaynaklarda Kut Anlayışı detaylı olarak açıklanmıştır. Halef seçme İslam tarihinde Emevi Devleti’nin kurucusu Muaviye ile başlamıştır. İslamiyet’i benimseyen Selçuklu sultanları veliaht tayin etseler dahi Kut inancı gereği melikler arası mücadeleler yaşanmıştır.<sup>25</sup> Geleneksel sistemlerin araştırılmasında öncelikle ana kaynaklara başvurulması konunun anlaşılabilirliği açısından önemlidir. Bozkır geleneğinden gelen Türklerin savaş yeteneğine sahip oldukları doğrudur. Fakat savaş çıkmasını amaçlayan bir geleneğe sahip değillerdir. Bilakis taht mücadelesi devletin parçalanmasına sebep olur. Türklerin at ve silah kullanımındaki maharetleri, girdikleri mücadelelerden başarıyla çıkmaları

<sup>22</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.143.

<sup>23</sup> Sean J Murphy, “Irish Chiefs: Historical Background and a Register”, Centre for Irish Genealogical and Historical Studies, 30 September 2001. (Kelt kabile şeflerinin halefi anlamında kullanılır. Kelt şeflerinin kendilerinden sonra gelecek kişiyi belirlemesidir. İngilizler tarafından 'Tanistry' olarak adlandırılmıştır.)

<sup>24</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.142.

<sup>25</sup> Saim Yılmaz, “Veliaht”, İ.A (TDV), İstanbul 2013, C.43, ss.28-30.

savaşmaktan hoşlandıkları veya savaş çıkması için fırsat kolladıkları anlamına gelmez. Yazarın bu görüşü Batı'nın Doğulu milletlere karşı bakış açısını ortaya sermektedir. Batı dünyasında eskiden beri Türklerin barbar olduğu kanısı vardır. Örneğin, Urfalı Mateos, Selçukluları 'barbarlar veya zalimler' olarak adlandırmaktadır.<sup>26</sup> Bu görüşün eskisi kadar olmasa da bugün hala devam ettiği görülüyor. Medeniyetin köylülük, göçebeliliğin barbar ve zorbalık olduğuna inanan Batılar, Türklerin sadece ekonomik faaliyetlerinden dolayı göçebeliliği ve zorbalığı yakıştırmaktadırlar. Bu da Türk kültürünün yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır.

Klausner, yaşça küçük melikin tahta çıkarılması adetiyle kardeşler arası kavgaların yaşandığını iddia etmektedir.<sup>27</sup>

Klausner ve Peacock, veraset usulünün belirli bir kurala bağlandığından bahsederler. Buna göre tahtın kardeşten kardeşe veya en küçük melike intikal ettiğini belirtirler. Ancak buna rağmen kardeşler arasında taht kavgalarının yaşandığını ifade etmeleri tezat içermektedir. Zira taht kavgaları verasetin belirli bir kurala bağlanmamasından dolayı yaşanmaktadır. Ayrıca Klausner'in iddia ettiği yaşça küçük ve tecrübesiz olan meliklerin taht varisi olarak görülmeleri mantıken de mümkün değildir.

## **1.2. Sultanların Unvan Kullanmadaki Amacı**

Arapçada unvan ve lakap, bir kimsenin adının yanında kullanılan, kişinin rütbesini veya görevini bildiren ikinci isim niteliğindedir. Genellikle Halife ve Sultanlar hakimiyet alametlerini bildirmek için kullanır.<sup>28</sup>

Büyük Selçuklu Sultanlarına verilen unvanlar genellikle halife tarafından meşruiyet simgesi olarak verilmiştir. Kimi zaman büyük savaşlardan başarıyla çıkan hükümdarları taltif etme amacı ile verilen lakaplar da olmuştur. İslam halifesi tarafından verilen bu unvanlar sultanın kudreti ve gücünü simgelerdi. Hutbelerde sultanın isminin yanında unvanları da zikredilir, bastırılan sikkeler üzerinde bu unvanlara da yer verilirdi.

---

<sup>26</sup> Salih Özçamca, Türklerin Göçebeliliği Hakkında Birkaç Not, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2007/Güz, S.7, ss.177,184.

<sup>27</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.77.

<sup>28</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s.28.

Nizamülmülk, Siyasetname adlı eserinde unvanları şu şekilde tanımlamaktadır:

“Taşdığı lakap kişinin değerini ve makamını bildirmelidir.”<sup>29</sup>

Tuğrul Bey’in lakapları; el-Emîrû’l-celîl, Rûknü’d-devle ve’l-dîn, Yemînü emîri’l-mü’mînîn, Melikü’l-İslâm ve’l-müslimîn, Burhânü emîri’l-mü’mînîn, Şâhânşah, Melikü’l-meşrik ve’l-mağrib, Gıyâsü’l-müslimîn, Mugîsü ibâdillâh.<sup>30</sup>

Sultan Alparslan’ın unvan ve lakapları kaynaklarda ve sikkelerde “es-Sultanü’l-muazzam, Melikü’l-İslam (İslam Hükümdarı), Adüdü’d-devle (Devletin Yardımcısı), Ebü’l-Feth, Ebu Şüca, es-Sultanü’l-muazzam Şahanşah Melikü’l-İslam (Şahların şahı, İslam Hükümdarı), Şahanşahü’l-a’zam, es-Sultanü’l-a’zam şeklinde geçmektedir.”<sup>31</sup>

Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluş dönemi sultanları bu lakapları kazanarak almışlardır. Örneğin, Tuğrul Bey’e “Melikü’l-meşrik ve’l-mağrib” unvanı halifeyi Şii Büveyhi tehdidinden kurtarmak için Bağdat’a gittiğinde verilmiştir.<sup>32</sup>

Alparslan’a zaptı imkânsız görülen Ani’nin fethinden sonra halife tarafından “Ebü’l-feth” lakabı verilmiştir.<sup>33</sup>

Nizamülmülk, Siyasetname ’de halifeden bu unvanları almanın kolay olmadığını belirten, Gazneli Mahmut ve Halife arasında geçen bir hikâye anlatmaktadır.<sup>34</sup>

Bu konuya diğer yazarlar temas etmezken Peacock, detaylı olarak yer vermiştir. Ona göre bu unvanlar sultan adaylarının sultan çocuğu olduğunu kanıtlamak için kullandıkları lakaplardı. Ayrıca yazar, 12. Yüzyıl sonlarında tahtta hak iddia etmenin sadece sultanın oğulları ile sınırlandırıldığını iddia etmektedir. Bu sonuca özellikle Mahmud’un ölümünden sonra isimlerinin tartışmalı olduğunu iddia ettiği çok sayıda taht adayının Mahmud’un ya da Muhammed Tapar’ın oğullarından olmasına bağlamaktadır.<sup>35</sup> Zira Mahmut beş yaşında vefat etmiştir, evlatları yoktur. Muhammed Tapar’ın vefatından sonra tahta oğullarından Mahmut geçmiş fakat

<sup>29</sup> Nizamülmülk, Siyasetname, Nilüfer Yayıncılık, Ankara 2016, s.230.

<sup>30</sup> Faruk Sümer, “Tuğrul Bey”, İ.A (TDV), İstanbul 2012, C.41, ss. 334-336.

<sup>31</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s.29.

<sup>32</sup> Faruk Sümer, “Tuğrul Bey”, İ.A (TDV), İstanbul 2012, C.41, ss. 334-336.

<sup>33</sup> M. Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı, TTK Yayınları, Ankara 2001, C.III., s. 76.

<sup>34</sup> Nizamülmülk, Siyasetname, Nilüfer Yayıncılık, Ankara 2016, s.231.

<sup>35</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.144.

muvaffak olamadığı için tahta Muhammed Tapar'ın kardeşi Sencer geçmiştir. Yani Mahmut hüküm sürememiştir. Tapar'ın oğlu Mahmud b. Muhammed, veliaht ve naip olmak, Sencer'den sonra adına hutbe okutmak şartıyla amcasıyla barış yaptı.<sup>36</sup>

Büyük Selçuklu Devletinde tahta, sadece sultanın erkek evlatlarının çıkmasını öngören bir kanun resmi olarak bulunmamaktadır. Peacock bu konu hakkındaki yargıya nasıl vardığı konusunda kaynak göstermemektedir. Kut Anlayışının gereği olarak ülke hanedanının ortak malıdır görüşü, Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu ve hatta Osmanlı Devleti'ne kadar gelmektedir. "Ülkenin hükümdar ve oğullarının ortak malıdır." kanunu Osmanoğlu 1.Murat tarafından 14. yüzyılda getirilmiştir.

Yazar, meliklerin Sultan çocuğu olduklarını ispat etmek için lakap kullandıkları iddiasına örnek olarak Berkyaruk'un isimdaşı ve dedesi gibi Celalüddevle lakabı verildiğini ifade etmektedir.<sup>37</sup> Berkyaruk isimi Selçuklu sultanları arasında tektir. Herhangi bir adaşı yoktur. Dedesi Alparslan'dır. Ayrıca Celalüddevle lakabı babası Melikşah'a aittir. Bununla beraber Berkyaruk'un ana kaynaklarda lakabı Rüküddevle olarak bildirilmiştir.<sup>38</sup>

Lakaplar Nizamülmülk'ün de belirttiği gibi değer ve makam bildirmektedir. Birer güç sembolüdür. Halifeden gelen lakaplar ise meşruiyetin pekiştirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Peacock, taht adaylarının da lakap sahibi olduğunu iddia etmektedir fakat lakaplar ancak tahta çıktıktan sonra alınır, ayrıca sultan çocuğu olduğunu ispat etmek için değil, güç ve kudret bildirmek için kullanılmıştır.

### 1.3. Selçuklu Sarayı ve Ordusu

Saray eski Farsça ev anlamına gelmektedir.<sup>39</sup> Saray hem hükümdarın ailesiyle kaldığı hem de devlet işlerini yürüttüğü kompleks bir yapıdır. Selçuklu kaynaklarında Bargah ismiyle anılan saray, bâr-ı hâs (haremlık) ve bâr-ı âm (selamlık) olarak ayrılmaktadır. Sultanın ailesiyle birlikte kaldığı kısma haremlık denirken devlet işlerinin yürütüldüğü kısma selamlık denir.

<sup>36</sup> Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, Camiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi, (Çev. Ali Öngül), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.136.

<sup>37</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.144.

<sup>38</sup> Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, Camiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi, (Çev. Ali Öngül), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.106, Reşidüdin Fazullah, Cami'ü't Tevarih, (Çev. Erhan Göksu ve Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s.136.

<sup>39</sup> Zeynep Tarım Ertuğ, "Saray", İ.A. (TDV), İstanbul 2009, C.36, ss.117-121.

Christian Lange ve Songül Mecit'in editörlüğünü yaptığı The Seljuqs adlı eserde "Büyük Selçuklular bağlamında saray nedir?" bölümünün yazarı Hillenbrand, Avrupa'daki orta çağ saraylarının peripatetik olduğunu yani gezici veya otağ şeklinde olduğunu ifade eder.<sup>40</sup>

Batılı devletler yerleşik yaşam olan köylü kültüründen geldikleri için gezici bir saraya sahip oldukları konusu tartışmalıdır. Orta çağda Avrupa, feodal bir yapıya sahipti. Bu nedenle mimari açıdan korunaklı kaleler ve büyük şatolar inşa edilmişti.<sup>41</sup>

Bununla beraber Türkler bozkır kültürüne sahip olduğu için hünkâr, devlet işlerini bargah denilen otağından yönetirdi.<sup>42</sup> Türklerin bozkır kültürüne sahip olmaları Büyük Selçuklu sultanlarının saray binası olmadığı anlamına gelmez.

Ordu konusunda Carole Hillenbrand, "Selçuklu Türkleri gibi, önce topraklarını güvence altına almak, sonra da buraları savunmak ve genişletmek için büyük mesafeler kat eden göçebe askeri gaspçılar..." ifadesini kullanmaktadır.<sup>43</sup>

Gasp, bir kimseye ait malı zor kullanarak almak anlamına gelmektedir.<sup>44</sup> Büyük Selçuklu Devleti, gaspçı askerlere değil, teşkilatlanmış bir orduya sahiptir.<sup>45</sup> Savaşlar esnasında ordunun başarılı olması sonucu fethedilen yeni bölgelere Türk yönetimi getirilmiştir. Batılı bazı araştırmacılar Türklerin gaspçı ve yağmacı oldukları konusunda hemfikirler. (Örneğin Peacock da Büyük Selçuklu İmparatorluğu adlı eserinde Carole Hillenbrand ile aynı görüşe sahip olarak fetihlerin yağma amacıyla yapıldığını iddia etmiştir.)<sup>46</sup>

Bu görüş, Türklerin bozkır kültüründen geliyor olmasından kaynaklanıyor olsa gerek. Batı dünyasına göre yerleşik düzene yani medeniyete sahip olamayan toplumların siyasi olarak genişlemesi yağma ve gasp olarak görülmektedir. Esasen Batılı araştırmacıların düşündüğü manada gasp ve yağmaya en uygun örnek, IV. Haçlı

---

<sup>40</sup> Carole Hillenbrand, Aspects Of The Court Of The Great Seljuqs (Büyük Selçuklu Sarayının Yönleri), University of Edinburgh., "Christian Lange ve Songül Mecit, The Seljuqs, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011, s.s.31-32."

<sup>41</sup> Henri Pirenne, Ortaçağ Kentleri, (Çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.47.

<sup>42</sup> DİA, "Bargah", İ.A (TDV), İstanbul 1992, C.5. s.70.

<sup>43</sup> Carole Hillenbrand, Aspects Of The Court Of The Great Seljuqs (Büyük Selçuklu Sarayının Yönleri), University of Edinburgh. "Christian Lange ve Songül Mecit, The Seljuqs, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011, s.23."

<sup>44</sup> Mehmet Akif Aydın, "Gasp", İ.A. (TDV), İstanbul 1996, C.13. ss.387-392.

<sup>45</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 146.

<sup>46</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.67.

Seferi sırasında Batılı askerlerden oluşan Haçlı ordusunun Bizans'ı yağma ve katliamlarla yerle bir etmesidir.<sup>47</sup>

#### 1.4. Selçukluların Fetih Amacı

Selçuklu Devleti'ni anlayabilmek için öncelikle Türk geleneklerini, askeri ve siyasi anlayışlarını iyi kavrayabilmek gerekmektedir. Bozkır kültürünü tam anlamıyla çözememiş oryantalistlerin çoğu Türklerin göçebe bir kavim olduğunu varsayıp, olayları bu görüş üzerine bina ederek aktarırlar. İbrahim Kafesoğlu'nun da eserlerinde sık sık dile getirdiği gibi yerleşik kültürden farklı bir kültürü deneyimlememiş insanların bozkır yaşamını anlamamaları doğaldır. Türk toplumu 3500 yıl bozkır yaşamı sürmüşlerdir. Bu nedenle kendine has kültürleri vardır.<sup>48</sup>

Selçuklu ve Osmanlı Devletleri üzerine eserler kaleme alan Peacock da Büyük Selçuklu İmparatorluğu adlı eserinde Selçukluların fetih amaçlarını Alparslan'ın Doğu Seferleri üzerinden aktarmıştır. Ona göre Alparslan bu bölgeleri ilhak etmeyi düşünmüyor, sadece Türkmenlere yurt ve otlak bulmak ve Kutalmış'ın ölümüyle hoşnutsuz olan tebaasıyla bağlarını güçlendirmek istiyordu.<sup>49</sup>

Bu bilgi kısmen doğru olmakla birlikte eksiktir. Bahsi geçen bölgede Sultan Tuğrul Bey zamanından beri yapılmakta olan seferleri sürdürmek amaçlanmıştır. Böylece hem sınırları tahkim etmiş hem de Azerbaycan'daki Selçukluya bağlı Beyler ile sınır boylarındaki Türkmenler üzerinde devletin nüfuzunu temin etmiş olacaktır. Sonuç olarak Doğu sınırları güvence altına alınmış olacak ve Batı'ya ilerleyişi kolaylaşacaktır.

Peacock Selçuklu sultanlarından göçebe beyi olarak bahsetmektedir. Türklerin mevsimsel konar göçerliğini göçebelik olarak aktarır.<sup>50</sup>

Türk tarihinin ana kaynaklarından olan İbnü'l-Esîr'e ait el-Kâmil fi't-Tarih adlı eserde “Sultan Alp Arslan bir kumandanını kalabalık bir askeri birlikle Ani'de bırakıp

<sup>47</sup> Işın Demirkent, “Haçlılar”, İ.A. (TDV), İstanbul 1996, C.14., ss.525-546. (“900 yıl boyunca Hristiyan dünyasının merkezi olan İstanbul bu yağma sonunda bütün ihtişamını, zenginliğini, sanat eserlerini kaybetti. Kiliseler, manastırlar, saraylar ve kütüphaneler yağma edildi. Sayısız ikon, kutsal emanet ve değerli eşya üzerlerindeki kıymetli taşlar sökülüp alınarak tahrip edildi veya çalınıp götürüldü. Hristiyanlığın en kutsal kilisesi Ayasofya'ya atlarıyla giren Haçlı savaşçıları ikonları, ipekli halıları çaldılar; aziz tasvirleri ve kutsal kitaplar üzerinde tepinip şarkı söylediler.”

<sup>48</sup> İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s.206.

<sup>49</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.67.

<sup>50</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.67.

oradan ayrıldı.”<sup>51</sup> Cümlesi kullanılır. Buradaki bilgilere göre Selçukluların fetih amacı, yağma yapıp ganimet almak ve otlak bulmak değildir. Savaşarak kazandıkları bu toprakları Selçuklu ülkesine kattıkları ortadadır. Ayrıca Nasır b.Ali el-Hüseyini tarafından kaleme alınan bir diğer ana kaynak Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye’de “Sultan bu memlekette (Ani) bir mescit inşa ettikten ve bir emirin idaresi altında mürettep bir ordu vücuda getirdikten sonra kendisi İsfahan’a oradan Kirman’a gitti.”<sup>52</sup> ifadesi yer almaktadır.

Görüldüğü üzere Alparslan “*Göçebe Beyi*” değildir. Selçuklu Devleti de göçebe bir devlet değildir. Yaylak ve Kışlak kültürü gereği yazları ve kışları mekân değiştirdikleri gerekçesiyle Türkler neredeyse tüm yabancı kaynaklarda göçebe bir toplum olarak görülmektedir. Bu görüşün gereği olarak da devlet topraklarını büyütmekten ziyade yağma ve ganimet için savaştıkları sonucuna varılmaktadır. Batılı yazarların bu sonuca varmalarındaki en büyük sebep Batı’nın yerleşik (köylü) bir kültüre sahip olmasıdır. Bu bağlamda Doğu ve Doğulu halkların yaşayış tarzları çoğu zaman tam olarak anlaşılamamaktadır. Bir devlet tarihi veya bir milletin kültürü hakkında araştırma vücuda getirilecekse mutlaka o kültür ve çevresi yakından izlenmelidir. Kültürel nitelikler değişime uğrasa da bir milletin benliğinden asla silinmez.

### 1.5. Büyük Selçuklu Devletinin Yönetim Sorunu

İncelediğimiz Batılı araştırmaların hemen hepsi Büyük Selçuklu Devleti’nin en büyük yönetim sorununun tahta geçmenin belirli bir kurala tabi tutulmamasına bağlar.

Jean Paul Roux, Türklerin Tarihi adlı eserinde Doğu hükümdarlıklarının zayıf yanı olarak veraset sisteminin bir kurala bağlanmamasını gösterir.<sup>53</sup>

Carla L. Klausner ise Selçuklularda Vezirlik adlı eserinde, Selçuklu Devlet yönetiminde bulunan ikili teşkilatlanmanın istikrarı ve siyasi gücü daima tehdit ettiğini ifade etmekte ve Melikşah zamanında kısa bir dönem haricinde siyasi ve idari birliğin sağlanamadığını iddia etmektedir.<sup>54</sup>

<sup>51</sup> İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Tarih, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, 10.cilt, s.52.

<sup>52</sup> Nasır İbn Ali El-Hüseyini, Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, TTK Yayınları, çev. Necati Lügal, Ankara 1999, s.28.

<sup>53</sup> J.P.Roux, Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, s. 220.

<sup>54</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.9.

Büyük Selçuklu Devleti'nde Tuğrul ve Çağrı Beylerden sonra ikili yönetim olmamıştır. Tuğrul ve Çağrı Bey döneminde dahi Tuğrul Bey ülkenin tek hükümdarıdır ve siyasi alanda son söz daima ona aittir. Çağrı Bey ise askeri alanda faaliyet göstermektedir. Halefleri Alparslan ve Melikşah, hükümdarlıkları boyunca ülkeyi tek başlarına yönetmişlerdir. Özellikle Melikşah dönemi Büyük Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemini oluşturmaktadır ve ölümüne kadar idari olarak büyük bir sorun yaşanmamıştır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin geniş topraklara sahip olması sebebiyle Sultan'a bağlı pek çok emir bulunmaktadır. Bu emirlerden bazıları önemli ordu komutanları olurken bazıları da Selçuklu hanedanı üyelerinden olabiliyorlardı. Bunlar her ne kadar hanedan üyesi olsalar da hükümdara eşit konumda değildiler. Ülkenin belli bölgelerinden sorumlu olan bu hanedan üyelerinin Batılı yazarlar tarafından ikili yönetim şekli olarak algılandığı görülmektedir.

A.C.S. Peacock ise Alparslan ve Melikşah'ın yönetimde tek hükümdar olduklarını kabul etmekle beraber bu durumun istisnai ve tesadüfi olduğunu bu durumun şans eseri ortaya çıktığını iddia etmektedir.<sup>55</sup>

Büyük Selçuklu Devleti monark bir yapıya sahiptir. Çift başlı yönetime özellikle müsaade edilmemiştir. Buna örnek olarak Melikşah'ın amcası Kavurt'u infaz ettirmesini verebiliriz. Böylece devlet yönetimi şansa veya tesadüfe bırakılmamıştır.

Anlaşılabileceği üzere farklı coğrafyalara mensup devletlerin tarihleri incelenirken o bölgenin fiziki şartları ve dönemin siyasi koşulları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu koşullara göre zaman zaman yönetimde sorunlar veya aksaklıklar yaşanabilir ancak yaşanan bu olağanüstü durumların devletin karakterini yansıttığı söylenemez.

Klausner, adı geçen eserinde devlet yönetiminde görev alan Selçuklu devlet adamlarını "fırsatçılıkla" itham etmektedir. İddiasına göre vasıflı devlet adamları bile hırsları doğrultusunda hareket etmiştir.<sup>56</sup>

Tarih boyunca dünya üzerinde kurulmuş bütün devletlerde ve yöneticilerinde hırs, kibir ve kıskançlık dönem dönem kendini göstermiştir. İnsanın fitratında bulunan bu duygular kimi zaman kişinin bizzat kendisine zarar vermekle kalmayıp hizmet ettiği

---

<sup>55</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.140.

<sup>56</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019 s.77.

kurumlara ve hatta devletine zarar vermiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin bünyesinde bulunan bazı devlet adamlarının hırsları ve kıskançlıkları doğrultusunda hareket ettiği olmuştur. Ancak bu durum Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan topraklara sahip Büyük Selçuklu Devleti'nin var olduğu sürece fırsatçılıkla ve fırsatçılarla yönetildiği iddia edilemez.

Alman şarkiyatçı Carl Brockelmann da Selçuklu yönetiminde büyük sorunlar olduğunu iddia etmektedir. Ona göre devletin eksikliklerini Nizamülmülk, siyasetnamede itiraf etmektedir.<sup>57</sup>

Siyasetname, büyük işler başarmış önemli bir devlet adamından devlet yönetimine dair öğütler içeren bir rehberdir. Eserin içeriğinde doğrudan bir eleştiri veya itiraf söz konusu değildir. Devletin istikrarını sağlamak, halkın refah seviyesini yükseltmek ve Sultan'ın İslam'a uygun bir yönetim benimsemesi için yapılması gerekenler öğütlenmektedir. Burada önemli olan nasıl olduğu değil nasıl olması gerektiği vurgulanmaktadır.

#### **1.6. Atabeylik Hakkındaki Yanılgılar**

Ata kelimesi baba anlamına gelmektedir. Bey kelimesi bütün Türk topluluklarında idareciler için kullanılan bir unvandı. Türk Devletlerinde sultan çocukları yönetim ve siyaset konusunda tecrübe kazanmaları amacıyla farklı eyaletlerin yönetimine getirilirdi. Tecrübesiz ve küçük yaşta olan şehzadelere yol göstermesi için yanlarına deneyimli devlet adamları gönderilirdi. Esasen atabeyler şehzadenin hata yapmasını önlemekle görevliydi. Zira şehzadenin küçük bir hatası devleti parçalanmaya götürebilirdi. Bu bakımdan atabeylerin görevi oldukça mühimdi.

İncelediğimiz Batılı kaynaklarda Atabeylik hakkında da birtakım hatalar görülmektedir. Bunlardan bir tanesi Micheal Brett tarafından yazılan Fatımi İmparatorluğu adlı eserde bulunmaktadır. Brett, Dukak'ın atabeyi olan Tuğtekin'in, Dukak'a atabeyi olduğu için annesiyle evlendiğini ifade etmektedir.<sup>58</sup>

Batılı araştırmacıların atabeyleri, şehzadelerin üvey babası olarak görmesi büyük ihtimalle 'Ata' kelimesinin 'Baba' anlamına gelmesinden kaynaklanmaktadır. Atabeyler, şehzadeye yol gösteren, yanlışı ve doğruyu birbirinden ayırmada yardım

<sup>57</sup> Carl Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I, (Çev. Neş'et Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s.165.

<sup>58</sup> Michael Brett, Fatımi İmparatorluğu, çev. Fatih Yücel, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 326-327.

eden, bilgisine ve tecrübesine güvenilen kişilerdir. Eyaletlere gönderilen tecrübesiz melikleri eğitir ve yönetirler.

Çağrı Bey Nizamülmülk'ü oğlu Alparslan'a hizmet etmekle görevlendirdiğinde onu bir baba kabul etmesini istemiştir.<sup>59</sup> Çağrı Bey, bu sözleriyle aslında Alparslan'a Nizamülmülk'e karşı saygılı olmasını babasının sözünü dinler gibi onu dinlemesini öğütlemiştir.

İstisnai bir durum olarak, Tacü'd-Devle Tutuş'un ölümünden sonra Dukak'a atabey olarak atanan Tuğtekin, Dukak'ın annesiyle evlenmiştir. Rıdvan'a atabey olarak tayin edilen Cenahü'd-Devle Hüseyin de bu duruma örnek gösterilebilir. Fakat tüm atabeyler ile meliklerin anneleri arasında evlenme geleneği yoktur.<sup>60</sup>

Klausner'in Selçuklularda Vezirlik adlı eserinde de Atabeylerin şehzade analarıyla evlenmesinin bir gelenek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca melikin annesinin atabeyle evlenmesini atabeylik müessesesinin özel vasfı olarak görmektedir.<sup>61</sup>

Bazı atabeylerin mevkilerini yükseltmek ve daha güçlü bir konuma geçmek için şehzadelerin dul anneleriyle evlendikleri olmuştur. Fakat bu bir gelenek değildir ve tüm atabeyleri kapsamamaktadır.<sup>62</sup>

### 1.7. İkta Sistemi

Devlet görevlilerine hizmet ve maaş karşılığında verilen, devlete ait arazilerin hem ekilip biçilmesini hem de bu sayede memurların ve askerlerin maaşlarının hazineye yük olmadan ödenmesini sağlayan sisteme ikta sistemi denir. Bu sistemde mülk devlete aittir. İkta tahsis edilen kişiler görevlerinden ayrıldıkları takdirde ikta ellerinden alınır. Sadece görev süresince toprağın kullanım hakkı bu kişilere aittir.

M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni adlı eserinde ikta sözcüğünü toprağı birine bağışlamak şeklinde tanımlamıştır. Yazar, ikta sisteminin bir bütün olarak feodalizme

<sup>59</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s.70.

<sup>60</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s.72.

<sup>61</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.126.

<sup>62</sup> İbnü'l-Esîr, El-Kâmil fi't-Tarih, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, 10.cilt, s.210.

karşılık geldiğini iddia etmektedir. Bu sistemi belirli farklılıklar dışında feodalizme örnek göstermektedir.<sup>63</sup>

Öncelikle bu sistem devlet mülkiyetinde bulunan âtıl arazilerin işlenmesini, tarımsal alanda gelir elde etmeyi ve devlete yük olmadan asker yetiştirebilmeyi amaçlar. Arazinin mülkiyeti devlete aittir. Bu sistem Türklere İslam'ın getirdiği bir yöntemdir. Feodaliteye benzer nitelikler taşısa da feodalizmde derebeyine bağımlı bir köylü sınıfı varken, ıkta sistemi merkezi idareye karşı sorumlu, özgür köylülerden oluşmaktadır.<sup>64</sup>

Hodgson sözlerinin devamında, ıkta sistemini yarı feodal olarak tanımlamayı daha uygun görmüş ve ıkta sistemini karşılamak üzere gelir hibesi veya toprak hibesi şeklinde ifade etmiştir. Yukarıda belirttiği gibi “gelir kaynaklarını birine bağışlamak” veya hibe etmek söz konusu değildir. Ikta sahipleri merkeze karşı sorumludurlar.

Feodal sistem Avrupa'ya özgü bir sistemdir. Ikta veya tımar ile aynı anlamda kullanılamaz zira burada halk derebeyine bağlıdır. Ayrıca halk hiyerarşik bir sınıflandırma ile ayrılmıştır.<sup>65</sup>

Feodalizm, korunma ihtiyacından doğmuştur. Ikta ise devlet memurlarının maaşlarının devlete yük olmadan ödenmesi ve tarımsal arazinin işlenmesi ihtiyacına binaen kurulmuştur.

Lambton, feodalite ve ıktanın birbirinden çok farklı sistemler olduğunu ifade etmektedir. Avrupa feodalizmi anlamaya bağlıdır. Ikta sisteminde kişiler böyle bir anlamaya tabi tutulmamaktadır<sup>66</sup>

Michael Brett ve Carla Klausner ise eserlerinde ıkta sisteminin devlete zarar verdiğini, Melikşah döneminde suistimallere uğradığını böylelikle merkezi idarenin zayıfladığını ve İsmaililerin saldırıları ile devletin gözden düşmeye başladığını iddia etmişlerdir. ”<sup>67</sup>

Merkezi hükümetin zayıflaması nedeniyle ıkta sistemi bozulmuştur. Devletin zayıflığından faydalanan ıkta sahipleri mülkleri gasp etmeye başlamış hatta topraklar

<sup>63</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.51.

<sup>64</sup> Mustafa Demirci, “İkta”, İ.A. (TDV), İstanbul 2000, C.22, SS.43-47.

<sup>65</sup> Pınar Ülgen, Ortaçağ Avrupa'sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış, Mukaddime, Yıl 2010 Cilt: 1 Sayı: 1, ss.1-18.

<sup>66</sup> Ann K. S. Lambton, İktâ Üzerine Düşünceler, (Çev. Halil İbrahim Hançabay), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 2016 Cilt: 25 Sayı: 2, ss.165-184.

<sup>67</sup> Michael Brett, Fatımi İmparatorluğu, (çev. Fatih Yücel), Kronik Kitap, İstanbul 2021 s.321.

kanunsuz şekilde babadan oğula geçmiştir.<sup>68</sup> Ancak bu durum merkezi otorite zayıfladığında ortaya çıkmıştır.

Brett'in kastettiği Melikşah dönemi Büyük Selçuklu Devletinin en parlak dönemini oluşturur. İbn'ül-Esir Melikşah dönemi için; "Hükümdarlık yılları umumi bir huzur emniyet ve adalet içinde geçti." <sup>69</sup> demektedir. Dolayısıyla devletin zayıflığından bahsedilemez.

Melikşah, Batıniler ile mücadeleyi devlet politikası haline getirmiştir. Bu dönemde tabiri caizse Batınilere nefes aldırılmamıştır:

Hasan Sabbah ile önce Rûbdâr ve Alamut nahiyeleri sahibi Yoruntaş mücadeleye girmiştir. Yoruntaş'ın ansızın vefatı üzerine kuşatma yarım kalınca Melikşah, Arslantaş'ı Hasan Sabbah'ın, Koltaş'ı da baş propagandacı Hüseyin Kaini'nin üzerine göndermiştir. Arslantaş, Alamut'u almak üzereyken Hasan Sabbah'a Kazvin'den yardım gelmiştir. Bu nedenle Arslantaş geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bunu üzerine Melikşah, hassa kumandanlarından Kızılsarıg'ı göndermiştir. Zafer kazanılmak üzereyken bu defa da Melikşah'ın ölüm haberi ile harekât yarım kalmıştır.<sup>70</sup> Dolayısıyla Melikşah döneminde, ıkta sisteminde olumsuzluklar yaşanmamıştır ve İsmaili düşmanlar devlet otoritesine zarar verememiştir.

Klausner'e göre, ıkta sistemi adem-i merkeziyetçiliğin göstergesiydi ve devlete zarar vermekteydi.<sup>71</sup>

Ikta sistemi, adem-i merkeziyetçiliğin tam tersi, merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. Nizamülmülk, Siyasetname adlı eserinde ıkta hakkında geniş bir malumat vermiştir:

Nizamülmülk, Siyasetname'de ıkta sahibi olan kişilerin, kendilerinden tahsil etmeleri istenen mal dışında halktan bir şey almaya hakları olmadığını, ıkta sahibinin mal üzerinde daha fazla hak iddia edemediğini ifade eder. Aksi taktirde ıkta sahibinin görevine son verilip ıktasına el konulduğu ve aleme ibret olsun diye kınandığını

<sup>68</sup> Sadi S. Kucur, "Ikta", İ.A. (TDV), İstanbul 2000, C.22, ss.47-49.

<sup>69</sup> İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.182.

<sup>70</sup> İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s.126-127.

<sup>71</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 27.

belirtir. Ikta sahiplerinin mülkün ve milletin Sultan'a ait olduğunu bilmeleri gerektiğini aktarır.<sup>72</sup>

Ikta sisteminin merkezin kontrolünde olması ve kullanım haklarının sınırlı olması merkeziyetçi bir yapının göstergesidir. Bu yapı merkeziyetçi İslam devletlerine özgüdür.<sup>73</sup>

Mutlak monarşinin uygulandığı Selçuklu Devletinde, âdem-i merkeziyetçilik söz konusu değildir. Devletin güçten düştüğü dönemlerde bazı kurumlarda olduğu gibi ikta sisteminde de bozulmalar olmuştur. Bu durumun merkezdeki problemlerden dolayı sistemin denetlenememesinden kaynaklandığı düşünülmelidir.

Hodgson aynı eserinde, Ikta sisteminin özel mülk sahiplerinin gelirlerinin dahi belirsizleştirdiğini ve özel mülklerin hanedanın keyfiyetine göre düzenlediğini iddia etmektedir.<sup>74</sup>

Günümüze ulaşabilen ana kaynaklardan, sistemin toprak düzenini belirsizleştirmekten ziyade belirli bir düzene oturttuğunu görmekteyiz. Bündari'ye göre Nizamülmülk, ikta sistemi ile memleketin gelirlerini düzenli hale getirmiştir. Bu sistem sayesinde memleket kısa zamanda güzel bir hale gelmiştir.<sup>75</sup>

Ikta sistemi sayesinde, hazineye yük olmadan asker yetiştirilir, taşradaki devlet görevlilerinin maaşları karşılanır, üretimde süreklilik ve bölgelerin güvenliği sağlanır, vergiler düzenli toplanır, toprak devletin olduğu için feodal beylerin ortaya çıkması engellenir. Sonuç olarak ülkenin refah düzeyi yükselir. Batılı yazarlar tarafından feodalite ile karşılaştırılan bu sistemin faydaları göz ardı edilmektedir. Devletin güçten düştüğü dönemlerde yaşanan bozulmalar sistemin başarısız olduğuna dair bir kanıt oluşturmaz.

## **1.8. Berid Teşkilatı Hakkında Görüşler**

Berid, posta, ulak, elçi anlamlarında kullanılmıştır. Sasaniler, Bizans ve Araplar tarafından kullanılan bu teşkilat devletin haber alma servisini oluşturmaktadır.

---

<sup>72</sup> Nizamülmülk, Siyasetname, Nilüfer Yayıncılık, Ankara 2016, s.53.

<sup>73</sup> Erkan Göksu, Nizâmülmülk ve Selçuklu İktâ'ının Şekillenmesindeki Rolü, USAD, Bahar 2018; (8): ss.147-164.

<sup>74</sup> M.G.S. Hodgson, İslam'ın Serüveni, (Çev. Metin Karabaşoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s.53.

<sup>75</sup> Bündari, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (Çev. Kıvameddin Burslan), Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.58.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk dönemlerinde berid teşkilatı ile ilgili bilgiler bulunmamakla birlikte Tuğrul Bey zamanında güvercin postalarının kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Büyük Selçuklu Devleti'nde berid teşkilatı Divan-ı İnşa'ya bağlı idi.

Alparslan devlet içerisinde casusların tehlike arz edeceğini düşündüğü için onun döneminde, berid teşkilatı posta ve haberleşme ile sınırlı kalmıştır. Ancak Melikşah döneminde bu kurum yeniden düzenlenmiş ve faaliyete geçirilmiştir.

Alparslan'ın casusluğa karşı olan tavrı Klausner tarafından, “sistem kültürsüz adamların ahlaki görüşlerine tezat teşkil ediyordu.”<sup>76</sup> sözleriyle Alparslan'ın cahilliğinden kaynaklandığı iddia edilmiştir.

Devletin resmi istihbarat servisinin olmaması sultanların ülke içinden ve dışından haberdar olmadıkları anlamına gelmez. Zira iç ve dış istihbarat elçi, tüccar ve gönüllü muhbirlere aracılığı ile sağlanmıştır.

Hodgson ise, berid teşkilatını Nizamülmülk'ün önemli bir projesi olarak ifade etmektedir. Ancak bu projenin başarısız olduğunu da iddia etmektedir. Bunun nedeni olarak da Türk rejiminin aşırı askeri karakterini göstermektedir. Ayrıca aşiret komutanlarının berid teşkilatı memurlarından emir almayı hakaret saydıklarını ve sultanların bu konuda ısrar edemediğini iddia etmektedir.<sup>77</sup>

Melikşah Nizamülmülk'ün tavsiyesiyle istihbarat yetkisi verilen bir sahib-i haber görevlendirmiştir.<sup>78</sup> Melikşah ve Nizamülmülk'ün özel casusları vardır. Büyük Selçuklu Devleti gibi geniş topraklara sahip bir devletin casuslarının olmadığını düşünmek mümkün değildir. Düşman devletlerin yanı sıra hanedan içinde de zaman zaman hareketlenmeler olmuştur. Devlet içinde tüm sultanların güvenilir adamlarının olduğunu söyleyebiliriz. Aksi takdirde devletin ilk darbeye dağılacağı su götürmez bir gerçektir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin askeri bakımdan gücü ve ordusunun başarısı istihbaratının da sağlam olduğunu göstermektedir. Ordu istihbaratı engellemekten ziyade ona muhtaçtır.

<sup>76</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 25.

<sup>77</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.47.

<sup>78</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s.125-126.

Hodgson da Klausner gibi Alparslan'ın casusluğa olan tavrını ahlaki bir hareket olarak değerlendirmektedir. Fakat berid teşkilatının resmi olarak kurulması Melikşah döneminde olmuştur.

Hodgson, Selçuklu Devleti'nin ancak isyanlar çıktıktan sonra müdahale ettiğini iddia eder. Yazarın ifadelerine göre devlet güçlü ordusuna güvenmektedir bu sebeple istihbarata ihtiyaç duymamaktadır.<sup>79</sup> Yukarıda belirttiğimiz gibi resmi istihbarat servisinin olmaması devletin tesadüfi olarak ayakta kaldığı manasına gelmektedir ki bu da Orta Asya'dan Anadolu topraklarına kadar uzanan büyük ve güçlü bir devlet için söz konusu olamaz.

Aşiret komutanlarının berid teşkilatı üyeleriyle bir sorunu yoktur. Bazı aşiretler, Selçuklu hanedanına dargınlardır. Özellikle 1040 yılından sonra ikinci plana atıldıklarını düşünmüşler ve yerleşik düzene geçmek konusunda sorun yaşamışlardır.

### 1.9. Vezir Hanedanları

Sultanın mutlak vekili olan vezirlerin çok geniş yetkilere sahip olduğunu daha önce belirtmiştik. Tüm bu yetkilerle birlikte vezirler, hükümdar gibi vezaret divanından kendi imzasıyla fermanlar çıkarıyor, bizzat hükümdar tarafından tayin edildiği anlaşılan divan sahipleri hariç muhtelif makamlara tayinler yapıyor veya lüzum gördüğü takdirde azillerde bulunuyordu.<sup>80</sup>

Michael Brett, Fatımi İmparatorluğu adlı kitabında, Nizar ve Ahmed'in saltanata ermelerindeki farkı anlatırken Nizamülmülk'ün gerçekleştiremediği “vezir hanedanlığı” amacından bahsetmektedir.

“Nizar açık bir muhalefetle gelmişti, Ahmed ise bir kukladan ibaretti ve el-Efdal, Nizamülmülk'ün yöneten aileye yakın olan bir vezir hanedanını kurmakta başarısız olduğu yerde başarıyı elde etmişti.”<sup>81</sup>

Nizamülmülk bilindiği gibi devlet üzerinde nüfuz sahibi olan önemli bir devlet adamıydı. Devlet içerisinde önemli makamlara kendi oğulları ve akrabalarını getirdiği de bilinmektedir.<sup>82</sup> Ancak hanedana yakın olacak bir vezir hanedanlığı kurma amacında olduğunu gösteren bir emare yoktur.

<sup>79</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.47.

<sup>80</sup> M. Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.159.

<sup>81</sup> Michael Brett, Fatımi İmparatorluğu, (çev. Fatih Yücel), Kronik Kitap, İstanbul 2021, s.324.

<sup>82</sup> M. Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.s.159.

Micheal Brett'in örnek gösterdiği Efdal'in amacı da vezir hanedanlığı kurmak değil Fâtımî hânedanının Mısır'daki hâkimiyetine son vermek ve devlete kendi sülâlesini hâkim kılmaktır.<sup>83</sup>

Klausner de vezir hanedanlarının varlığından söz etmektedir. Yazar bu konuya Nizamülmülk ailesini örnek göstermektedir.<sup>84</sup>

Klausner, Brett' e nazaran bir hanedanlıktan ziyade akrabalık ilişkisi olan kişilerin devlet kadrolarına daha kolay yerleştiğini ifade etmektedir. Başarılı devlet adamları toplum ve Sultan tarafından sevilip sayılırlar da farklı alanlardaki mevkidaşları tarafından eleştiriliyor ve faaliyetleri engellenebiliyordu. Nizamülmülk de amaçlarının önüne geçebilecek kimseleri uzaklaştırmış, yerlerine kendine yakın olan, onu destekleyecek kişileri tayin etmiştir. Tüm bu önlemlere rağmen Nizamülmülk ve Melikşah'ın arasını da Nizamülmülk'ün düşmanları bozmuştu.<sup>85</sup>

Vezirlerin seçtiği kişilerin devlet kadrolarına yerleştirmesindeki amaç vezirin her türlü faaliyetini desteklemeleridir.<sup>86</sup>

#### **1.10. Selçuklu Sultanlarının Dindarlığı Meselesi**

İncelediğimiz yazarlar arasında Büyük Selçuklu Sultanları hakkında en fazla ayrıntıya giren yazar Peacock'tur. Eserinde sultanların dindarlığı ilgili de geniş bir açıklama bulunmaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanlarının (Tuğrul, Alparslan, Melikşah ve Muhammed) dindar tasvir edilerek Müslüman tebaanın gözünde meşrulaştırılmaya çalışıldığını veya bu ilk sultanların dindarlıklarını kamusal düzende sergilemeye istekli olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca başarılı hükümdarların dindar başarısız hükümdarların ise dinsiz gösterilerek ahlaki bir ders çıkarılma ihtimalini de göz önünde bulundurmaktadır. Sözlerinin devamında bu konu ile ilgili:

“Aslında ilk sultanların kişisel olarak dindar olduğu yönündeki izlenim bile kendi gündemlerine sahip kaynaklarla çelişebiliyor örneğin Türklerin kendi memleketi Melinete'yi (Malatya) yağmalaması nedeniyle Tuğrul'a belki de mesafeli yaklaşan Bar

<sup>83</sup> Abdülkerim Özaydın, “Efdal b. Bedr el-Cemâli”, İ.A (TDV), İstanbul 1994, C.10, ss.452-453.

<sup>84</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 81.

<sup>85</sup> Mustafa Akkuş, Nizamülmülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması, USAD, Bahar 2018; (8): 165-186.

<sup>86</sup> Bündari, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (Çev. Kıvameddin Burslan), Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.XI.

Hebraeus, Tuğrul'un halifeyi hakir gördüğüne dikkat çeker ve onu Sincar'daki camiye yakıp kül etmekle suçlar; Sıbt İbnü'l Cevzi de camiye yönelik bu saldırıyı teyit eder.”<sup>87</sup>

Yazarın, Bar Hebraeus'un iddialarına destek olarak gösterdiği Sıbt İbnü'l Cevzi'nin eserinde Sincar olayı tam olarak şu şekilde geçmektedir:

“Çok geçmeden Sultan, Sincar'a gitti. Bunun üzerine surlara çıkan kent halkı ona hakaret ve küfürler yağdırıp “biz daha önce Arslan Besarisi tarafından bozguna uğratılan Kutalmış'a karşı savaştık, şimdi ise size karşı savaşıyoruz” dediler. Daha sonra onlar bir yıl önce öldürdükleri Oğuzların külahlarını çıkarıp sultana gösterdiler ve bunları sıırıkların üzerinde öylece bıraktılar. Esasen Kutalmış daha önce burada bozguna uğradığı zaman Sincarlıların yaptıkları bu vahşeti sultana arz edince sultanın onlara karşı kin ve nefreti artmıştı.”<sup>88</sup> Sultan Tuğrul daha sonra Sincar'a karşı hücumla geçip bölgeyi fethediyor ve belirtildiği gibi şehrin camisine varana kadar yıktırıyor.

1057 yılında Kutalmış ve Selçuklu askerleri, Tuğrul Bey'in Besarisi ve taraftarlarını tasfiye etmek için Sincar'a gittiklerinde bölge halkı tarafından işkenceye maruz kaldılar. Bölgeye gelen Tuğrul Bey, savaş meydanında Selçuklu askerlerinin kulak burun ve dudaklarının kesildiğini ve başlarının mızraklara geçirildiğini gördüğünde çok üzölmüş ve sinirlenmişti. Ardından bölgedeki cami ve sarayları yıktırdı.<sup>89</sup> Bu camileri yıktırma sebebi en başta İsmaililer tarafından İslam'ın yanlış ifade edilmesinden kaynaklanmaktadır.

İslam'da ayrılığa sebep olan İsmaililiğin hâkim olduğı yerleri ele geçirmek ve Sünni İslam Halifesini korumak amacıyla bölgeye gelen Selçuklular, bölge halkının zulmüne ve hizipçiliğine son vermek amacıyla bölgeye hâkim olmuşlardır. Ayrıca bu bölgelerde yıkılan camiler İsmaililiğe hizmet ettiğinden dolayı yok edilmiş, şehir yeniden Sünni İslam'a uygun şekilde inşa edilmiştir.

Yazar bu bölümde, Müslüman olan sultanların kolaylıkla Müslüman halka zarar verebildiğini ve camileri tahrip edebildiğini ifade etmektedir. Müslümanlar tarafından tahrip edilen camiler, esasen dini inanca ve İslam'a aykırı amaçlara hizmet etmek için yapılmış, ibadethane görüntüsü altında maskelenmiş binalardır. Bunlardan

<sup>87</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.260.

<sup>88</sup> Sıbt İbnü'l Cevzi, Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l – Ayanda Selçuklular, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 40.

<sup>89</sup> Tölay Yörekli, Selçuklular Döneminde Sincar, Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 2008, Cilt: 11, s. 32, ss. 259-262.

bir tanesi de Mescid-i Dırar'dır. Müslüman olmayan veya münafık denilen Medineliler tarafından inşa edilen bu mescidin asıl amacı, Hz. Muhammed (sav)'in ve diğer Müslümanların Medine'den çıkarılması hakkında rahatlıkla istişare yapabilecekleri bir merkez kurmaktır. Silah ve mühimmat toplayabilecekleri bir üs oluşturmaktır. Gayeleri, Tevbe Suresi'nin 107. ve 110. ayetleriyle açığa çıkan münafıkların yapmış olduğu mescit, Hz. Muhammed (Sav)'in emriyle yıkılmıştır.<sup>90</sup> Görüldüğü üzere sadece İslam'a ve insanlığa zararlı görülen yapılar yok edilmiştir.

Peacock, Bar Habraeus tarafından aktarılan ve Tuğrul Bey'in dindarlığına leke süren bir hikâyeye yer vermektedir. Bu hikâyeye göre, Bağdat'ın baş kadısı Tuğrul Bey'in dindarlığının göstermelik olduğunu anlatan bir mektup yazıp Bağdat'a göndermiştir. Yazara göre Tuğrul Bey kroniklerde anlatılanlardan daha olumsuz özelliklere sahiptir.<sup>91</sup>

Bar Habraeus'un bahsi geçen eserini incelediğimizde konunun çok daha farklı olduğunu görmekteyiz. Bar Habraeus, Bağdat kadısının yazdığı bu mektubun yolda kaybolduğu ve Tuğrul Bey'in eline geçmesine rağmen kendisine herhangi bir saygısızlık veya fenalık yapmadığını ifade etmektedir. Sultan'ın ona olan tavırları hiç değişmediğinden kadı mektubun ifşa olduğunu ancak Bağdat'a gittikten sonra öğrenmiştir.<sup>92</sup>

Bar Habraeus, Tuğrul Bey'in beş vakit namazını ve nafile oruçlarını asla ihmal etmediğini ifade ederken, dindarlığı konusunda ise Bağdat kadısının kişisel şüphelerine yer vermektedir. Ayrıca Peacock'un Bar Habraeus'tan alıntılarını söylediği gibi merhametsizliğinden bahsedilmemekte aksine kadının olumsuz eleştirilerine rağmen ona karşı saygılı ve hoşgörülü olduğunu bildirmektedir.

Peacock ilaveten Selçuklu sultanların sanıldığı kadar çok cami ve medrese yaptırmadıklarını da iddia eder. Bir istisna olarak Melikşah'ın Bağdat'ta yapılmasını emrettiği Selatin camiini gösterir."<sup>93</sup>

<sup>90</sup> Hüseyin Algül, "Mescid-i Dırar", İ.A (TDV), Ankara 2004, C. 29, ss. 272-273.

<sup>91</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.260.

<sup>92</sup> Gregory Abu'l Farac (Bar Habraeus), Abu'l Farac Tarihi I. Cilt, (çev. Ömer Rıza Doğrul) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1945, s.299.

<sup>93</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.261.

Mimariye, Selçuklu Üslubu adıyla yeni ve özgün bir tarz kazandıran cami ve medreselerin bölgenin yegâne sahipleri olan Selçuklu sultanlarının izni ve desteği olmadan yaptırılabilmesine imkân yoktur. Ayrıca diğer yapıların sultanların vezirleri ve hanedan kadınları tarafından yaptırıldığını ifade ederken anlaşılan sultanı, hanedandan ayrı olarak görmektedir. Sözlerinin devamında hükümdarların sufilerle iyi geçindiğini ve onlara olan yakınlıklarının her iki taraf açısından çıkar ilişkisine dayandığını belirten yazar, bu yakınlığın hükümdarların dindarlık havasına ve meşruiyetine katkı sağladığını ifade ederken kutsal kişilerin de otoritesini arttırdığını belirterek hükümdarların samimiyetinden şüphe duymaktadır.<sup>94</sup>

Ayrıca yazar, Muhammed Tapar'ın dindarlığından da şüphelidir. Tapar'ın herhangi bir cihada bağlılığının net olarak bilinmediğini, devleti korumak için kendi propagandası yararına hareket ettiğini iddia eder.<sup>95</sup>

Lange ve Mecit'in editörlüğünü yaptığı The Seljuqs adlı eserde, Ortadoğu ve İslam tarihçisi Deborah Tor, Egemen ve Dindar Müslümanların Dini Hayatı Büyük Selçuklu Sultanları adlı makalesinde Melikşah'ın dindarlığından ve yaptırdığı hayır kurumlarından bahsederken bunun halkla ilişkiler kurabilmenin hileli bir yolu olabileceğini belirtir. Ayrıca Melikşah'ın av tutkusunun vicdanını rahatsız ettiği ve avladığı her hayvan için sadaka verdiğini ifade eder. Onun dini ve vicdani hassasiyetinin ise oğullarına geçmediğini bildirir.<sup>96</sup>

Hayır kurumları, hastaneler ve medreseler sosyal devlet anlayışının bir sonucudur. Türk töresine ve İslami inanca göre hükümdar, halkını doyurur, giydiren, acizleri gözetir. Devletin refahı onun sorumluluğundadır. Bu bir hile değil hükümdarın görevidir. Nizamülmülk bu görevin hükümdara Tanrı tarafından bahşedildiğini ve kutsal bir görev olduğunu ifade etmektedir.<sup>97</sup>

İncelediğimiz yazarlardan Peacock ve Deborah Tor'un ortak kanısı, Selçuklu Sultanlarının biatlarında samimi olmadıklarıdır. Namaz kılmaları gösteriş ve rutin olarak algılanmakta, din adamlarına saygıları çıkar ilişkisi olarak görülmekte,

<sup>94</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.264.

<sup>95</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.95.

<sup>96</sup> Deborah G. Tor 'Sovereign And Pious': The Religious Life Of The Great Seljuq Sultans (Egemen ve Dindar Müslümanların Dini Hayatı Büyük Selçuklu Sultanları), University Of Notre Dame. "Christian Lange ve Songül Mecit, The Seljuqs, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011, s.46".

<sup>97</sup> Nizamülmülk, Siyasetname, Nilüfer Yayıncılık, Ankara 2016, s.21.

yaptırdıkları cami ve mescitler Sultan'ın gücünü ve saygınlığını arttırmayı amaçlar nitelikte kabul edilmektedir. İnancın ispata ihtiyacı olmadığından bu görüşlerin önyargıdan ve peşin hükümlü olmaktan dolayı geliştiği açıktır. Türklerin, Batıniler ve Haçlılara verdirdiği ağır kayıplar (Özellikle Muhammed Tapar Döneminde) ön yargıların oluşumunda etken olabilir.

### 1.11. Selçuklu Sultanlarının Cehaleti

Batılı yazarlar tarafından Türkleri konu edinmiş pek çok eser bulunmaktadır, fakat özellikle, ele aldığımız eserlerde Büyük Selçuklu hükümdarlarını biyografik olarak inceleyen bir esere maalesef rastlamamaktayız. Kurumları veya bütünüyle devlet siyasetini araştıran kaynaklar hükümdarlardan kısaca bahsetmektedir.

Devletin siyasetini belirleyen en önemli etkenlerden biri de sultanların karakterleridir. Sultanlar kimi zaman devlet adamlarından ve onların tecrübelerinden yararlanmayı tercih ederken kimi zaman da tek başlarına bir siyaset izlemeyi tercih etmektedirler.

Tezimize konu olan Batılı araştırmalar yukarıda bahsettiğimiz gibi sultanların şahsiyetlerine özel olarak eğilmemekle birlikte birkaç küçük değerlendirmeye yer vermişlerdir. Bunlardan bir tanesi de Selçuklu sultanlarının okuma yazma bilmeyen, cahil hükümdarlar olduklarıdır.

Klausner, Selçuklularda Vezirlik adlı eserinde vezirlik makamından bahsederken sultanların cehaletine değinmektedir. Türk sultanlarının tecrübesiz ve genellikle okuma yazma bilmediklerini bu yüzden de vezirlerin geniş yetkilere sahip olduğunu iddia etmektedir.<sup>98</sup>

Yazar, bu iddianın kaynağı olarak Barthold'un Türkistan adlı eserini göstermektedir. Barthold'un adı geçen eserini incelediğimizde Sultan Sencer'in okuma yazma bilmediğini, ondan önceki sultanların tahsili hakkında bilgi olmadığını iddia ederken, bazıları tarafından Sultan Melikşah'ın çok kültür sahibi olarak

---

<sup>98</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.62.

tanımlandığını ilave eder. Ayrıca bu bilgilerin güvenilir kaynaklardan alındığını belirtir.<sup>99</sup>

Barthold'un güvenilir kaynak olarak gösterdiği 'Metinler' eserin kaynakça kısmında kendi eserinin Rusçası olarak verilmiştir.<sup>100</sup>

Klausner'in, Selçuklu sultanlarının okuma yazma bilmedikleri konusundaki ifadelerine kaynak gösterdiği Barthold, sadece Sultan Sencer'in okuma yazma bilmediğini kaydetmiştir. Barthold'un bu konudaki kaynağı ise muğlaktır. Klausner, kendi gösterdiği kaynağın ifadelerini genelleyerek bütün Selçuklu sultanlarının cahil olduğunu, okuma yazma bilmediğini iddia etmektedir. Bu iddialar, Selçuklular dönemine ait ya da döneme yakın zamanda yazılmış Doğu kaynakları incelenerek tahlil edilmemiştir.

Sultan Sencer'in okuma yazma bilip bilmediği ise kesin değildir. Babası Melikşah'ın ölümünden sonra yaşanan taht mücadeleleri nedeniyle yeteri kadar eğitim alamadığı bilinmektedir. Ancak küçük yaştan itibaren devlet yönetiminde tecrübeler edinerek, kabiliyeti ve yeteneği ile bu eksikliği gidermiştir.<sup>101</sup>

Barthold, okuma yazma bilmeyen hükümdarların geniş toprakları yönetemeyeceklerini ifade eder. Bu nedenle vezirlerin Selçuklulardan önceki dönemlerden daha etkin olduklarını iddia eder. Nizamülmülk'ün devleti Sultanla birlikte yönettiğini örnek gösterir.<sup>102</sup>

Yazar yukarıda okuma yazma bilmeyen Sultan olarak Sencer'i göstermiş, Melikşah'ın çok kültürlü olduğunu ifade etmiştir. Fakat devamında örnek olarak Nizamülmülk'ün devleti Melikşah ile birlikte yönetecek kadar güçlü bir nüfuza sahip olduğunu belirtmiştir. Yani sultanlar cahil oldukları için vezirlerine bu kadar yetki veriyorsa Melikşah ve Nizamülmülk bu iddiaya örnek gösterilemez. Zira Melikşah Büyük Selçuklu sultanları arasında en fazla eğitim ve kültüre sahip sultan olarak nitelenmektedir. Barthold'un, sultanların cahillikleri nedeniyle yönetimi vezirlere bıraktığı iddiası kendi içinde çelişmektedir. Ayrıca okuma yazma bilmediği iddia

<sup>99</sup> W. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 329.

<sup>100</sup> Metinler: Barthold, Turkestan v epokhu Mongolskago, Nashestviya, I. Teksty. St. Petersburg 1898.

<sup>101</sup> Abdülkerim Özaydın, "Sencer", İ.A (TDV), İstanbul 2009, C.36, ss. 507-511.

<sup>102</sup> W. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 329.

edilen Sencer, geniş coğrafyaların karışık bürokrasisini yirmi bir yıl boyunca idare etmiştir. Üstelik Nizamülmülk gibi öne çıkan bir vezire de sahip değildir.<sup>103</sup>

Klausner Selçukluların ilk sultanları tarafından posta ve berid teşkilatının kullanılmadığını iddia eder. Bu teşkilatı kullanmama sebepleri olarak da cehaletlerini gösterir. Ona göre Selçuklular, kendilerinden önceki devletlerden daha az zorba olmalarına rağmen posta ve istihbarat teşkilatının, kültürsüz adamların ahlaki görüşlerine uygun olmadığını iddia eder. Klausner iddiasını yine Barthold'a dayandırmaktadır.<sup>104</sup>

Barthold, adı geçen eserde Sultan Alparslan'ın hafiyelik teşkilatına sıcak bakmadığını ifade eder. Bunun sebebi olarak da düşmanlar tarafından suistimal edilebileceğini ve getireceği zararlardan kaçındığını belirtir.<sup>105</sup>

Klausner, Barthold'un Türkistan adlı eserinde geçen Selçukluların posta ve istihbarat teşkilatı ile ilgili görüşlerini tam anlamıyla yansıtamamaktadır. Barthold, bu durumu Alparslan'ın ifadeleriyle kendi eserinde açıklamasına rağmen bu kurumun kaldırılma nedeni olarak cehaleti göstermiş, kendini ve eserleriyle etkilediği tüm Batılı araştırmacıları ikna etmiştir.

İstihbarat sistemi, devletin içerden ve dışardan gelebilecek her türlü saldırıya karşı hazırlıklı olması açısından son derece mühimdir. Alparslan, bu sistemi istismar edilmeye açık olduğundan ve beraberinde daha büyük sorunlar getirebileceğinden kaldırmıştır. Casusluğun devlet kurumu olarak kaldırılmış olması Alparslan'ın hususi casuslarının olmadığı anlamına gelmez. Zira Alparslan, Kirman Meliki Kavurd'un kendi adına para bastırdığını tüccarlar vesilesi ile öğrenmiştir.<sup>106</sup> Bu tüccarlar büyük ihtimalle Alparslan tarafından, Kirman bölgesinden haberler getirmekle görevliydi. Kavurt Bey Alparslan'a karşı üç kez taht iddiasında bulunmuştur. Bu teşebbüsleri bertaraf etmek tesadüfi başarılar olamaz. Bir devletin iç ve dış düşmanlardan habersiz, saltanat süresi olan dokuz sene boyunca ayakta kalması mümkün değildir.

<sup>103</sup> Özgür Tokan, Sultan Sencer Dönemi (1118-1157) Selçuklu Vezirleri, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, Mart 2018, S.1, ss.1-9.

<sup>104</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.25. (Barthold, Turkestan down to the Mongol Invasion, gözden geçirilmiş terc. H.A.R. Gibb, (2. Baskı, "E.J.W Gibb Memorial", New Series V, Londra: Luzac &Co.,1928), s.306.

<sup>105</sup> W. Barthold Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.327.

<sup>106</sup> Nurullah Yazar, Kirman Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/1, c. 10, sayı: 19, ss. 221-237

Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi adlı eserinde Türk sultanları şu şekilde tanımlıyordu:

“Şarktan Samaniler elinde bulunan Horasan’dan filozof ve alim bir padişah bekleniyor, onun Garp’ta intizamı iade edeceği ümit ediliyordu. Beslenen ümitler tamamıyla tahakkuk edemedi. Alim padişah yerine Garp’a Büveyhilerin millettaşlarına nazaran medeniyetçe daha geri ve göçebe bir halkın önderleri geldi. Selçukî hanedanları sultanları İran’da yüz yıl hükümet sürdükten sonra bile okuma yazma öğrenemediler.”<sup>107</sup>

Yukarıdaki ifadeler Türk sultanlarının oldukça kültürsüz ve cahil kimseler olduklarını iddia etmektedir. Halbuki sultanların kişilik özellikleri tek tek incelendiğinde bu görüşlerin yanılğıdan ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Araştırmamızda adı geçen oryantalist yazarlar eserlerinde doğu kaynaklarını kullandıklarını belirtmektedirler. Söz konusu doğu kaynaklarında Büyük Selçuklu sultanlarının eğitimsizliği mevzu bahis edilmemektedir. Daha ziyade sultanların bilimsel faaliyetlere önem verdikleri ve Tuğrul Bey’den itibaren fethedilen ülkelerin çeşitli bölgelerine, halkın ilim öğrenebilmesi için medreseler kurdukları belirtilmektedir. Bu medreselerde devrin en önemli ilim adamları dersler vermiştir. Bu dönemde şairler ve edipler himaye altına alınmış eserlerini rahatça icra edebilmeleri için devlet tarafından tüm ihtiyaçları karşılanmıştır.<sup>108</sup>

Christian Lange ve Songül Mecit tarafından kaleme alınan *The Seljuqs* adlı eserde İslam tarihi profesörü Carole Hillenbrand, Selçuklu sultanlarının edipleri ve şairleri himaye altına almakta farklı maksatları olduğu ifade edilmektedir. Buna göre sultanlar, bu edipler ve şairlerin yazdıkları şiirler ile şöhretlerini tüm dünyaya yaymak istiyor ve bu sebeple yanlarında tutuyorlardı. Kimi zaman da sultanlar bu şairleri kendilerini eğlendirmek ve arkadaşlık etmek maksadıyla himaye altına alıyorlardı. Askeri baronlar ve taşra valilerinin bile saraylarında dahi entelektüel kişilerden oluşan bir mahiyet bulunduğunu ve bu kişilerin sarayların prestiji açısından önemli olduğunu iddia etmektedir.<sup>109</sup>

<sup>107</sup> W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, çev. Mehmet Fuat Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.55.

<sup>108</sup> Ali Öngül, Selçuklularda Eğitim Faaliyetleri ve Yetişen İlim Adamlarına Genel Bir Bakış, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yıl:2003, Cilt:1, Say:2.

<sup>109</sup> Carole Hillenbrand, Aspects Of The Court Of The Great Seljuqs (Büyük Selçuklu Sarayının Yönleri), University of Edinburgh. "Christian Lange ve Songül Mecit, The Seljuqs, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011, s.s.31-32."

Burada askeri baronlardan kast edilmek istenen, 'Ikta Sistemi'dir. "Abbasi Devleti'nin son dönemlerinde askeri aristokrasi önem kazanmış ve çoğunlukla ıktalar kumandanlara verilmeye başlanmıştır.<sup>110</sup> Batılı bazı araştırmacılar Ikta sistemini feodaliteye benzetmektedir. Örneğin Hodgson, Ikta sisteminin Batı feodalizmine benzer olduğunu ve farklılıkları belirtmek suretiyle bazı örnekler için feodalizm sözcüğünün kullanılabileceğini ifade etmektedir.<sup>111</sup> Bu bağlamda Batılı araştırmacılar valilerin de saraylara sahip olduğunu düşünmektedirler. Vali olarak görevlendirilip sonradan bağımsızlık ilan eden yöneticiler de bulunmaktaydı. (Tolunoğulları gibi)<sup>112</sup> Fakat bunlar vali statüsünde kalmayan yeni siyasi teşekküllerdir. Batılı araştırmacılar valilere ait olduğunu düşündükleri bu saraylarda entelektüel bir zümre oluşturarak valilerin kendilerine prestij sağladıklarını iddia etmektedirler. Tüm bu iddiaların sebebi araştırmacıların ıkta ile feodaliteyi birbirine benzetmelerinden kaynaklanmaktadır.

Carole Hillenbrand, makalesinin devamında entelektüel kişilere örnek olarak Biruni'yi göstermektedir. Gazneli Türk hükümdarı Sultan Mahmud'un, sarayında Biruni'nin bulunmasından dolayı övündüğünü iddia eder. Melikşah ve Nizamülmülk'ün de maiyetindeki en önemli bilginin Gazzali olduğunu belirtir.<sup>113</sup>

Müslüman Türkler alimlere değer verirdi. Zira Tanrı tarafından Müslümanlara inen ilk emir "Oku"dur.<sup>114</sup> Hz. Muhammed döneminde savaş esirlerini serbest bırakma şartlarından biri de okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğretmektir.<sup>115</sup> İslam dini bilimi teşvik eder.<sup>116</sup> Batı dünyası, İslam'a yabancı olduğu için Müslüman hükümdarların bilimsel çalışmaları desteklemesine ve bilim adamlarına değer vermesine anlam verememektedirler. Zira Batı'nın orta çağında din, bilimin karşısında yer alır.

Ortaçağda Hristiyan düşünce sistemi bilime düşman bir çizgide ilerliyordu. Bilimin en büyük düşman olarak görüldüğü Avrupa'da bilimsel faaliyetlerin ahiret

<sup>110</sup> Mustafa Demirci, "Ikta", İ.A. (TDV), İstanbul 2000, C.22, ss. 49-52.

<sup>111</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.51.

<sup>112</sup> Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", İ.A. (TDV), İstanbul 2012, C.41, ss.233-236.

<sup>113</sup> Carole Hillenbrand, Aspects Of The Court Of The Great Seljuqs (Büyük Selçuklu Sarayının Yönleri), University of Edinburgh. "Christian Lange ve Songül Mecit, The Seljuqs, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011, s.s.31-32."

<sup>114</sup> Alak Suresi, 1-5. Ayetler.

<sup>115</sup> Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", İ.A. (TDV), İstanbul 1992, C.5, ss.325-327.

<sup>116</sup> Fahri Kayadibi, Kur'an'ın Eğitim Bilim ve Araştırmaya Verdiği Önem, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.14, Yıl.2006.

hayatına katkı sağlamadığı gerekçesiyle her türlü bilimsel faaliyet önlenmekteydi. Hatta 309 yılında İskenderiye kütüphanesi piskopos Theophilos'un emriyle yakıtılmıştı. 415 yılında ise matematikçi ve filozof Hypatia, İskenderiye piskoposu Cyril'in yönlendirmesi ile vahşice öldürülmüştü.<sup>117</sup>

Bu sebeple Batılı araştırmacılar ortaçağ Türk hükümdarlarının bilime katkı sağlamalarının tek amacının prestij elde etmek olduğunu iddia ederler. Fakat unutulmamalıdır ki, Batı ortaçağı karanlıklar içindeyken Doğu, ortaçağın aydınlık yüzüydü. Bu dönemde pek çok bilimsel kitap Arapçaya çevrildi. Müslüman bilim adamları yeni eserler ortaya koydu. Bilim, Müslüman devlet adamları tarafından desteklendi.<sup>118</sup>

Hillenbrand, sultanlara arkadaşlık eden nedimlere de değinmektedir. Fakat nedimlerin görevinin efendisini eğlendirmek olduğunu iddia etmektedir.<sup>119</sup>

Nedimlerin görevi, sultanı eğlendirmek değildir. Batılı araştırmacılar bu durumu Batı saraylarında bulunan kraliyet maskotlarıyla karıştırmaktadırlar. Nedimler sultanı eğlendirmekten ziyade onlara arkadaşlık ederlerdi. Yanlarında içlerini dökebileceği, edebi ve tarihi sohbetler yapabileceği kişilerdir. Sultana can yoldaşı olurlar.<sup>120</sup>

Selçuklu hükümdarlarının zorba ve cahil oldukları iddiasına karşılık ana kaynaklarda Tuğrul Bey'in şahsiyeti hakkında sabırlı, dindar, hoşgörülü olduğu ve bu özelliklerinin Hristiyanlarca da bilindiği ifade edilmiştir. Örneğin, Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah Tuğrul Bey hakkında;

“Sultan Tuğrul Bey akıllı, yumuşak huylu, insanların en sabırlısı ve en çok sır saklayanı idi. Bazı yakınlarının etraf hükümdarlara yazdıkları mektupları bilirdi. Onlar onun sırlarını bilir ve bazı siretlerinden onlara şikâyetle bulunurlardı. Bunları bildiği halde onlara söylemez tutumunu değiştirmezdi. Sultan (Allah rahmet etsin) beş vakit

<sup>117</sup> A. Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, ss.70-71.

<sup>118</sup> Chikh Bouamrane, Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi, (Çev. Hüseyin Şimşek), İstem Dergisi, Yıl:7, Sayı:14, 2009, s.383- 396.

<sup>119</sup> Carole Hillenbrand, Aspects Of The Court Of The Great Seljuqs (Büyük Selçuklu Sarayının Yönleri), University of Edinburgh. "Christian Lange ve Songül Mecit, The Seljuqs, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011, s.s.31-32."

<sup>120</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s.99.

namazını bırakmazdı. Pazartesi ve perşembe günleri oruç tutardı. Beyaz elbiseler giyerdi. Cömert ve ikram sahibiydi.”<sup>121</sup>

Büyük Selçuklu Devleti ve kolları hakkında ülkemizdeki en önemli otoritelerden biri olan M. Altay Köymen araştırmaları neticesinde Tuğrul Bey’in cehaleti konusunda son noktayı koymaktadır. Köymen, Tuğrul Bey’in fermanlarının başına kendi el yazısı ile “Hasbi Allah” sultanlık alametini yazması, Fahreddin Gurganî’nin, Vaysu Ramîn adlı eseri ile İbn Hassûl’ün eserinin Tuğrul Bey’e ithafları birçok şairin hakkında methiyeler yazmalarından, Tuğrul Bey’in eğitilmiş olduğunu ifade eder.<sup>122</sup>

İbnü’l-Esir, Nizamülmülk ile ilgili bir şikâyet mektubunu bizzat Tuğrul Bey’in kendisinin okuduğunu bildirir. Hatta mektupta yazılan şikâyetler asılsız ise yazanlara ceza vermemesini, onları affetmesini ve mühim işler verip onları meşgul etmesini tembihlediğini de ekleyip Sultan’ın merhametinden bahseder.<sup>123</sup> Buradan Tuğrul Bey’in en azından okuma yazma bildiğini görüyoruz.

Nizamiye medreseleri Sultan Alparslan döneminde onun emriyle kurulmuştur. Tuğrul Bey’den itibaren Büyük Selçuklu Sultanlarının eğitime ve bilime ehemmiyet verdikleri tüm kaynaklar tarafından aktarıldığı bilinmektedir.<sup>124</sup>

Melikşah dönemi bilimsel faaliyetler açısından devletin en ileri dönemini oluşturmaktadır. Buna örnek olarak, “Bağdat’ta Câmîu’s-Sultan adıyla bilinen bir cami, İsfahan’da bir rasathane, çeşitli yerlerde köprü, ribât, imaret, bîmâristan, hisar ve kaleler; İsfahan, Basra, Nîşâbur, Herat, Merv, Belh, Musul ve Taberistan’da zengin kütüphanelere sahip Nizâmîye medreselerini yaptırdı. Merv’in etrafını surlarla çevirtti. Celâlî takvimi adı verilen güneş takvimini o hazırlattı. el-Mesâ’ilü’l-Melikşâhiyye fi’l-ķavâ’idi’ş-şer’iyye adlı fetva mecmuası da muhtemelen Sultan Melikşah adına yazılmıştır.”<sup>125</sup>

<sup>121</sup> Münecimbaşı Ahmet b. Lütfullah, Camiu’D-Düvel Selçuklular Tarihi, çev. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017, I. Cilt, s. 67.

<sup>122</sup> M. Altay Köymen, Toplu Makaleler Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları, Hazr. Sinan Tarıfci -Kerim Köksal Kaya, TTK Yayınları, Ankara 2018, C.II, s. 214.

<sup>123</sup> İbnü’l-Esîr, El-Kâmil fi’t-Tarih, çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, 10.cilt, s.79.

<sup>124</sup> Ali Öngül, Selçuklularda Eğitim Faaliyetleri ve Yetişen İlim Adamlarına Genel Bir Bakış, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yıl:2003, Cilt:1, Say:2.

<sup>125</sup> Abdülkerim Özeydin, “Melikşah”, İ.A. (TDV), Ankara 2004, C.29, s. 54-57.

Selçuklu Devleti tarihinin önemli kaynaklarından olan Cami'ü't Tevarih'de Sultan Melikşah'ın şahsiyeti ve kültürel mirasa katkıları hakkında geniş bir bölüm bulunmaktadır. Sultan'ın adaletli olduğunu, kimseye zulüm etmediğini, zor durumda olanları bizzat dinlediğini ve yardım ettiğini aktarır. Melikşah'ın Mekke yolunu yaptırıp hacılardan alınan vergiyi kaldırdığını böylece fakir hacıların Hac ibadetini kolaylıkla yapabildiklerini belirtir.<sup>126</sup>

Ana kaynaklar ve tarafsız araştırmalara dayalı olarak yanıtlamış olduğumuz iddialar, Selçuklu sultanlarının hem okuma yazma bildikleri hem de kültürel bakımdan kendilerini geliştirdiklerini ispatlar mahiyettedir.



---

<sup>126</sup> Reşidüdin Fazullah, Cami'ü't Tevarih, (Çev. Erhan Göksu ve Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s.129.

## İKİNCİ BÖLÜM

### MELİKŞAH İLE İLGİLİ KONULAR

#### 2.1. Nizamülmülk'ün Melikşah Üzerindeki Etkisi

Nizamülmülk, Melikşah'ın babası Sultan Alparslan'ın veziridir. Alparslan, Melikşah'ı veliaht tayin etmiş bu sebeple eğitimiyle bizzat ilgilenmiştir. Bu nedenle tecrübe kazanması için oğlunu yanında seferlere götürmüştür. Bu seferler esnasında Melikşah, Nizamülmülk ile birlikte hareket etmiştir.<sup>127</sup> Nitekim Nizamülmülk, küçüklüğünden beri Melikşah'a refakat etmektedir. Melikşah için Nizamülmülk bir vezirden çok baba gibidir. Amcası Kavurt'un öldürülmesinden sonra Nizamülmülk'e devlet işlerinde tam yetki vermiştir.<sup>128</sup> Melikşah'ın tahta yeni çıkmış bir Sultan olmasına rağmen devleti gözü kapalı olarak Nizamülmülk'e emanet edebilmesi ona olan sonsuz güvenini göstermektedir. Nizamülmülk bu güveni boşa çıkarmamış başarılı faaliyetleriyle devlete en parlak dönemini yaşatmıştır.

İncelediğimiz Batılı yazarlar Melikşah'ın Nizamülmülk'ün devlet üzerindeki güçlü konumundan korktuğunu iddia etmektedir.

Brockelmann, Nizamülmülk'ü Melikşah'ın reşit olmadığı için babası yerine tayin edilmiş vasi olarak görmektedir. Ona göre Melikşah, bu vezirin tesirinden defalarca kurtulmaya çalışmıştır. Yazar, Nizamülmülk'ü Sultan'ın vasisi olarak görmektedir. Vezirin yaptırdığı eğitim kurumları ve ilgilendiği alimler sayesinde şöhret kazandığını iddia etmektedir.<sup>129</sup>

Melikşah şehzâdelik döneminde babası Sultan Alparslan'ın emriyle Anadolu'ya düzenlenen akın faaliyetlerine katılmıştı. Vezir Nizamülmülk'ün de yanında yer aldığı Melikşah, Sürmeli ve Meryemnişin gibi bazı önemli mevkileri ele geçirmiş, bu başarılarından ötürü de babası Sultan Alp Aslan'ın takdirini kazanmış,

---

<sup>127</sup> İbnü'l-Esîr, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.50. Sultan asker toplama ve gemi yapımı işini hallettikten sonra Gürcistân seferine çıktı. Ordudaki yerine oğlu Melikşah ile veziri Nizâmülmülk'ü tayin etti. Nizâmülmülk ve Melikşah çok sayıda Rum'un bulunduğu bir kaleye yürüdüler.

<sup>128</sup> Sıbt İbnü'l Cevzi, Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l – Ayanda Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 189.

<sup>129</sup> Carl Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, I, (Çev. Neş'et Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s.162.

kendini ispat etmişti.<sup>130</sup> Ayrıca Alparslan ölmeden önce 1066 yılında Melikşah'ı veliaht ilan etmişti.<sup>131</sup> Yani oğlunu kimsenin vesayetine emanet etmemişti.

Melikşah, Broclekmann'ın iddia ettiği gibi Nizamülmülk'ün gücünden ve etkisinden kurtulmaya çalışmak bir yana bu gücü ve atabey unvanını vezirine bizzat kendisi vermiştir:

“Kavurt Bey'in öldürülmesinin orduda duyulmasından sonra askerler vezir Nizamülmülk'e dil uzatıp onun işlerine karışmaya başladılar. Bunun üzerine Nizamülmülk Sultan'a “Durum kötüleşmiştir, buna ya sen bir önlem alacakasın ya da ben dedi. Sultan ise ona, “hayır ben sana hiçbir itirazda bulunmaksızın bu duruma sen bir önlem alacaksın,” dedi ve bu hususta ona ant içtikten sonra Sultani hilatlerden bir hilat giydirdi ayrıca da altın işlemeli bir at ve içinde de bin altın bulunan bir divit ile içinde bin altın olan bir küre verdi. Bunlardan başka ona Tus kent ve yörelerini ıktâ etti ve anlamı Babanın (Sultanın) emiri (beyi) demek olan atabeg unvanını verdi.<sup>132</sup>

Batılı yazarların genel kanaati Selçuklu sultanlarının ilim adamlarına teveccüh göstermesi tamamıyla kendi cehaletlerinin üstünü örtmek ve onlar sayesinde şöhretlerini yaymaktır. Bunu “Selçuklu Sultanlarının Cehaleti” başlıklı bölümünde detaylı olarak açıklamıştık. Brockelmann, Nizamülmülk'ün şöhret sahibi olmasını ilim adamlarına hürmetine ve medreseler açmasına bağlamıştır. Ancak ana kaynaklarda Nizamülmülk'ün medreselerinin yanında adaleti, kişiliği ile saygın bir devlet adamı olduğu belirtilmektedir. Orduyla beraber bizzat savaşlara katılması askerin saygısını kazanmasını sağlamış, bilim ve din alimlerine karşı hoşgörüsü bu çevrede de saygın bir yer edinmesine olanak tanımıştı.

İranlı tarihçi Bündari, Nizamülmülk'ü şöyle tanımlamaktadır; “Nizamülmülk teyidi ilâhiye mazhar olup işlerinde muvaffak bir zattı. Allahü tealâ, insanlar içinden onu, nusrat feth ve zaferle mümtaz kılmıştı, onun günlerinde her taraf sükûnet içinde idi, din ehli, ilim ve fazilet ehilleri onun nimetlerinde yüzüyorlardı. Herhangi bir

---

<sup>130</sup> Nilay Ağırnaslı, Selçuklular Döneminde Şehzâde Eğitimi, Medeniyet ve Toplum / Bahar 2017 Cilt 1 Sayı 1.

<sup>131</sup> İbnü'l-Esîr, El-Kâmil fî't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.69. Sultân Alp Arslan bu sene Merv'den Râyeğân'a gitti ve şehrin dışında konakladı. Devletin emirleri de yanındaydı. Onlardan, kendisinden sonra oğlu Melikşâh'ı sultan tanıyacaklarına dair söz ve yemin aldı, sonra Melikşâh'ı bir ata bindirdi ve eyer örtüsünü (gâşiye) omuzuna alıp onun önünde yürüdü.

<sup>132</sup> Sıbt İbnü'l Cevzi, Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l – Ayanda Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara 201, s.189.

beldede, ulûmda temeyyüz ve tebahhur etmiş bir kimse görürse, onun için medrese bina eder ve o medreseye vakıf tahsis eder ve orada kütüphane bulundururdu.”<sup>133</sup>

Pecock ise Nizamülmülk’ün bu kadar güçlenmesine Melikşah’ın kendini güçsüz hissetmesinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Ona göre, ancak saltanatının sonlarında Tacülmülk’ü destekleyerek Nizamülmülk’e karşı gelme gücü gösterebilmiştir. Yazar siyasal sistemdeki gerilimler yüzünden Melikşah’ın güçlü bir sultanlık geçiremediğini iddia etmektedir.<sup>134</sup>

Melikşah güçlü bir saltanat geçirmiştir. Bu gücü, yukarıda zikrettiğimiz bigilerin de açıkça ortaya koyduğu gibi Nizamülmülk’ün yardımıyla elde etmiştir.

Peacock, Melikşah’ın, Nizamülmülk’ü azlettiğinde olabilecek Türkmen saldırılarından korktuğunu iddia etmiştir. Halbuki Türkmenlerin Selçuklu hanedanına olan küskünlükleri devlet kadrolarında kendilerine değil de İranlı bürokratlara yer verilmesi ve devletin İranlılaşmasıdır.<sup>135</sup> Melikşah Nizamülmülk’ü yok etmek isteseydi buna tepki gösterecek en son topluluk Türkmenler olurdu. Melikşah, gerçekten lüzum görseydi Nizamülmülk’ü ortadan kaldırabilecek konumda ve kudretteydi.

Klausner de Melikşah’ın Nizamülmülk’ün gücünden kaygılandığını ve bu yüzden çocuklarının veziri ve kendi hazinedarı olarak Tacülmülk’ü tayin ettiğini iddia eder.<sup>136</sup>

Nizamülmülk ve Melikşah’ın arasında yaşanan gerginliğin müsebbibi Terken Hatun’dur. Nizamülmülk ve Melikşah’ın şahsi hiçbir sorunu yoktur. Ta ki Terken Hatun, dört yaşındaki oğlu Mahmud’u taht namzedi yapmaya çalışana kadar. Tacülmülk de zaten Terken Hatun’un veziridir.

Terken Hatun’u Nizamülmülk ile karşı karşıya getiren mesele ise, Nizamülmülk’ün taht varisi olarak Melikşah’ın büyük oğlu Berkjaruk’u desteklemesidir. Terken Hatun, kendi oğlu olan Mahmud’un varis olmasını istemiştir.

---

<sup>133</sup> Bündari, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (Çev. Kıvameddin Burslan), Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.58-59.

<sup>134</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.s.82-83.

<sup>135</sup> Ayhan Afşın Ünal, Büyük Selçuklu Devleti’nin Oğuzlar-Türkmenlere Karşı Takip Ettiği Siyaset (Başlangıçtan Yıkılışa Kadar), Turkish Studies Historical Analysis, International Balkan University, Volume 14 Issue 2, 2019, P. 397-411.

<sup>136</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.74.

Bu sebeple Hatun ve veziri Tacülmülk, Melikşah'a Nizamülmülk'ü şikâyet edip onun faaliyetlerini eleştirmişlerdir. Öncelikle Nizamülmülk'ün alimlere fazla miktarda harcama yaptığını söyleyerek, bu parayla İstanbul'u fethedecek bir ordunun teçhiz edilebileceği konusunda şikâyetinde bulunmuşlardır.

Hüseyini, Tacülmülk'ün, Nizamülmülk'e iftira atmak maksadıyla Sultan'a bilim insanları ve alimlere ödenen para ile İstanbul'u fethedecek bir ordu teçhiz edilebileceğini iddia etmiştir. Sultan bu durumu Nizamülmülk'e sorduğunda Nizamülmülk, alimlerin dualarının devleti manevi olarak koruduğu cevabını vermiştir. Daha sonra Sultan vezirine, bu alimler için hazineden istediği kadar para alabileceğini söylemiştir.<sup>137</sup>

Tacülmülk ve Terken Hatun'un bir başka eleştirisi ise ordu nüfusunun kalabalıklığı ile ilgiliydi.

Sultanın vezirini desteklemesi ve onun kararlarını onaylaması karşısında Terken Hatun, ordunun sayısının fazla olduğunu iddia etmiştir. Ancak Nizamülmülk, ordunun sayısını azaltmanın devlet için çok tehlikeli olduğunu, boşta kalan binlerce askerin fesat çıkarabileceklerini ifade etmiştir. Hatta ordunun sayısını yükselterek Hindistan'dan Çin'e kadar fetihler yapılabileceğini belirtmiştir.<sup>138</sup>

Melikşah, ordunun nüfusu konusunda da vezirini haklı buluyordu. Melikşah ve Nizamülmülk'ün arasını bozan, Terken Hatun ve veziri Tacülmülk'ün dışında bir etken daha vardı. Bu da Nizamülmülk'e mensup devlet adamlarının taşkınlıklarıydı.

Nizamülmülk'ün oğlu Cemalülmülk, Melikşah'ın maskarası olan Caferek'in babası Nizamülmülk'ün taklidini yaptığını, aleyhinde konuştuğunu ve vezirliğin Behminyaroglu'na layık olduğuna dair söylemlerde bulunduğunu öğrendi. Hiddetle Belh'ten Sultan'ın yanına geldi ve Caferek'i Sultan'ın huzurundan alıp öldürttü. Behminyaroglu'nun da gözlerine mil çekti.<sup>139</sup>

İbnü'l-Esir, Nizamülmülk'ün Melikşah ile arasında yaşanan sorunu Nizamülmülk'ün torunu Osman b. Cemâlülmülk'ün Merv reisliğine tayin edilmesiyle başladığını bildir. Sultan Melikşah da büyük gulamlarından ve devletinin ileri gelen

<sup>137</sup> Hüseyini, Nasır İbn Ali. Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, Türk Tarih Kurumu, (çev. Necati Lügal), Ankara 1999, s.46.

<sup>138</sup> Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.214.

<sup>139</sup> Bündari, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (Çev. Kıvameddin Burslan), Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.74.

emirlerinden biri olan Kodan'ı şahne olarak Merv'e göndermiştir. Kodan ile Osman arasında bir meselede anlaşmazlık ve münakaşa yaşanmış, bu münakaşa genç yaşta olması, bulunduğu mevkie ve dedesinin nüfuzuna güvenmesi sebebiyle Osman'ı şahneyi yakalayıp tevkif ve tahkir etmeğe sevk etmiştir. Osman daha sonra Kodan'ı serbest bıraksa da o, yardım istemek ve şikâyetini arz etmek üzere doğruca Sultanın yanına gitmiş. Bunun üzerine Sultan Melikşah Tâcüddevle ve Mecdülmülk el-Balâsânî gibi devlet erkânıyla vezir Nizamülmülk'e bir mektup gönderdi:

Sultan mektubunda şöyle diyordu: “Eğer sen saltanatta şerikim, mülkümde ortağım isen bunun da bir hükmü ve kuralı vardır; fakat benim naibimsen ve benim emrimdeysen o takdirde naiplik ve tabilik şartlarına uymalısın. Oğullarından her biri bir kıtayı istilâ etti ve büyük bir eyalete vali oldular. Buna da kanaat etmeyerek devlet işlerine müdahale ve tecavüz ettiler, şunu şunu yapmaya kalkıştılar.”

Sultan sözü oldukça uzattı. Emir Yelberd'i de onlarla beraber göndermişti. Yelberd Sultan'ın yakın adamlarından ve güvendiği emirlerdendi. Ona: “Onlar her ne kadar gizlese de Nizamülmülk ne söylerse sen bana haber vereceksin.” demişti.<sup>140</sup>

Melikşah Batılı yazarların iddia ettiği gibi vezirinden korksaydı Nizamülmülk'e bu kadar ağır sözler içeren bir mektup gönderemezdi. Melikşah'ın vezirinden korktuğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır.

Burada Melikşah'ın, Nizamülmülk'ün tesirinde kalmaktan ziyade, Terken Hatun ve Tacülmülk'ün tesirinde kaldığı söylenebilir.

Tüm bu bilgiler ışığında anlatılan olaylar batılı yazarların iddialarını çürütmektedir.

## **2.2. Melikşah'ın Hükümdarlığı**

Melikşah 6 Ağustos 1055 Pazar günü doğmuştur. Babası Sultan Alp Arslan, Melikşah'a daha pek küçük yaşlarda iken bile hususi bir ehemmiyet vermiş ve onu diğer evlatlarından üstün tutmuştu. Son Mâverâünnehir seferi müstesna, hiçbir savaşta yanında bulundurmamakla beraber onu mühim işlerle vazifelendirmiş olması bunun delilidir. Gerçekten Gürcistan seferi esnasında, henüz dokuz yaşında bir çocuk bulunan Melikşah'ı, vezir Nizamülmülk'ün yanında olmak üzere karargâhta vekil olarak bırakmıştı. Melikşah düşmanla ilk fiili mücadeleye burada katılmıştır.

---

<sup>140</sup> İbnü'l-Esîr, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.177.

Roux, Melikşah'ın askerî açıdan zayıf ve ülkesine karşı ilgisiz olduğunu iddia etmekle birlikte diplomat ve idareci olarak nitelendirmektedir. Ona göre kazanılan zaferler komutanların başarısından kaynaklanmaktadır.

Kaynaklar, Melikşah'ın her türlü silahı ustalıkla kullanabildiğini ve binicilikte yetenekli olduğunu bildirir.

Hüseyini, Melikşah'ın iyi ok attığını ve mızrak kullandığını, iyi bir nişancı olduğunu ve ava çok meraklı olduğunu aktarır.<sup>141</sup>

Bündari, Melikşah'ın adaletli ve faziletli bir kişiliğe sahip olduğunu, tahta hakkıyla layık olduğunu belirtir. Hangi ülkeye yönelse kolaylıkla fethettiğini söyleyerek, Sultan'ın Selçuklu topraklarına kattığı bölgeleri saymaktadır.<sup>142</sup>

Ravendi ise Melikşah'ın her türlü silahı kullanabildiğini ve binicilikte, kuy ve çevgen oynamakta çok çevik olduğunu aktarmaktadır.<sup>143</sup>

Peacock, ana kaynakların, Melikşah döneminin ihtişamına bizleri inandırmaya çalıştığını iddia etmektedir.<sup>144</sup>

Peacock burada kaynak olarak Bündari'yi göstermiştir. Melikşah döneminde ülkenin en geniş sınırlara ulaştığını sadece Bündari değil pek çok ana kaynak bildirmektedir.

İbnü'l-Esir, Melikşah'ın Çin sınırlarından Suriye sahillerine kadar kuzeydeki İslâm ülkelerinin en uzak noktasından Yemen diyarının en uç noktasına kadar uzanan bölgelerde adına hutbe okuttuğunu bildirir. Bizans hükümdarlarından vergi aldığını, her isteğini yerine getirdiğini ve hükümdarlık yıllarının huzur, emniyet ve adalet içinde geçtiğini belirtir.

El-Hüseyini, “Sultan Melikşah, o kadar memleketlere malik idi ki, kendisinden evvel gelen veya sonra gelecek olan hiçbir Melike nasip olmamıştır. O, dünya mülk ve saltanatını kölelerinden de esirgemezdi.” der.<sup>145</sup>

---

<sup>141</sup> Nasır İbn Ali El-Hüseyini, Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, TTK Yayınları, çev. Necati Lügal, Ankara 1999, s.50.

<sup>142</sup> Bündari, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (Çev. Kıvameddin Burslan), Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.55.

<sup>143</sup> Ravendi, Rahat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr, TTK Yayınları, Ankara 2020, s.122.

<sup>144</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s.72.

<sup>145</sup> Nasır İbn Ali El-Hüseyini, Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, TTK Yayınları, çev. Necati Lügal, Ankara 1999, s.49.

İbnü'l-Cevzi, “Türk ülkelerinin en uzak yerinden Yemen'in en uzak yerine kadar olan memleketlerde onun adına hutbe okutuldu. Hükümdarlar, ona mektuplar yazıp onunla ilişkiler kurdular.” İfadelerini kullanmaktadır.<sup>146</sup>

Melikşah zamanı, Büyük Selçuklu Devleti'nin şüphesiz en parlak dönemidir. Gerek Nizamülmülk gerek Melikşah'ın çabalarıyla ülke hem bayındır hale getirilmiş hem de çeşitli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve en yüksek refah seviyesine ulaşmıştır. Selçuklu tarihi ile ilgili kaynaklardaki rivayetler bunu açıkça belirtmektedir.

### 2.3. Melikşah'ın Gayrimüslimlere Tavrı

Hristiyan memleketleri fethetmiş olmasına rağmen Alparslan, Hristiyan kaynak yazarları tarafından adil, merhametli bir hükümdar olarak tanımlanmış ve aleyhinde bir şey söylenmemiştir. Onun oğlu Sultan Melikşah, Hristiyanlara ve Musevilere çok iyi davranmıştı. Muharrem Kesik, Marie Felicite Brosset'in Gürcistan Tarihi isimli eserinde şu ifadelerin yer aldığını aktarır; “Sultan Melikşah, hakimiyeti altındaki toprakların genişliği bakımından bütün hükümdarlar içerisinde birincisi, siyaseti ve kişiliği bakımından da en seçkini idi. O, Hristiyanların lehine yaptığı binlerce adaletli icraatıyla tanınmıştır.”<sup>147</sup>

İncelediğimiz Batılı yazarların eserleri arasında, Sultan Melikşah'ın kişiliği konusuna sadece Peacock değinmiştir. Yazar Hristiyan tarihçilerin Melikşah için olumlu düşünceler sahip olduğunu dile getirmekle birlikte dönemin barış ve hoş görü dönemi olduğunu düşünmemektedir.<sup>148</sup>

Yazarın, Müslüman veya Türk olmayan kişiler tarafından Melikşah döneminden övgüyle bahsedilmesine rağmen bu dönemin barış ve hoşgörü dönemi olmadığını ifade etmesi Selçuklu sultanlarına karşı önyargı ile yaklaştığını düşündürmektedir.

<sup>146</sup> Ali Sevim, İbnü'l-Cevzi'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt. XXVI, Sayı. 30, 2005, s.80.

<sup>147</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s.241-242.

<sup>148</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.292.

Özellikle Selçukluların hâkim olduğu bölgelerde barış ve hoşgöründen rahatlıkla bahsedebiliriz. Melikşah dönemi için gayrimüslimlere ait pek çok rivayet bunun ispatı niteliğindedir.

#### 2.4. Melikşah'ın Siyasi Hırsı

Melikşah, babası Sultan Alparslan'ın, Rum diyarına kadar genişlettiği Selçuklu topraklarını miras almıştır. Her hükümdarın gayesi, topraklarını genişletmek, ülkesini bayındır hale getirmek ve halkını refaha ulaştırmaktır. Melikşah da üzerine düşen bu tarihi görevi layıkıyla yerine getirmiştir.

Melikşah, Kâşgar'dan Boğaziçi'ne ve Ege adalarına, Aral gölü ve Kafkasya'dan Yemen ve Aden'e kadar uzanan çok geniş bir alanda hâkimiyet kurarak adına hutbe okutmuştur.<sup>149</sup>

Nişaburi, Melikşah'ın siyaseti ve faaliyetlerinden sitayişle bahsetmektedir. Onun devrini, devletin gençlik devri olarak nitelendirerek halkın memnun, memleketlerin mamur olduğunu ifade etmektedir.<sup>150</sup>

Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi'nde, Selçukluların, Batınilerle olan mücadelesinde Melikşah'ın sadece siyasi amaçlar güttüğünü iddia etmekte, Nizamülmülk'ün tavsiyesiyle açık ve net hükümler bildiren bir mecelle tertip ettirdiğini ifade etmektedir.<sup>151</sup>

İsmaililik ve kolları ile mücadele Selçuklu siyasetinin temel prensiplerinden birini oluşturmaktadır. Ancak bâtıniler Selçuklu devletinde hem siyasi hem dini kargaşa çıkarmak suretiyle halkın huzurunu bozmaktaydılar. Batınilerle sadece siyasi amaçlarla mücadele edildiğini söylemek eksik bir ifade olur.

Bazı yazarlar Selçukluların Batınılere karşı tavırlarının bağnazlıktan kaynaklandığı iddia etmektedir. Fakat Batınilerin her fırsatta dini ve siyasi propaganda yapmak amacıyla düzenledikleri suikastlar halkın korku içinde yaşamasına neden olmaktaydı. Selçuklu sultanları halkın güvenliğini sağlamak ve Sünni İslam düşüncesini korumak amacıyla hareket etmişlerdir.<sup>152</sup> Batıniler halka gasp ve

<sup>149</sup> Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", İ.A (TDV), Ankara 2004, C.29, ss.54-57.

<sup>150</sup> Ayşe Gül Fidan, Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nîşâbü'rî'nin Selçuknâme'si (Çeviri), s.77

<sup>151</sup> W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, (çev. Mehmet Fuat Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984. s.306.

<sup>152</sup> Ahmet Ocak, Selçuklular Döneminde Şîî-Sünnî İlişkisi, Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi = Journal of Humanities and Social Sciences), 1996, cilt: VIII, sayı: 23, s. 401-418.

tecavüzlerde bulunmuş, suikastlar düzenleyerek can güvenliğini tehdit etmişlerdir. Her ne kadar Selçuklu Devleti'nin dini anlayışı Sünni İslam olsa da diğer mezheplere karşı hoşgörü ile yaklaşmıştır. Siyasi nedenler bir yana Batınilerle mücadele sosyal devlet olmanın bir gereğidir.

Barthold'un mecelle olarak adlandırdığı düzenleme şudur; Melikşah dönemin hukukçularından ihtilafı konuları tartışmalarını ve uygun sonuçlara varıldıktan sonra hukuki konularda yeni düzenlemeler yapılmasını istemiştir. Aile ve borçlar hukukuna ait meselelerin çözümüne ilişkin hazırlanan hükümler “el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye fi'l-ahkâmi's-şer'iyye” adıyla derlenmiş kanunlardan oluşmaktadır.<sup>153</sup>

Hodgson da Melikşah'ın siyaseti hakkında bürokraside reforma sıcak bakmadığı ve genellikle sorunların çözümünden ziyade küçük değişimleri onayladığını iddia etmektedir. Ona göre, özgür siyasi eylem sahasını daraltarak kazanılmış bazı çıkarlar Sultan'ın eliyle korunmaya çalışılmıştır.<sup>154</sup>

Büyük Selçuklu Devleti'ne altın çağını yaşatan Melikşah, devletin gelişim göstermesi için her alanda reformlar yaptırmıştır. Bu reformlardan en önemlileri Nizamülmülk'ün de çabalarıyla oluşturulan toprak reformudur. Ikta sistemini düzenleyen bu reform sayesinde hazineye yük olmadan ordunun masrafları karşılanmış, sınır boylarının güvenliği sağlanmıştır. Alparslan'ın mesafeli yaklaştığı Berid teşkilatı da Melikşah döneminde etkin olarak kullanılmıştır.

Ayrıca Sultan Melikşah, büyük paralar harcayarak İsfahan ve Bağdat'ta birer rasathane kurdurmuştur. Bu rasathanede Melikşah'ın Celaledin lakabına ithafen Celali Takvim oluşturulmuştur.<sup>155</sup>

## 2.5. Melikşah ve Hasan Sabbah Arasındaki Mektuplar

Hasan Sabbah ile Melikşah arasında birtakım mektuplaşmaların olduğu rivayet edilmiştir. İbnü'l-Kesir bu rivayeti şu şekilde anlatır; Melikşah'ın Hasan Sabbah'a bir elçi ile alimlerin fetvalarını gönderdiğini söyler. Hasan Sabbah mektubu okuduktan sonra çevresindeki gençlerden birine kendini öldürmesini emreder ve genç kendini hemen öldürür. Başka bir gence kendini uçurumdan atmasını söyler ve genç hemen

<sup>153</sup> Ömer Menekşe, Selçuklular'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Bir Hukuk Kodu Olarak el-Mesâ'ilü'l-Melikşâhiyye Fi'l-Kavâ'idü's-Şer'iyye, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı. 35, 2020, s. 565-598.

<sup>154</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.394.

<sup>155</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s.243.

atlar. Sabbah Melikşah'ın elçisine cevabının u olduğunu iletir ve Melikşah onunla bir daha mektuplaşmaz.<sup>156</sup>

İbn Kesir, olayı İbnü'l-Cevzi'den alıntıladığını belirtmektedir. Ancak diğer pek çok kaynakta bu mektuplaşmalara yer verilmemiştir. Bu açıdan mektupların sıhhati şüphelidir.

İbrahim Kafesoğlu da mektupların sonradan ortaya atılan ve gerçeği yansıtmayan bir iddia olduğunu belirtmiştir.<sup>157</sup>

Osman Turan ise mektupların varlığından şüphe etmeyerek 'Çahar name-i tarihi isimli bir kaynaktan olayı rivayetlerde olduğu gibi nakletmektedir.<sup>158</sup>

İncelediğimiz yazarlar arasında bu konu hakkında sadece Bernard Lewis yorum yapmıştır. Mektupların varlığına Bernard Lewis de katılmamaktadır.<sup>159</sup>

Melikşah ve Nizamülmülk, Hasan Sabbah ve fedailerinin faaliyetlerini takip ettirmekte ve yakalandıkları anda da cezalarını vermektedir. Onun dışında 1092 yılına kadar İsmaililere karşı çok ciddi bir teşebbüs bulunmamaktadır. Ancak Hasan Sabbah'ın faaliyetleri ülke içinde büyük huzursuzluklara yol açınca Melikşah, halkın mal ve can güvenliği için bir ordu ile Hasan Sabbah'ın üzerine gitmiştir. Cüveyni'nin, "Hasan-ı Sabbah'ın sapık mezhebi açıktan yayılmaya ve Müslümanlara zarar vermeye başlayınca Sultan Melikşah, 485/1092 yılının başlarında, Arslan Taş adındaki bir emiri, Hasan-ı Sabbah ile taraftarlarını ortadan kaldırmak için görevlendirdi.<sup>160</sup> sözleri de bu durumu desteklemektedir.

İslâm ülkelerinin en uzak noktasından Yemen diyarının en uç noktasına kadar uzanan sahada adına hutbe okutan, İslam halifesinin koruyuculuğunu üstlenen ve Selçuklu Devleti'nin en parlak döneminin Sultan'ının bir avuç suikastçıyı muhatap alması mümkün değildir. Melikşah mektuplar ve elçilerle İsmailileri Sünniliğe davet etmek isteseydi Selçuklu Devleti'nin kurulduğu yıllardan itibaren Fatımi halkına

---

<sup>156</sup> İbn Kesir, Büyük İslam Tarihi, El-Bidaye ve'n-Nihaye, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı yayınları, İstanbul 1995, s.310.

<sup>157</sup> İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s.199.

<sup>158</sup> Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.316.

<sup>159</sup> Bernard Lewis, Haşhaşiler (İslam'da Radikal Bir Tarikat), (Çev. Kemal Sarısözen), Kapı Yayınları, İstanbul 2014, s.71.

<sup>160</sup> Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-İ Cihan Güşa, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.553.

yönelmesi beklenirdi. Zira Selçuklular, İsmaili Fatımiler ile sürekli savaş halinde olmuşlardır.

## 2.6. Melikşah ve Halife Arasındaki İlişki

Halife el-Kaim Bimerillah'ın Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet edip Şii Büveyhilere karşı yardım istemesi ile halifeliğin siyasi otoritesi Selçuklulara geçmiştir. Sünni halifeliğin koruyucusu olan Selçuklu sultanları ile halifeler arasında zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır. Melikşah döneminde de bu gerginliklerin yoğun olarak yaşandığını görmekteyiz.

Klausner, "halifeler ve sultanlar arasında Tuğrul Bey döneminden itibaren birtakım anlaşmazlıklar mevcut. Ancak halifeler askeri yönden Selçuklu sultanlarına her daim ihtiyaç duymuşlardır. Askerî açıdan Selçukluların üstünlüğü yadsınamaz. Bununla beraber Selçuklu sultanları halifelere daima saygı duymuşlardır. Halifelerin her fırsatta Selçukluların iç karışıklıklarından yararlanma isteği onların kendilerini üstün konumda saydıklarını gösterir."<sup>161</sup> diyerek halifeler ve sultanlar arasında bir taraftan birbirlerine karşılıklı ihtiyaç duyduklarını diğer taraftan da her daim problemler yaşadıklarını ifade etmektedir. Ancak Melikşah dönemini ele aldığımızda Halife ile Sultan'ın arasındaki gerginliğin temel nedeni Halife Muktedî'nin tavırları olmuştur. Bunun yanında Terken Hatun'un gerek kendi kızından olan torunu Cafer'i halife tayin etmek istemesi gerek oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtına varis ilan etmek istemesi, sorunların oluşmasındaki ikinci temel etkindir. Nizamülmülk'ün ölümünden sonra Melikşah'ın ölümüne kadar olan bir aylık süreçte ise siyasi dengeler iyice bozulmuştur.

Melikşah'ın tahta çıktığı ilk dönemlerde halife ile ilişkileri olağan ilerlemiştir. Melikşah'ın Bağdat'a ilk gelişi Halifeyi ziyareti ve kızı Mahmelek Hatun ile Halife Muktedî'nin düğünü maksadıyla olmuştur. Bu ziyaret sırasında Halife tarafından Melikşah'a özel tasarlanmış eyerli bir at hediye edilmiştir. Sultan Halife'nin sarayına vardığında, Halife'ye olan saygısından oturmayıp ayakta beklemiştir. Halife Sultan'a hilat giydirmiş, övgü ve dualarda bulunmuş bunun üzerine Sultan Halife'nin elini öpmek istemiş Halife ise sadece yüzüğünü öpmesine izin vermiştir.<sup>162</sup>

<sup>161</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.23.

<sup>162</sup> Ali Sevim, İbnü'l-Cevzi El-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt. XXVI, Sayı. 30, 2005, s.69.

Melikşah'ın Halifeyi ilk ziyareti gayet sakin geçerken gerginliğin başlamasındaki ilk olay, Sultanın kızı Mahmelek'in halifeyi babasına şikâyeti üzerine başlar.

Sultan'ın kızı, babasına haber gönderip Halife'den şikâyetçi olur. Halife'nin kendisini sık sık kovduğunu ve yüz çevirdiğini anlatınca Halife, Sultan'ın isteği üzerine karısının baba evine gitmesine izin verir. Sultan'ın kızı Halife'den olan oğlu Ebû'l-Fazl Ca'fer b. el-Muktedî Biemrillâh' da yanına alarak yola çıkar. Kendilerine bazı devlet erkânı refakat eder.<sup>163</sup>

Melikşah'ın Bağdat'ı son ziyaretinde amacının halifeliğin dini yetkilerini de eline almak istediğini göstermektedir. Bu nedenle Halife'ye Bağdat'tan dehal uzaklaşmasını emretmiştir. Vezirin çabalarıyla Halife'ye bir ay mühlet veren Sultan birkaç gün sonra çıktığı avda yediği av etinden zehirlenmek suretiyle ölmüştür.<sup>164</sup>

---

<sup>163</sup> İbnü'l-Esîr, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.157.

<sup>164</sup> Muhittin Kapaşahin, Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbâsî Halifelerinin İlişkileri, History Studies, Cilt 4 Sayı 4, s. 191-218, Kasım 2012.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### NİZAMÜLMÜLK İLE İLGİLİ KONULAR

#### 3.1. Nizamülmülk Kimdir?

Nizamülmülk, Horasan'ın Tus şehrine bağlı Radkan köyünde doğmuştur. Kur'an'ı Kerim'i ezberlemiş, hadis ilmi okumuş, devrin meşhur alim, edip ve şairlerinin sohbet ve derslerine katılmıştır. Dandanakan savaşından sonra Horasan Selçukluların eline geçtiğinde babası ile birlikte Selçuklu hizmetine girmiştir.<sup>165</sup>

İbnü'l-Adim, Nizamülmülk'ün Hazretti Peygamber'in hadislerini yazdırma meclisi kurduğunu ifade eder. Memleket işlerinde adil, fazıl, alim, cömert, hikmet bilen, sadakası ve iyiliği çok olan bir vezir olduğunu aktarır.<sup>166</sup>

İncelediğimiz Batılı araştırmalarda, Nizamülmülk'e karşı da eleştirel bir yaklaşım görülmektedir.

Hodgson, Nizamülmülk'ün Türkler hakkında iyi niyetli fakat cahil kabile insanların gücü ile yönetimde söz sahibi olduğunu ifade eder. Ona göre, Türkler anlamasalar dahi Nizamülmülk'e katkıda bulunmak zorundaydılar. Aynı zamanda Nizamülmülk'ün başarısız ve bazen de beklenmedik şekilde başarılı olan politikaları olduğunu iddia eder.<sup>167</sup>

Bu ifadelere göre Selçuklu sultanları devletin yönetimini olduğu gibi vezirlere bırakmış görünüyorlar. Sultanların deneyimli devlet adamları ile kurultayda istişare etmeleri Oğuz Devleti'nden beri süre gelen bir Türk geleneğidir. Bununla beraber devlet üzerinde son söz sahibi hükümdardır. Selçuklular, devlet müesseseleri ve bu müesseselerin işleyişi konusunda deneyimli olan İranlılardan faydalanmışlardır. Ayrıca Selçuklu Devleti Farisi bir coğrafyada kurulmuştu bu sebeple de Farsi halkı dışlamadılar. Devletin çeşitli kademelerinde yer verdiler.

Batılı araştırmacıların bu görüşleri vezirlik makamını herhalde tam olarak anlayamadıklarından kaynaklanmaktadır. Nitekim orta çağda Batı, feodalite ile yönetilmekteydi. Feodal yönetimde veziri bir konuma oturtamayan Batılı araştırmacılar, Selçuklularda da vezirlere, hükümdarların cahilliğinden dolayı ihtiyaç

<sup>165</sup> Abdülkerim Özaydın, "Nizamülmülk", İ.A. (TDV), İstanbul 2007, C.33, ss.194-196.

<sup>166</sup> İbnü'l-Adim, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 1982, s.37.

<sup>167</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.46.

duyulduğunu ve tüm devlet işlerinin vezirlere bırakıldığını iddia etmektedirler. Halbuki vezirlik devlet teşkilatının en önemli kurumlarından biridir. Ayrıca bu kurum Selçuklulardan çok önce Türk devletlerinde bulunmaktaydı.<sup>168</sup> II. Gök Türk Devleti'nin ünlü veziri Tonyukuk da Türklerin büyük devlet adamlarındandır. Üstün vasıflara sahiptir.<sup>169</sup>

Nizamülmülk Selçukludaki tek vezir değildir. Her hükümdarın farklı vezirleri olmuştur. Nizamülmülk'ün başarıları ve Selçuklunun en parlak dönemine sağladığı katkılar onu öne çıkarmıştır. Ancak büyük bir devlette sadece Nizamülmülk dönemi ve faaliyetleri göz önüne alınarak, “yönetim vezirlerin elindeydi, hükümdarlar cehaletleri yüzünden vezirler ne derse boyun eğmek zorundaydı” gibi bir yargıya varmak doğru değildir. Zira vezirler sultana karşı sorumluydu. Melikşah'ın tahta çıktığı ilk günlerde çıkan karışıklıklar karşısında tecrübesine güvendiği vezirine yetkiler vermesi, her Selçuklu sultanının vezirine tam yetki verdiği anlamına gelmez. Bununla beraber vezirlik makamı yüksek yetkiler içeren bir makamdır. “Büyük Selçuklularda sultanın mutlak vekili konumunda olan vezir, yürütme, yargı ve yasama yetkilerine sahip olup devlet kademesindeki en yüksek memurdur.”<sup>170</sup>

### 3.2. Nizamülmülk'ün Amacı

Selçuklu hanedanı özellikle Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminden itibaren devlet olabilmenin bir gereği olarak hızla kurumsallaşmaya gitmişlerdir. Hükümdarların mutlak vekili ve en büyük yardımcıları olan vezirler devletin teşkilatlanmasında ve kurumların denetlenmesinde en yetkili merciyi oluşturmaktadır. “Vezirler halife ve yabancı hükümdarlarla olan ilişkileri düzenlemek, hazinenin gelir ve giderlerini tanzim etmek, vergi miktarlarını halkın durumuna göre belirleyip toplamak, maliyede israfı önlemek, olağanüstü durumlar için gerekli tedbirleri almak, memurların maaşlarını tespit etmek gibi birçok vazifeye sahiptir.”<sup>171</sup> Ancak Hodgson, Nizamülmülk'ün Sünni bir soylu sınıfı oluşturmayı amaçladığını iddia etmektedir.

Hodgson'a göre, Nizamülmülk'ün devleti teşkilatlandırmanın dışında ikinci bir amacı daha vardır. Bu amaç, sadık Sünni yöneticilerden oluşan bir heyettir. Yazar

<sup>168</sup> Hasan Hüseyin Bayrakçı, Yönetenlerin Yönetimi: Türk Yönetim Tarihinde Vezirlik Müessesesi, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 7.

<sup>169</sup> İlhami Durmuş, Bilge Tonyukuk, Asya Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, Cilt: 3, ss.29-45.

<sup>170</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 44.

<sup>171</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s.44.

Nizamülmülk'ün edipler gibi farklı saraylı bir bakış açısı olan sahip memurlardan oluşan yeni bir zümre oluşturmaya çalıştığını iddia etmektedir.<sup>172</sup>

Hodgson, Nizamülmülk'ün Sünni Müslümanlardan oluşan yönetici bir sınıf kurmayı amaçladığını iddia etmektedir. Devlet kurumlarında çalışan memurlar hakkındaki şikayetler vezire bildirilirdi. Vezir bu iddiaları tetkik ettikten sonra memurun işine son verip, güvendiği ve tanıdığı memurları göreve getirirdi. Bu durum vezirin amacı değil, görevidir. Kendisinin güvenini kazanmış memurların öncelik sahibi olması da tabii bir durumdur.

Hodgson, sözlerinin devamında, ediplerin genellikle dini açıkça reddeden Şii kişiler olduğunu iddia etmektedir. Ona göre ulemalar her ne kadar halk tarafından sevilmişler ve yöneticiler tarafından saygı duyulmuş kişiler olsa da şair ve bilim insanları tarafından pek alaka görmemişlerdir.<sup>173</sup>

Yazar, ediplerin genelinin, dini reddeden İsmaililerden oluştuğu kanısına nasıl vardığını belirtmemekle birlikte herhangi bir kaynak da göstermemektedir.

Hodgson, Nizamülmülk'ün Sasani kalıbına dayalı soylu bir sınıf ortaya çıkarmaya çalıştığından ve tüm çabalarına rağmen başarılı olamadığından bahsetmektedir.<sup>174</sup>

Yazar, bu bölümde de Nizamülmülk'ün soylu sınıf oluşturma amacına dair kaynak vermemekle birlikte kendi içinde çelişmektedir. Bir önceki bölümde Nizamülmülk'ün mutlak monarşiyi teşkil etme amacına bağlı olduğunu<sup>175</sup> ifade ederken bu bölümde soylu bir sınıf yaratmaya çalıştığını iddia etmektedir.

Hodgson, Nizamülmülk'ün İranlı olmasından yola çıkarak Sasani devlet modelini örnek aldığını belirtmiştir. Fakat Sasaniler İslamiyet'ten önce İran bölgesinde hüküm sürmüş bir hanedandır.<sup>176</sup> 3. yüzyıl başlarında kurulan Zerdüşt bir devletin yönetim şeklini 11. yüzyılda yaşamış Müslüman bir devlet adamının uygulaması olası değildir. Bu açıdan soylu bir sınıf oluşturmaya çalıştığı iddiası gerçeği yansıtmamaktadır.

<sup>172</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.48.

<sup>173</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.48.

<sup>174</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, 54.

<sup>175</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.48.

<sup>176</sup> Nasır Niray, Sâsânî İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi Güz 2001 Sayı 5.

### 3.3. Nizamülmülk'ün Selçuklu Devleti'ndeki Nüfuzu

Nizamülmülk'ün Selçuklu Devleti'nde nüfuz sahibi olması onun yetenekli ve güvenilir bir devlet adamı olmasından ileri gelmektedir. İlk olarak Çağrı Bey'in Belh'teki veziri Ebu Ali b. Şadan'ın yanında kabiliyeti ile itibar kazanmıştır. Ebu Ali, ölmeden önce Melik Alparslan'a Nizamülmülk'ü tavsiye etmiştir. Bundan sonra Alparslan'ın işleriyle ilgilenmiş ve o tahta geçinceye kadar ona vezirlik etmiştir.<sup>177</sup> Nizamülmülk'ün Alparslan ve Melikşah dönemlerinde Sultandan sonra en yetkili kişi olarak öne çıkmasında şüphesiz devlet idaresindeki kabiliyeti ve siyasi zekâsı etkili olmuştur.

Micheal Brett, Fatımi İmparatorluğu adlı eserinde Selçuklu hanedanına ait toprakların yönetiminin Nizamülmülk'ün eline olduğunu ifade etmektedir.<sup>178</sup>

Vezirlerin Selçuklu idaresinde büyük bir nüfuza sahip oldukları kaynaklar tarafından belirtilmektedir. Buna rağmen Köymen'e göre, vezirler bütün devlet işlerini yürütürken, Sultan'dan sık sık emir ve talimat alıyorlardı.<sup>179</sup> Vezirler, çok fazla yetkiye ve sorumluluğa sahip olmalarına rağmen son söz Sultan'a aitti.

Hodgson ise: Nizamülmülk ile Alparslan'ın yönetimi paylaştığını, Melikşah döneminde ise Sultan'ı bastırdığını iddia etmektedir.<sup>180</sup>

Nizamülmülk, Alparslan döneminde büyük yetkilere sahipti. Buna örnek olarak Selçukluların vasalı olan Mervanoğulları tahtına Alparslan'ın daha önce taht için söz verdiği hanedan üyesi yerine Nizamülmülk, Sultan'ı ikna ederek kendi adayını oturttuğunu gösterebiliriz.<sup>181</sup>

Vezirin vazifelerinden biri de Sultan'ın nezdinde şefaatte bulunmaktır. Vezir, Sultan ile devlet adamları ve halk arasında köprü vazifesi görmektedir.<sup>182</sup>

Hodgson'un Nizamülmülk'ün Melikşah'ı "bastırdı" ifadesine bakarsak Nizamülmülk'ün yönetimi Melikşah'ın elinden zorla aldığı izlenimi oluşmaktadır.

<sup>177</sup> İbnü'l-Esîr, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.179.

<sup>178</sup> Michael Brett, Fatımi İmparatorluğu, (çev. Fatih Yücel), Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 320.

<sup>179</sup> M. Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.159.

<sup>180</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.47.

<sup>181</sup> M. Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.161.

<sup>182</sup> M. Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 200, s.164-165. (Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Selçuklu aleyhtarı siyasetinden dolayı korkan Arap Meliki Müslim b. Kureyş, Hamedan'a gelerek vezir Nizamülmülk'ün eteğine yapışmıştır. Vezir bu Arap Meliki ile Sultan'ın arasını bulmuş, bunun üzerine Sultan, kendisine Enbar'ı ve diğer yerleri vermiştir.)

Halbuki Melikşah, amcası Kavurt'un öldürülmesinden sonra asker içinde çıkan huzursuzluklara karşı Nizamülmülk'ü görevlendirmesi inisiyatifin Melikşah'ın elinde olduğunu göstermeye yeterlidir.

Nitekim "Sultan Nizamülmülk'e: "Sen nasıl uygun görürsen öyle yap." dedi. Nizamülmülk ise: "Ben senin emrin olmadan hiçbir şey yapamam." cevabını verdi. Bu defa sultan: "Büyük küçük bütün devlet işlerini sana havale ettim, sen babasın." dedi ve kendisini destekleyeceğine ant içti."<sup>183</sup> Kaynakların teyit ettiği gibi Melikşah bu yetkiyi Nizamülmülk'e iradesiyle vermiştir ve onun yaptıkları Melikşah'ın rızası dahilinde olmaktadır.

Jean-Paul Roux, Türklerin Tarihi'nde Nizamülmülk'ün Kılıç Arslan kadar hatta ondan bile fazla yetkiye sahip olduğunu iddia etmektedir.<sup>184</sup>

Yazar, Nizamülmülk'ün yönetimde Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan ile mukayese etmekte ve onun devlet yönetimi oturmuş Büyük Selçuklu Devleti ile beylikler arasında henüz devletleşmeye çalışan ve Haçlılarla mücadele eden Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan ile yapılan karşılaştırma doğru olmasa gerektir. Ayrıca unutulmamalıdır ki vezirler, ancak Sultan'ın verdiği izin çerçevesinde yönetimde söz sahibidir. Pek çok yetkiyle donatılmış olmalarına rağmen Sultan'a karşı sorumludurlar.

Nizamülmülk, hükümdarın emirlerine itiraz edilmemesi ve daima doğru veya yanlış her sözünün tasdik edilmesi gerektiğini Siyasetname adlı eserinde belirtmiştir.<sup>185</sup>

Peacock, Nizamülmülk'ü Selçuklu Devleti'nde yaşanan sorunların baş müsebbibi olarak görmektedir. Ona göre, Nizamülmülk'ün attığı her adım Melikşah'ın saltanatını korumak için görünse de aslında kendi konumunu güçlendirmektir. Bu amaçla o, Türk aristokrasisine haddini bildirme politikası izlemiştir.<sup>186</sup>

<sup>183</sup> İbnü'l-Esîr, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.83.

<sup>184</sup> J.P. Roux, Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s.252.

<sup>185</sup> M. Altay Köymen Alparslan ve Zamanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 200, s.172. (Üstelik O, Sultan'dan son derece korkuyordu: Karahanlılar Devleti'nden gelen elçilik heyeti mensuplarının, dönüştü Karahanlı hükümdarına onun Rafizi olduğu yolunda söylediği sözler Nizamülmülk'ü çok korkutmuş, aslı olmayan bu ithamı Sultan'ın duymaması için büyük maddi fedakarlıklara katlanmıştı. Nizamülmülk'e göre bu ithamı Sultan duymuş olsaydı bu durum kendisinin hayatına mal olurdu.)

<sup>186</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.80.

İncelediğimiz diğer batılı yazarlarda olduğu gibi Peacock'da Melikşah'ın kukla sultan olduğunu iddia etmektedir. Yukarıda açıkladığımız üzere, sultanların izni ve haberi olmadan vezirlerin başlarına buyruk hareket etmesine imkân yoktur. Böyle olsaydı otuz yıla yakın vezirlik yapması nasıl mümkün olabilirdi? Ayrıca Peacock'un söz etmiş olduğu biçimde bir Türk aristokrat sınıfı yoktur. Türklere mahsus olan miri toprak idaresi gereği toplum sınıflara ayrılmamıştır. Osman Turan, Türklerde toplumsal sınıfların oluşmamasını şu şekilde açıklamaktadır: "...başka milletlerde misli görülmemiş bu nizam toprak aristokrasisi ile topraksız veya esir köylü sınıflarının doğmasına fırsat vermemiş ve dünyada böylece en sağlam ve sıhhatli bir cemiyet meydana gelmiştir."<sup>187</sup>

Peacock'un aristokrat olarak gördüğü Kavurt, bizzat hanedan üyesidir ve taht için mücadele etmiştir. Hanedan üyeleri arasında meşru olan bu mücadeleler devletin sarsılmasına ve bazen de yıkılmasına neden olmaktadır. Kavurt Bey Büyük Selçuklu tahtı için Tuğrul Bey'in ölümünden itibaren, Alparslan ve Melikşah dönemleri de dahil olmak üzere dört defa hak iddiasında bulunmuştur.<sup>188</sup> Kavurt Bey'in başarısız teşebbüsleri askeri ve maddi açıdan devleti zarara uğratmaktaydı. Büyük Selçuklu töresinde taht mücadeleleri meşru olduğu kadar, kaybeden tarafın öldürülmesi de meşrudur. "Türklerdeki veraset anlayışı dolayısıyla saltanatı ele geçirmek amacıyla kendilerine karşı mücadeleye girişen ve tâbi olan veya olmayan hanedan mensupları yakalandıklarında idam cezasıyla cezalandırılmışlardır. Ayrıca taht iddiacılarını destekleyip, onların safında yer alan üvey yeğen, hala gibi ikinci dereceden akrabalarını da Selçuklu sultanları öldürmedikleri takdirde ileride kendileri için bir tehlike yaratabilecekleri ihtimalini ve devletin yüksek çıkarlarını göz önüne alarak bunlara da bir güvenlik önlemi niteliğinde aynı cezayı vermişlerdir."<sup>189</sup>

Gevher Hatun ile Büyük Selçuklu Devleti'nin arası Alparslan döneminde, Gevher Hatun'un eşi Erbasgan'ın Kavurt'un yanına gitmesiyle açılmaya başlamıştır. Navakiyye Türkmenlerinin<sup>190</sup> başında bulunan Erbasgan, Alparslan aleyhtarı bir görüntü sergilediği için Alparslan, Gevher Hatun'u Kavurt ve Erbasgan'ın yanına

<sup>187</sup> Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s.138.

<sup>188</sup> Nurullah Yazar, Kirman Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/1, c. 10, sayı: 19, ss. 221-237.

<sup>189</sup> Feda Şamil Arık, Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075-1243), Belleten (TTK), Sayı: Nisan 1999, Cilt 63- Sayı 236, ss. 43-94

<sup>190</sup> Arslan Yabguya bağlı Türkmenlere Navakiye Türkmenleri denilmektedir. Suriyeli Araplar tarafından Navakiye olarak adlandırılmaktadırlar.

göndermek istemiş daha sonra bu fikrinden vazgeçmiştir.<sup>191</sup> Anadolu'ya giden Erbasgan, Alparslan'ın hiddetinden korkarak Bizans'a sığınan ilk emirdir. Bu arada Gevher Hatun'dan Sultan adına borç alınmış, borcun ödemesi gecikince Gevher Hatun Vezir Nizamülmülk'ü Anadolu'da hareket halinde olan Nevakiyye Türkmenlerine katılmakla tehdit etmiştir. Kavurt'un öldürülmesi üzerine Gevher Hatun, Rey'den ayrılıp geçtiği Nişabur yörelerini yağmalamış ve Türkmenlere katılmak üzere Azerbaycan'a gitmiştir.<sup>192</sup>

Gevher Hatun'un yukarıda açıkladığımız faaliyetleri üzerine öldürülmesine karar verilmiştir. Bu bilgiler ışığında Nizamülmülk'ün hanedanın diğer üyelerine veya yazarın deyimiyle 'aristokrat sınıfına' haddini bildirmeye yönelik bir politika izlediği veya kişisel husumet güttüğü iddia edilemez. Zira Nizamülmülk, devletin bekası için gerekli tedbirleri almaktadır. Devlet yönetiminde etkin bir rol aldığı yadsınamaz ancak verdiği tüm kararlar ülke çıkarlarına hizmet etmektedir. Bu doğrultuda vezirlik görevini layıkıyla yerine getirdiğini görmekteyiz.

### **3.4. Nizamiye Medreseleri**

Nizamülmülk'ün, Büyük Selçuklu Devleti'nin gelişmesine ve büyümesine katkı sağlayan birçok faaliyeti olmuştur. Ancak bunlardan en önemlisi, Nizamiye Medreselerinin kuruluşuna öncülük etmesidir.

Medrese kelime anlamı olarak, sözlükte "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamına gelen ders (dirâse) kökünden bir mekân ismidir.<sup>193</sup>

Roux, Türklerin Tarihi adlı eserinde, Nizamiye Medreselerini İngiliz Kolejlerine benzetmektedir. Hatta bu eğitim kurumlarının kompleks yapısını Budizm'den ödünç alındığını iddia etmektedir.<sup>194</sup>

Nizamiye Medreseleri ne faaliyette oldukları dönemlerde ne de bugün bir din okulundan ibaret olarak görülmemişlerdir. İçerisinde hocaların ve öğrencilerin

---

<sup>191</sup> Sıbt İbnü'l Cevzi, Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l – Ayanda Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.136.

<sup>192</sup> Sıbt İbnü'l Cevzi, Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l – Ayanda Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.199.

<sup>193</sup> Nebi Bozkurt, "Medrese", İ.A (TDV), Ankara 2003, C.28, ss.338-340.

<sup>194</sup> J.P. Roux, Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s.260.

kalabilecekleri yurtlar, kütüphane ve ortak yaşam alanları bulunmasından<sup>195</sup> dolayı ancak yapı bakımından İngiliz kolejlerine benzetilebilirler. Fakat Nizamiye Medreseleri, dünyanın ilk vakıf üniversiteleri olarak kabul edilmektedir. Öğrencilerin ihtiyaçları ve hocaların maaşları devlet tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca eğitimde eşitlik vardır.

Nizamülmülk'ten önce vezirlik makamında bulunan Kündürî'nin dini politikaları sebebiyle alimler Selçuklu ülkesini terk etmişlerdi. Bu durum İsmaili Fatımilerin bölgede etkin faaliyetler yapmasına ve Sünni İslam'ın zayıflamasına neden olmuştur.<sup>196</sup>

Nizamülmülk artan İsmaili tehlikesine karşı Sünni İslam'ı güçlendirmeye çalışmanın yanında pahalı bir eğitim olan yüksek öğretime halkın her tabakasından insanın ulaşmasını sağlamıştır. Bu medreselerin kurulmasındaki diğer amaç ise devlet kadrolarının ihtiyacı olan elemanın yetişmesini sağlamaktır. Böylece devlet istediği niteliklerde yetişmiş memurlara sahip olacaktır.<sup>197</sup>

Roux, sözlerinin devamında bu medreselerin Budizm inancından örnek alındığını düşünmektedir.

Budizm inancında önemli bir yere sahip olan manastırlar, keşişlerin dünyevi tüm zevklerden arındığı genellikle şehirden uzak ıssız bölgelerde kurulan mimari yapılarıdır. Bu manastırlarda keşişlerin kaldığı hücre odaları bulunmaktadır.<sup>198</sup> Nizamiye Medreseleri ile tek ortak noktaları öğrencilere yatılı hizmet vermeleridir. Ancak manastırlardaki amaç inzivaya çekilmek iken medreseler şehir dışından gelen öğrencilere barınak sağlamayı amaçlamıştır. Manastırlar ıssız bölgelere kurulurken, medreseler çarşı içlerine kurulmuştur, etraflarındaki dükkanlar satın alınarak

<sup>195</sup> M. Asad Talas, Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim Öğretim, (Çev. Sadık Cihan), Etüt Yayınları, Samsun 2000, s.42. "Kare şeklinde ve büyük bir bahçe ile çevrili olan Nizamiye'nin birçok geniş konferans salonları ve dersaneleri, depo ve erzak kiler olarak kullanılan zemin katta bir hamamı ve bir de mutfığı vardı."

<sup>196</sup> Cihan Piyadeoğlu, Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi, USAD, Bahar 2018; (8): s.124-135. Amelde Hanefî, itikatta Mu'tezile olan Amîdûlmülk el-Kündürî, Büyük Selçukluların yeni veziri olmuştu. Bu tarihten itibaren onun isteğiyle başta Horasan olmak üzere tüm Selçuklu coğrafyasında yaşayan Râfîzîler'e Horasan camilerinde lanet okutulmaya başlandı. Bir süre sonra Şâfiî-Eş'arîler de bu uygulamaya dâhil edildi. Bununla da yetinmeyen Amîdûlmülk, Şâfiî-Eş'arîler'e karşı takibat başlatarak, onların ilim yapmalarına mani olan bir politika takip etmeye başladı. Hatta bazı Hanefî ilim adamları da bu takibattan nasibini almış, toplum üzerindeki etkileri iyice azalmıştı. Yaklaşık sekiz yıl süren bu süreç sonunda pek çok âlim Selçuklu coğrafyasını terk etmek zorunda kaldı.

<sup>197</sup> M. Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.355.

<sup>198</sup> Hilal Erşan ve Gül Akdeniz, Türk-İslam Medreseleri ve Budist Viharaları Üzerine Bir İnceleme, Kırklareli University Journal of Engineering and Science 5-2(2019) s.87-110

medreselere vakfedilmiştir. “Nizamiye Medreseleri kurulurken medresenin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve sürekliliğinin sağlanmasına azami önem verilmiş ve medreseler şehrin en işlek yerlerinde kurulmaya çalışılmıştır. Medreselerin içinde bulundukları vakıfların gelirlerinin yüksek olması, medreselerin devamlılığının sağlanmasına katkı sağlamıştır.”<sup>199</sup>

Nizamiye Medreselerinden önce de elbette medreseler bulunmaktaydı ancak devlet tarafından bürokrat ve din alimi yetiştirmek için ücretsiz eğitim, iâşe ve konaklama hizmeti veren ilk kurum Nizamiye Medreseleridir. Bu açıdan başka kurumlardan örnek ya da ödünç alındığı söylenemez.

Michael Brett, Nizamiye Medreselerinin kurulmasındaki amacın sadece Sünni İslam’ı güçlendirip kurumsallaştırılması olmadığını, bunun yanında devlete memur yetiştirmeyi de amaçladığını belirtmiştir. Brett, bununla beraber Selçuklu idari yapısının Fatımi bürokrasisine dayandığını iddia etmektedir.<sup>200</sup>

Fuat Köprülü, Büyük Selçuklu Devletini İslami İran medeniyeti esasları ile Türk örfünden doğmuş kuvvetli ve muntazam müesseselere malik ve İslam medeniyetine dayalı bir devlet olarak tanımlamaktadır.<sup>201</sup>

Selçuklular kuruldukları coğrafyaya bağlı olarak Sâ mânî, Gazneli ve Büveyhî kurumlarını miras olarak almışlardır.<sup>202</sup>

Coğrafi açıdan birbirine yakın bölgelerde varlığını sürdüren gerek siyasi mücadeleler ile gerek ticari faaliyetlerle etkileşim içinde olan devletlerde bulunan kurumların benzerlik göstermesi muhtemeldir. Ancak Selçuklu Devleti’nde idari teşkilatın başını vezirler oluşturmaktadır. Selçuklu vezirleri ise İranlı bürokratlardır. Nitekim Selçuklu devlet teşkilatında daha çok İran etkisi görülmektedir.

Peacock, Selçuklu hükümdarlarının Hanefî mezhebini kayırmakla birlikte diğer mezheplerden olanlara hoşgörölü yaklaştığını ifade etmiştir. Ancak Nizamiye

<sup>199</sup> Beytullah Kaya, Nizamiye Medreseleri ve Eğitim Geleneği, Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7: Sayı:14 2019: 49-66.

<sup>200</sup> Michael Brett, Fatımi İmparatorluğu, (çev. Fatih Yücel), Kronik Kitap, İstanbul 2021, s.320.

<sup>201</sup> M. Fuat Köprölü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s.197.

<sup>202</sup> Taqi Azad Armaki ve Maryam Kamali, (Çev. Hormoz Kazemighalinghieh ve Yasemin Ellik, Selçuklular Devleti’nde İktidarın Yapısı ve Siyasî Meşruiyet, USAD, Güz 2020; (13): 263-286.

medreselerinin bilinçli olarak bir kargaşa yuvasına çevrildiğini ve Nizamülmülk'ün bu durumdan hoşnut olduğunu iddia etmektedir.<sup>203</sup>

Peacock'un bahsettiği kargaşa, Bağdat'ta yaşanmış münferit bir olaydır. Bağdat Nizamiye Medresesi'ne vaaz vermek için gelen Nişaburlu Vaiz Ebu Nasr b. Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin Hanbelileri gücendirecek sözler söylemesi üzerine çıkan olaylar Halife tarafından karşılıklı görüşmelerle sulh sağlanmıştır. Ebu İshak eş-Şirazî yaşananları anlattığı bir mektupla Hanbelileri Nizamülmülk'e şikâyet etmiştir. Nizamülmülk'ün cevabı ise şöyle olmuştur:

“Ey Şeyh uzun uzun anlattığın ve cevap yazmamızı istediğin mektubun bize ulaştı. Mezheplerde bir tarafı bırakıp öteki tarafa yönelmek vacip değildir. Ne siyaset ne de halka adalet anlayışı bunu gerekli görmez. Biz fitneyi körüklemektense sünneti teyit etmeyi daha uygun görürüz. Biz bu medreseyi anlaşmazlık, ikilik ve ayrıcalık için değil bilim ve yarar sağlasın diye kurduk.”<sup>204</sup>

Nizamülmülk'ün mezheplere karşı hoşgörülü ve dengeli tavrını ortaya koyan, Şirazî'ye gönderdiği bu mektup, Peacock'un iddialarını çürütmektedir. Ayrıca dönemin kaynakları Alparslan ve Melikşah dönemlerinde gayrimüslim halka dahi hoşgörü içinde yaklaşıldığını yazmaktadır.<sup>205</sup>

### 3.5. Nizamülmülk'ün Kadınlar Hakkındaki Görüşü

Nizamülmülk siyasetnamesinde kadınlarla ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Ona göre kadınların devlet işlerine karışmaları sakıncalıdır.<sup>206</sup> İranlı bir devlet adamı olan Nizamülmülk'ün bu coğrafyada yetişmesinden dolayı geliştirdiği düşünce sistemini Türklerden ayırmak gerekir. Zira Orta Asya steplerinden gelen Türkler, içinde pek çok kadın kahramanı barındıran bir tarihe sahiptir.<sup>207</sup>

Roux, Türklerin Tarihi adlı kitabında İbni Batuta'dan alıntı yaparak:

<sup>203</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.280.

<sup>204</sup> Sıbt İbnü'l Cevzi, Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l – Ayanda Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.223.

<sup>205</sup> İbnü'l-Adim, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1982, s.22. “Alparslan, yönetimi ele alıp saltanat tahtına oturunca halk üzerine adalet kanadını gerip şefkat ve ihsan gölgesini uzattı.” İbnü'l-Adim, Biyografilerle Selçuklular, s.22.

<sup>206</sup> Nizamülmülk, Siyasetname, Nilüfer Yayıncılık, Ankara 2016, s.267-268.

<sup>207</sup> Ayşe Dudu Kuşçu, Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği, Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Yıl 2016, Sayı: 1, s.173.

“Türklerde kadınların gördükleri saygıyı gözlerimle gördüm. Gerçekten Türklerde kadınların erkeklerinin üstünde bir yeri var.” İfadesine yer verirken devamında “Kuşkusuz abartıyor” diyerek Türk toplumunda kadınların siyasi ve sosyal yaşamdaki konumlarına şüphe ile yaklaşmaktadır. Bunun sebeplerinden biri de Nizamülmülk’ün Siyasetnamesinde kadınlarla ilgili ifadeleridir. Bu ifadelerden dolayı Nizamülmülk kadın düşmanı olarak görülmüştür. Nizamülmülk’ün kadınlara karşı mesafeli olduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak dikkatli okunduğunda ünlü vezir, padişahların, eşleri ya da başka kimselerin etkisi altında kalmamasını aksi halde devlet düzenin bozulacağını vurgulamaktadır.

Roux, Nizamülmülk’ün kadınlarla ilgili sert eleştirileri olduğunu ve onun Adem ve Havva’dan beri tüm kötülüklerin nedeni olarak kadınları gördüğünü iddia etmektedir.<sup>208</sup>

Nizamülmülk’ün, Siyasetnamesinde kadınların tüm kötülüklerin nedeni olduğu yorumunu çıkaracak bir cümle bulunmamaktadır. Nizamülmülk, padişahların kadınlarının sözlerine göre hareket ettiklerinde devlet içinde kargaşa ve huzursuzluk çıkabileceğinden bahsetmektedir. Roux’un Siyasetnameden alıntı yaptığı pasajın orijinali ise şu şekildedir;

“Karısının emrini yerine getirerek zarar görüp, sıkıntı ve güçlükler çeken ilk insan Âdem (a.s.) idi. Hz. Havva’yı dinleyerek buğdayı yiyince cennetten çıkarıldılar.”<sup>209</sup>

### 3.6. Nizamülmülk ve Hasan Sabbah

İran’da Nizârî-İsmâîlî Devleti’nin kurucusu olan Hasan Sabbah, on yedi yaşına kadar ailesinin mensup olduğu İmâmiyye Şîası’na bağlı kaldı. Bir gün Emîre Zarrâb adlı bir Fâtımî dâîsiyle karşılaştı ve onun konuşmalarından etkilenerek İsmâiliyye mezhebine intisap etti. Dokuz yıl boyunca bütün İran’ı dolaşarak Bâtınîliğin propagandasını yaptı.<sup>210</sup>

Nizamülmülk ve Hasan Sabbah’ın medrese arkadaşı olduğuna dair birtakım rivayetler bulunmaktadır. Josepf Von Hammer, doğru kabul ettiği bu rivayeti

<sup>208</sup> J.P. Roux, Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s.251.

<sup>209</sup> Nizamülmülk, Siyasetname, Nilüfer Yayıncılık, Ankara 2016, s.268.

<sup>210</sup> Abdülkerim Özeydin, “Hasan Sabbâh”, İ.A (TDV), İstanbul 1997, C.16, ss.347-350.

Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi adlı kitabında detaylı bir biçimde anlatmıştır. Onların farklı yollar tuttuklarını ve talihli sonuçlar elde ettiklerini ifade etmektedir.<sup>211</sup>

Hammer, Nizamülmülk ve Hasan Sabbah'ın arkadaşlığının medrese sıralarında kalmadığını Selçuklu sarayında devam ettiğini hatta Sultan Melikşah'ın gözde adamların birine dönüştüğünü aktarmaktadır.<sup>212</sup>

Eserin devamında Nizamülmülk'ün Sabbah'ı Sultan'ın gözünden düşürmeyi başardığını ve aralarındaki düşmanlığın bu sebeple başladığını iddia etmektedir. Hammer'in kaynağını Mirhand'a dayandığı bu iddialar gerçeği yansıtmamaktadır. "408'de (1018) doğan Nizâmülmülk'ün 438 (1046-47) veya 445'te (1053) doğan Hasan Sabbâh ile birlikte aynı hocanın öğrencisi olması uzak bir ihtimaldir."<sup>213</sup>

Ayrıca Hammer, Hasan Sabbah'ın Selçuklu sarayında kendine bir yer edinmemesi sonucu mecburen Fatımi halifesinden yana olduğunu iddia etmektedir.<sup>214</sup>

Eserin önceki bölümlerinde Hasan Sabbah'ın kendi ağzından anlattıklarına yer verilerek On İki İmam inancında yetiştirildiğini ve Fatımilerin İsmaili daisiyle karşılaşmasından sonra bu yöne meyil verdiğini<sup>215</sup> belirten Hammer, devamında Hasan Sabbah'ın Abbasi halifesinin koruyucusu ve lideri olan Selçuklulardan ümidini kestikten sonra İsmaili Fatımi adına çalışmaya başladığını iddia ederek kendi içinde çelişmektedir.

Hasan Sabbah İsmaili bir ailede doğmuş ve mezhebine bağlı kalmıştır. Selçuklu Devleti ise Sünni İslam'ın koruyucusudur. Selçuklu sultanları farklı mezheplere karşı hoşgörüyle yaklaşırlar da Tuğrul Bey'den itibaren İsmaililik karşısında durmuşlardır. Sonuç olarak İsmaili inanca sahip kimselerin Selçuklu sarayında görev alması mümkün değildir.

---

<sup>211</sup> Joseph Von Hammer, Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017, s.143.

<sup>212</sup> Joseph Von Hammer, Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017, s.145.

<sup>213</sup> Abdülkerim Özaydın, "Nizamülmülk", İ.A (TDV), İstanbul 2007, C.33, ss.194-196.

<sup>214</sup> Joseph Von Hammer, Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017, s.155.

<sup>215</sup> Joseph Von Hammer, Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017, Tarihi, s.149.

Klausner, vezirin mali işlerden sorumlu olduğunu, Selçuklu sarayındayken Hasan Sabbah ve Nizamülmülk arasında gelir gider meselesi yüzünden çıkan ve aralarının açılmasına sebep olan efsaneye dayandırmaktadır.<sup>216</sup>

Nizamülmülk, Hasan Sabbah ve Ömer Hayyam'ın aynı dönemde aynı medresede öğrenci oldukları konusundaki rivayetlere en gerçekçi yaklaşım Bernard Lewis'den gelmiştir:

“Eldeki tarihi veriler bu üç şahsın aynı zaman dilimi içerisinde yan yana öğrencilik yapmış olmalarının imkansızlığına işaret ederlerken, günümüz araştırmacıları bu heyecanlı masalı bir efsane olarak nitelemektedirler.”<sup>217</sup>

### 3.7. Nizamülmülk'ün Melikşah Üzerindeki Etkisi

### 3.8. Nizamülmülk'ün Öldürülmesi

Alparslan ve Melikşah'a otuz yıl boyunca vezirlik yapmış, devletin teşkilatlanmasında büyük payı olan ünlü vezir Nizamülmülk, 14 Ekim 1092 yılında öldürülmüştür.

İbnü'l-Esir Nizamülmülk'ün ölümünü “Vezir Nizâmülmülk Ebû Ali el-Hasan b. Ali b. İshak bu sene 10 Ramazan (14 Ekim 1092) tarihinde Nihâvend yakınlarında öldürüldü. Nizâmülmülk ile Sultan, İsfahan'da idiler ve Bağdat'a dönüyorlardı. Vezir Nihâvend yakınlarına gelince iftardan sonra mahfesinin içinde harem çadırına giderken Bâtınilerden Deylemli bir delikanlı şefaath veya yardım isteyen pozisyonda ona yaklaştı ve yanındaki hançeriyle onu bıçaklayarak öldürdü. Sonra kaçarken ayağı çadır ipine takılıp düştü ve derhal yakalayıp öldürdüler. Sultan, bunun üzerine Nizamülmülk'ün çadırına gidip askerlerini ve adamlarını yatıştırdı.”<sup>218</sup> Şeklinde anlatmaktadır.

Nizamülmülk'ün suikastının arkasında kimin olduğu konusu bugün hala tartışmalıdır. Bazı kaynaklar Vezirin ölümünün ardında Melikşah'ın olduğunu bazı kaynaklar da Terken Hatunun olduğunu iddia etmişlerdir. Nizamülmülk'ün Bâtınilerle

<sup>216</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 63.

<sup>217</sup> Bernard Lewis, Haşhaşiler (İslam'da Radikal Bir Tarikat), (Çev. Kemal Sarısözen), Kapı Yayınları, İstanbul 2014, s.75.

<sup>218</sup> İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.177.

mücadele etmesi de onun Batıniler tarafından hedef olarak görülmesine neden olmuştur. Nizamülmülk'ün ölümü, bir ay sonra da Melikşah'ın vefatı Batınılere serbestlik kazandırmıştır.

Michael Brett, suikastın sorumlusunun Melikşah ve Terken Hatun olduğunu iddia etmektedir.<sup>219</sup>

Brocklemann da Brett gibi bu cinayetten Melikşah'ın haberdar olduğunu kanısındadır ve Sultan'ın vezirinde iki sene sonra vefat ettiğini iddia etmektedir.<sup>220</sup>

Melikşah, Nizamülmülk'ten iki sene sonra değil otuz beş gün sonra 19 Kasım 1092'de ölmüştür.<sup>221</sup>

İbnü'l-Esir, Nizamülmülk'ün torunu Osman ile Merv Şahnesi Kodan arasındaki olaydan sonra gerçekleşen mektuplaşmalar üzerine Sultan'ın Nizamülmülk aleyhine karar aldığını ve öldürüldüğünü aktarmaktadır.<sup>222</sup>

İbnü'l-Adim ise bu cinayetin, Sultan, Teken Hatun ve Tecülmülk eliyle olduğunu bildirir. Cinayet nedeni olarak halife el-Muktedi'nin aklını çelmeye çalıştıklarını, Nizamülmülk'ün de buna engel olduğunu iddia eder.<sup>223</sup>

İbnü'l-Adim, devamında Munkiz'dan rivayetle; “Sultan Melikşah, onu kaybetmesi dolayısıyla, üzüntüsünü bildirmek için yanına geldiği zaman, Hâce (Nizamülmülk) ona: “Ey alemin sultanı, babanın ve senin devletinde yaşlandım. Bana biraz zaman verseydin çünkü ömrümden ancak az bir zaman kaldı ya da beni vezirlikten uzaklaştırsaydın da bana böyle yapılmasını emretmeseydin.” dedi.

Bunun üzerine sultan, boynuna asarak taşıdığı bir Kur'an'ı çıkarıp, bu işten haberdar olmadığı ve böyle bir emir vermediği hususunda ant içti ve “Ben, bu işe nasıl razı olup reva görürüm. Oysaki sen, benim devletimin bereketisin ve babam yerindesin.” dedi.<sup>224</sup>

---

<sup>219</sup> Michael Brett, Fatımi İmparatorluğu, (çev. Fatih Yücel), Kronik Kitap, İstanbul 2021, s.322.

<sup>220</sup> Carl Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, I, (Çev. Neş'et Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s.167.

<sup>221</sup> Abdülkerim Özaydın, “Nizâmülmülk”, İ.A (TDV), İstanbul 2007, C.33, ss.194-196.

<sup>222</sup> İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.178.

<sup>223</sup> İbnü'l-Adim, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1982, s.57.

<sup>224</sup> İbnü'l-Adim, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1982, s.57

Gerçekten de Nizamülmülk, Melikşah’a baba gibi davranmış, onu hataya düşmekten korumuş, otuz yıl boyunca bu aileye büyük hizmetler etmişti. Melikşah’ı karşı karşıya geldiği pek çok sorundan kurtarmış, tedbirler almıştı. Ömrünü bu aileye ve Selçuklu Devleti’ne adamıştı. Tüm bunlar göz önüne alındığında Melikşah’ın bu suikastı tertip etmesi mümkün görünmemektedir.

Hodgson, İslam’ın Serüveni’nde her iki iddiaya da yer vererek, vezirin ölümünde saraydaki düşmanlarının veya Batınilerin sorumlu olabileceğini ifade eder.<sup>225</sup>

Hammer, suikastın öncesinde yaşanan tüm olaylardan ayrı olarak Nizamülmülk’ü ve hatta Melikşah’ı da Hasan Sabbah’ın öldürttüğü kanaatindedir.

“Selçuklu İmparatorluğunun büyük payandası ve İsmaililer tarikatının ilk büyük düşmanı bu büyük vezir (Nizamülmülk), Hasan’ın hırs ve intikamının ilk kurbanı olarak fedaisi veya adanmışının hançerlerine yenik düştü. Onun düşüşü hemen ardından gelen ve zehirlenme şüphesini akla getiren ve bütün Asya’da derin çalkantılara sebebiyet veren Melikşah’ın ölümü suikastın korkunç işaretleriydi ki bundan böyle Hasan’ın temel siyasası haline geldi ve tıpkı veba gibi kurbanlarını toplumun bütün zümre ve tabakalarından seçti.”<sup>226</sup>

Doğurduğu sonuçlar göz önüne alındığında bu iddianın kuvvetle muhtemel doğru olabilir.

---

<sup>225</sup> M.G.S Hodgson, İslam’ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.48.

<sup>226</sup> Joseph von Hammer, Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017, s.166.

İbnü'l-Esir ve İbnü'l-Adim'den başka İbnü'l-Cevzî,<sup>227</sup> Bündari,<sup>228</sup> el-Hüseyni,<sup>229</sup> Zahüriddin-i Nişaburi,<sup>230</sup> ve Şebânkâreî,<sup>231</sup> Nizamülmülk'ün, Tacülmülk ve Terken Hatun tarafından öldürüldüğünü, Melikşah'ın da suikasttan haberdar olduğunu iddia ederler.

Mirhand, Ravzatü's-Safa'da, Hâce Nizamülmülk'ün Hasan Sabbah'ın fermanıyla fedailerinden biri tarafından öldürüldüğünü bildirmektedir.<sup>232</sup>

Cüveyni de Tarih-i Cihangüşa'da Nizamülmülk'ün öldürülmesinin ardında Hasan Sabbah olduğunu açıkça ifade eder: “Hasan-ı Sabbah'ın ortaya çıktığı ilk günlerde Melikşah'ın veziri olan Nizamülmülk el-Hasan b. Ali b. İshak el-Tusî -Allah rahmet eylesin Hasan-ı Sabbah ile adamlarının gelecekte çıkaracakları karışıklıkları ve İslama açacakları zararın belirtilerini ileriye gören gözüyle gördüğü için, onların kökünü kazıyacak askerleri hazırlama konusunda aşırı çaba harcadı.

Fakat onun niyetini öğrenen Hasan-ı Sabbah, Nizamülmülk'ü hile tuzağına çekip ortadan kaldırmaya karar verdi. Ondan sonra şöhreti her tarafa yayıldı. Türlü düzenlerle, yalan sözler ve vaatlerle, ikiyüzlü davranışlarla “fedailer” denilen bir

<sup>227</sup> Ali Sevim, İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt. XXVI, Sayı. 30, 2005, s.79. “Söylendiğine göre, vezirin öldürülmesi, Sultanın onayı ve Tacülmülk Ebu'l-Ganâim'in girişimleri sonucunda olmuş.”

<sup>228</sup> Bündari, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (Çev. Kıvameddin Burslan), Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s.62. “Tacülmülk, Müstevfi Mevdülmülk'e hürmet ve onu sultan nezdinde methederdi. Sedidülmülk Ebülmeali Elmüfaddal bin Abdürrezzak bin Ömer, asker müfettişi idi. Tacülmülk onu da kendisine yaklaştırarak adamları sırasına ithal etti ve bu ikisi sayesinde mal biriktirdi ve vilâyetler elde etti. Bunlar, Nizamülmülk'ü indirmeğe ve ona muhalefet etmeye ittifak ettiler (bunlar memleketin nizamını çözmeğe ve Nizamülmülk'e muhalefet etmeğe ittifak ettiler). Bunun vezirliği hakkında, Sultanın fikrini çeldiler. Bu büyük dağı ortadan kaldırmağa ve eseri olan muntazam diziyi dağıtmağa karar verdiler.”

<sup>229</sup> Hüseyini, Nasır İbn Ali. Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, Türk Tarih Kurumu, (çev. Necati Lugal), Ankara 1999, s.46. “Melikşah'ın hazinedarı Tâcülmülk Ebu'l- Ganâim onun devrinde ve oğullarının vezareti zamanında işlerinin nâzırı idi. Bu zamanlarda Nizamülmülk'ü Sultanın nazarından düşürdü, kendisinden nefret etmeğe başladı. Askerler tarafından pek ziyade sevildiğinden sultan kendisini azletmekten korktu. Çünkü Nizamülmülk pek ziyade nüfuz sahibi idi; kölelerinin sayısı yirmi bine baliğ idi. Başka bir çare bulamadıkları için bir deylemliyi in'am ve ihsan talebinde bulunan bir insan kıyafetine sokarak üzerine hücum ettirdiler. Bu adam bir bıçak darbesiyle mumaileyhi öldürdü.”

<sup>230</sup> Ayşe Gül Fidan, Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nîşâbü'rî'nin Selçuknâme'si (Çeviri-İnceleme), (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 82. “Nihâvend'e vardıklarında mayası bozuk ve hor görülmüş mühlitler Nizâmu'l-Mülk'ü hançerlediler, Tâcu'l-Mülk'ün dışında hiçbir Müslüman böyle bir insanın katline teşebbüs etmezdi. Nizâmu'l-Mülk o esnada ihtiyardı ve yaşı sekseni geçmişti.”

<sup>231</sup> Nurullah Soylar, Şebânkâreî'nin Mecmau'l- Ensâb Fi't-Tevârih Adlı Eseri (Çeviri ve Değerlendirmesi), (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 105. “Hemedan taraflarına geldiklerinden, mühlidlerden biri ansızın Nizâmülmülk'ü bıçakladı. Bunun Tacülmülk'ün desisesi ile olduğunu söylerler. Nizâmülmülk'e düşman olan Tacülmülk'ten başka hiç kimse onun kadar alim birinin öldürülmesine teşebbüs etmezdi.”

<sup>232</sup> Mirhand, Ravzatü's-Safa'da Fatımiler ve İran İsmailileri, (Çev. Serdar Gündoğdu-Ali İçer), Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s.65.

teşkilat kurdu ve bu Tahir Arranî adlı bir şahsı, “Dünyayı da âhireti de kaybeder” âyetinin hedefi yaptı. O, düştüğü bataklıkta ahiret saadetini aramaya başladı. Arranî, 12 Ramazan 485 (16 Ekim 1092) cuma gecesı Nihavent bölgesinde bulunan Şahne denen bir yerde sufi kılığına girerek, iftardan sonra görev yerinden haremına tahtı revan üzerinde gitmekte olan Nizamülmülk’ün önüne geçip bıçağını onun sırtına sapladı. Nizamülmülk aldığı o yara yüzünden şehit oldu. Onların şehit ettikleri ilk kimse de Nizamülmülk’tür.”<sup>233</sup>

Nizamülmülk gibi güçlü ve dindar bir vezirin ortadan kaldırılması kuşatma altında Alamut kalesine sıkıştırılmış olan Batınilerin rahat bir nefes almasını sağlamıştır. Bir ay sonra da Sultan Melikşah’ın ölümü dailerin faaliyetlerine hız kazandırmıştır.<sup>234</sup>

Handmir, “Hâce Nizâmülmülk, saraydan hareme giderken, Hasan Sabbah’ın fedaîlerine benzer giyinen Ebu Tahir Avabî, (müşarun ilyhinin işareti ve Tâcülmülk Ebu’l-Ganayim’in iğvası ile) Dürz-i mutasavvıfa gelerek Hâce Nizamülmülk’e bir yazı verir. Hâce Nizamülmülk yazıyı okurken Ebu Tahir Avabî elindeki hançerle vurarak yaralar, bu yara üzerine Hâce Nizamülmülk ertesi gün hayatını kaybeder. Bağdat’ta olan Melikşah Tâcülmülk’ü veziri olarak tayin eder.”<sup>235</sup>

Nizamülmülk’ü öldüren kişi sorgulanmadan infaz edildiği için gerçekten bir Batını fedaisi miydi yoksa fedai kılığına girmiş birimiydi bilinmiyor. Ancak ülkenin en önemli devlet adamına, fedai olduğu açıkça belli olan bir kişinin, ona hançer saplayacak kadar yaklaşabilmesi mümkün değildir. Bu kişi ya gerçekten bir Batınıydı ve içeriden yardım almıştı ya da suikastı aleni düşman olan Batınilere yıkmak için Nizamülmülk’ün saraydaki düşmanları tarafından tutulmuş ve kılık değiştirmiş biriydi. Zira suikast işleyecek bir Batınının vezirin otağına kadar yaklaşabilmesi için kamufle olması şarttır. Kaynaklarda suikastı işleyen kişinin Deylemli bir fedaiye benzediği açıkça aktarılmaktadır. Bu durum suikastın içeriden desteklendiği şüphesini doğurmaktadır.

<sup>233</sup> Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.554-555.

<sup>234</sup> İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özeydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.261.

<sup>235</sup> Mustafa Akkuş, Nizamülmülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması, USAD, Bahar 2018; (8): 165-186.

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### BATINİLER İLE İLGİLİ KONULAR

#### 4.1. Hasan Sabbah ve Nizamülmülk

Hasan Sabbah ve Nizamülmülk arasında gençlik yıllarından gelen bir medrese arkadaşlığı olduğuna dair yaygın rivayetler vardır. Anlatılanlara göre bu arkadaşlık Selçuklu sarayına kadar devam etmiştir. Nizamülmülk'ün Hasan Sabbah ile arası bozuluncaya dek arkadaş oldukları varsayılır. Batılı yazarlarda bu rivayetleri doğru kabul edenler olduğu gibi bu arkadaşlığa ihtimal vermeyenler de vardır.

Bu konuyla ilgili çalışmamızın üçüncü bölümü olan Nizamülmülk ile ilgili konular kısmında daha detaylı bir anlatım bulunmaktadır.<sup>236</sup>

#### 4.2. Nizamülmülk'ün Öldürülmesi

Büyük Selçuklu Devleti'ne otuz yıla yakın hizmet eden ünlü vezir Nizamülmülk'ün öldürülmesinin ardındaki sır perdesi bugün hala aralanamamıştır. Nizamülmülk suikastına ilişkin kaynaklarda verilen bilgiler ihtilaflıdır. Vezirin ölümünün ardında kimlerin olduğu gizemini korurken, üç ihtimal üzerinde durulmaktadır. Birinci ihtimale göre, Veziri ayağını kaydırmak isteyen saraydaki hasımları öldürtmüştür. İkinci ihtimal ise Terken Hatun ve veziri Tacülmülk'ün öldürttüğüne dair rivayetlerden oluşmaktadır. Üçüncü ve son ihtimal ise Batıniler tarafından öldürülmüş olmasıdır. Gerçekten de Batını fedaileri hançer vasıtasıyla önemli devlet adamlarını hedef alarak suikastlar işlemektedirler.

Nizamülmülk'ün Özellikle Batınilere karşı aldığı tedbirler, vezirin öldürülmesine neden olabilir. Nizamülmülk'ün öldürülmesi ile ilgili çalışmamızın üçüncü bölümünde bu konu daha geniş çerçevede incelenmiştir.<sup>237</sup>

#### 4.3. Melikşah ve Hasan Sabbah Arasındaki Mektuplar

Melikşah'ın Büyük Selçuklu Devleti'nin en görkemli döneminin en sevilen ve düşman devletler tarafından bile saygı duyulan bir Sultan olduğu rivayet edilir. Onun

---

<sup>236</sup> Üçüncü Bölüm, Nizamülmülk ile İlgili Konular, s.59.

<sup>237</sup> Üçüncü Bölüm, Nizamülmülk ile İlgili Konular, s.61.

döneminde devletin sınırları daha da genişlemiş, hükmettiği coğrafyalarda halk refah içinde yaşamıştır. Melikşah'ın ekonomik, siyasi, kültürel faaliyetleri ile imar çalışmaları bilinmektedir. Hasan Sabbah'ın faaliyetlerine baktığımızda ise Selçuklu topraklarında dini ayrılık çıkaran, suikastlar yaparak Selçuklu halkının güvenliğini tehdit eden bir örgütün lideridir. Sultan'ın bir örgüt liderini eşiti kabul edip mektup yollaması ihtimal dışıdır. Bürokratik kaideler gereği, Sultan Melikşah ancak kendi gibi büyük bir devletin hükümdarı ile birebir irtibat kurabilir. Bu açıdan mektuplaşma meselesi oldukça şaibelidir. Bu konuyla ilgili detaylı açıklamalar çalışmamızın ikinci bölümündedir.<sup>238</sup>

#### **4.4. Selçukluların Nizarilere Karşı Tavrı**

Devletin bütünlüğünü bozan, ülke içinde çeşitli karışıklıklar çıkartarak halkın can ve mal güvenliğini tehlikeye atan ve devleti yıkmaya yönelik faaliyetlerde olanlar dışında Selçuklu sultanları bütün dinlere ve mezheplere karşı saygılı olmuşlardır.

Batınilerin, Selçuklu Devleti içinde gösterdikleri yıkıcı faaliyetler Selçuklu Sultanlarını bu kişilere karşı önlemler almaya ve elbette ülkelerini savunmaya itmiştir.

Farhad Daftary, Devletin yetiştirdiği önemli devlet adamlarını, din alimlerini sinsi suikastlarla öldüren bu kişilerin Selçuklu Devleti ve alimleri tarafından günümüze gelebilen eserlerde aşağılandığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Daftary, Selçukluların Nizarileri yenememelerinin nedeni olarak da suikastçıların birlik ruhuna sahip olmalarının yanında zapt edilemez kalelere sahip olduklarını ifade ederek Nizarileri efsanevi kahramanlar olarak nitelendirmiştir. Yazar Cüveyni, Raşid el-Din Fadl Allah ve Kaşani'nin Batınilere ait eserlere ulaştığını özellikle Cüveyni'nin Hülagü'yü memnun etmek için eserlerinde Batınilere karşı düşmanca bir tavır takındığını iddia eder. Batınilerin Cüveyni ile aynı şekilde Selçuklu eserlerinde de nefretle anıldığını ifade eder. Daftary, 1183 yılında İmad el-Din Muhammed el-Katib el-İsfahani tarafından yazılmış olan ve 1226 yılında el-Bundari tarafından tamamlanarak, günümüze gelebilmiş bir özet çalışmada yer alan, bu konuda bilinen yazılı ilk Selçuklu eseri diyebileceğimiz Nusrat el-fatra'da Suriye Nizarilerinden,

---

<sup>238</sup> İkinci Bölüm, Melikşah ile İlgili Konular, s.45.

"Haşaşiye" adıyla bahsedilmesini ilginç bulmaktadır. Ayrıca Suriye'deki Batınilerin de aynı şekilde aşağılandığını iddia eder.<sup>239</sup>

Selçuklu Devletini yıkmak adına, iyi yetişmiş ve masum insanları öldüren dünyanın ilk suikastçılarına dönemin tarihçilerinin tavrı oldukça anlaşılabilir görünmektedir.

Daftary' göre birlik ruhuna sahip Batıniler Selçuklular tarafından yenilemeyince toplu halde katledildiler. Yazar, Batını oldukları için suçlanan kişilerin ateşe atılıp kılıçtan geçirildiğini iddia ederken kaynak göstermemektedir. Çok sayıda Selçuklu şehrinde Batınilerin katledildiğini belirten yazar bu kişilerin mallarına el konulduğunu da iddia etmektedir.<sup>240</sup>

Daftary'nin efsanevi kahramanlar olarak bahsettiği Batınilerin, Selçuklular tarafından ortadan kaldırılamamasının nedeni, kuşatma altındaki Alamut kalesinin düşmesine az bir zaman kala Nizamülmülk ve Melikşah'ın artarda öldürülmesi olmuştur. Zira Nizamülmülk Batıniler tarafından öldürülmüştür. Nizamülmülk'ün öldürülmesini konu alan ilgili bölümümüzde olayın, Vezirin saraydaki düşmanlarının da yardımıyla gerçekleştirildiği konusundaki düşüncelere yer vermiştik.

Melikşah'ın ölümünün ardında ise üç ihtimal üzerinde durulmaktadır. Ava çıktığı vakit av yerinde yakıcı humma hastalığı, av etinden zehirlendiği ve hizmetkarı Hurdik tarafından zehir verilmek suretiyle öldürüldüğüdür. Kafesoğlu, kaynaklarda Sultanın av etinden yedikten sonra zehirlenip kan aldırıldığını<sup>241</sup> belirterek kan aldırmanın zehirlenme rivayetini kuvvetlendirdiği kanısındadır.<sup>242</sup> Öldürülmesinin ardında Terken Hatun'un olduğu rivayet edilmektedir. Nitekim Sultan öldükten sonra Terken Hatun'un cenazeyi gizlemesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir.<sup>243</sup>

<sup>239</sup> Farhad Daftary, Alamut Efsaneleri, Çev. Özgür Çelebi), Yurt Yayınları, Ankara 2008, s.84.

<sup>240</sup> Farhad Daftary, Alamut Efsaneleri, Çev. Özgür Çelebi), Yurt Yayınları, Ankara 2008, s.80.

<sup>241</sup> İbnü'l-Esîr, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.181. Hastalığının sebebi şu idi: Sultan av eti yiyip hummâya yakalandı ve kan aldırıldı. Fakat yeteri kadar kan alınamadı ve hastalığı ağırlaştı. Hastalığı ateşli hummâ idi.

<sup>242</sup> İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul 1953, s.189.

<sup>243</sup> İbnü'l-Esîr, El-Kâmil fi't-Tarih, (Çev. Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.181. Sultan Melikşah'ın hastalığı ağırlaşınca devlet adamları mallarını halifelik sarayına götürdüler. Sultan vefat edince "Hatun el-Celâliye" adıyla tanınan karısı Terken Hatun onun ölümünü gizledi ve cenazeyi sakladı. Halife el-Muktedî Biemrillâh'ın Sultan'ın kızıdan olan oğlu Cafer'i halifenin yanına geri gönderdi. Sultanın tabutunu yanına alıp Bağdat'tan yola çıktı. Emirlerle gizlice mal dağıttı ve oğlu Mahmûd'u destekleyeceklerine dair onlardan yemin aldı.

Bu bilgiler doğrultusunda Hasan Sabbah ve fedailerini, Selçuklu muhasarasından kurtulmalarını Terken Hatun'un saltanat hırsına borçlu olabilirler.

#### 4.5. Hasan Sabbah'ın Türk Düşmanlığı Hakkında

Eserlerini incelediğimiz yazarlardan Micheal Brett, Hasan Sabbah'ın İsmaili olmaktan çok bir Türk düşmanı olduğunu iddia etmektedir.

Fatımi İmparatorluğu adlı eserinde Hasan Sabbah hakkında; "İsmaililikten Türk Düşmanlığının bir vaizi olarak İran'ı dolaştı; özellikle Hazar'ın güneyindeki Elbruz dağlarının Deylemlerine hitap etti.

1091-1092'de Rubdar'dan Kuhistanlı bir daiyi Horosan'ın güneyinden bin kilometre kadar uzaktaki dağlara, kendi memleketine bir ayaklanmayı teşvik etmek için gönderdi. Kain, Bircend, Tebes ve Dara şehirlerinin tamamı İsmaililerin eline geçti ve bu da Türklere karşı milliyetçi bir isyana dönüştü."<sup>244</sup>

İsmaililerin hedefinde Sünni Abbasi halifesi ve Sünniliğin koruyucusu konumundaki Selçuklu Devleti vardı. Hasan Sabbah ve Selçuklu sultanları arasındaki savaş, İsmaili mezhebi ile Sünni mezhebi arasında olan, siyasi amaçlar güden dini içerikli bir savaştır. Batınilerin yayılmak istedikleri coğrafya Selçuklu Devleti'ne ait olduğundan iki taraf arasında mücadeleler olmuştur.

Ayrıca Nizamülmülk'ün öldürülmesi, Batınilerin ilk önemli suikastı olarak görülmektedir. Nizamülmülk, İranlı bir devlet adamıdır. Bu açıdan dikkate alındığında sadece Türkleri değil Türklerle birlikte olup Batınilerin faaliyetlerini engelleyebilecek konumdaki devlet görevlilerinin hedef seçildiği görülmektedir.

Cüveyni Nizamülmülk'ün Batıniler tarafından hedef seçilmesinin nedeni olarak Nizamülmülk'ün Batını tehlikesinin farkında olduğunu ve onları yok edecek hazırlıklar yaptığının Batıniler tarafından öğrenilmesini göstermektedir.<sup>245</sup> Cüveyni Batınilerin sonraki hedeflerinde Nizamülmülk'ün oğulları olduğunu bildirmektedir.<sup>246</sup>

<sup>244</sup> Michael Brett, Fatımi İmparatorluğu, (çev. Fatih Yücel), Kronik Kitap, İstanbul 2021, s.321-322.

<sup>245</sup> Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-İ Cihan Güşa, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.554.

<sup>246</sup> Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-İ Cihan Güşa, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.556.

Bâtînîler tarafından öldürülen bazı görevliler ve devlet adamlarının isimleri şöyledir.<sup>247</sup>

Ehl-i sünnete muhalefet etmekten vazgeçmesi ve muhalefet edenleri de engellemesi üzerine 1121 yılında öldürülen Fatîmî ordusunun başkumandanı Efdal b. Bedrû'l-Cemâlî,

1122 yılında Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd'un veziri Kemâlû'l-Mülk Ebû Tâlib es-Sümeiremî,

1125 yılında Halife'nin mektubunu Sultan Sencer'e iletmek için Horasan'a giden Kadı Ebû Sa'd Muhammed b. Nasr b. Mansûr el-Herev,

1133 yılında Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un Atabegi Aksungur el-Ahmedîlî,

1135 yılında Abbasi halifesi Müsterşid Billah,

1138 yılında Abbasi halifesi er-Râşid Billah,

1139 yılında Sultan Sencer'in yakın adamlarından el-Mukarreb Cevher,

1142 yılında Mâzenderân hâkiminin oğlu Girdbazı,

1143 yılında Irak Selçuklu Meliki Davud b. Sultan Mahmûd,

1117 yılında Sultan Muhammed'in hazinedarı Ebû Ahmed el-Kazvînî

Bu kişilerin içinde Arap, Fars ve Türk pek çok önemli devlet adamı ve komutan bulunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda Batını faaliyetlerinin sadece Türklere karşı ırkçı bir boyutta olduğu söylenemez.

#### 4.6. Batınîlerin Siyasi İdeali

Batınîler, Kur'an'ın ve hadislerin bir zahir (açık), bir de batın (gizli) manasının olduğu ve bunların ancak Allah tarafından belirlenmiş masum bir imam tarafından anlaşılabilceğini iddia eden ve hem mevcut siyasi yapılanmaya muhalif hem de Müslümanların ekserisinin inanç esaslarına karşıdılar.<sup>248</sup>

İsmailîler, İslamiyet'i, kendi inandıkları biçimde yaşayıp, yaymak istiyorlardı. “Batınîler için sadece emirler ve kolluk kuvvetlerinin ileri gelen şahsiyetleri hedef değildi. Onlar kendileri gibi düşünmeyen herkese savaş açmışlardı. Bu konuda sivil

<sup>247</sup> Abdurrahman Gülmez, “Selçuklu Devleti ve Sünnî Mezheplerin Şîî – Bâtınîlerle Mücadelesi”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26:2 (2021), Ss. 341-361.

<sup>248</sup> Ahmet Ocak, Selçukluların Dini Siyaseti, Tavatla Yayınları, İstanbul 2002, s.210-211.

halk da kendilerine düşen payı almaktaydı. Nitekim 1104'de Hindistan, Maveraünnehir ve Horasan'dan gelmekte olan hacılara saldırarak mallarını yağmalayıp, insanları kılıçtan geçireceklerdir. Bu masum insanların tek suçu Batını olmamaktı. Bu kadar gözü dönmüş ve kin duygularıyla dolu Batınilerin yaptıkları elbette ki sadece bunlar değildir. Onlar ümeradan sonra ulema üzerinde de büyük baskı ve tehdit oluşturmuşlardır.”<sup>249</sup>

Hodgson, İsmaililerin faaliyetlerini Sünnilere alternatif, siyasi bir ideal ve bir reform hareketi olarak görmektedir.<sup>250</sup>

Reform kelimesi, İslâm dünyasında genellikle ıslah ve tecdit gibi kavramlarla ifade edilmiştir.<sup>251</sup> Batını inancı, İslam’a yenilik getiren ya da İslam’ı düzeltmeye yönelik bir düşünce değildir. Kuran emir ve yasakları açık ve net olarak bildirir. Yeniden bir düzenlemeye ihtiyacı yoktur. Bu konuyu bizzat Kur’an-ı Kerim’de Al-i İmran Suresi açıkça ifade etmektedir: “Sana kitabı indiren O’dur. Onun (Kur’an) bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te’vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te’vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız aklıselim sahipleri düşünüp anlar.”<sup>252</sup>

Hodgson sözlerinin devamında Batınileri halife devleti yıkıldığında siyasi bir alternatif olarak görmektedir. Abbasi Halifeliği 1260 yılından sonra Memluklerin koruyuculuğunda 1517 yılına kadar varlığını sürdürmüş, 1517’de Osmanlı Devleti tarafından yıkılmış ve halifelik Osmanlılarına geçmiştir. Bu bağlamda Sünni hilafet devam etmiştir. Hilafetin ortadan kalması Sünni İslam’ın ortadan kalkacağı anlamına gelmediği için herhangi bir alternatife ihtiyaç duymaz. Ayrıca batıniler siyasi bir otorite olmadıkları için siyasi bir alternatif olarak da düşünülemezler.

<sup>249</sup> Ahmet Ocak, Selçukluların Dini Siyaseti, Tavatla Yayınları, İstanbul 2002, s.231.

<sup>250</sup> M.G.S Hodgson, İslam’ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.60.

<sup>251</sup> Jacques Waardenburg, “Reform”, İ.A.(TDV), C.34. İstanbul 2007, Ss.530-533.

<sup>252</sup> Âl-i İmrân Suresi- 7. Ayet.

#### 4.7. Batıniler ve Fransız İhtilali Arasındaki İlişki

Avusturyalı tarihçi Hammer, Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi isimli eserinde Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi'ni ele geçirmesini anlatırken Hasan Sabbah ve fedailerinin faaliyetlerini Fransız İhtilali'ne benzetmektedir.<sup>253</sup>

18. yüzyılda Fransa'da iktidar kaygısı nedeniyle ülkenin ihtiyacı olan yenilikler yapılamamıştır. Halkın ihtiyaçları karşılanmamıştır. Din ve mezhep kavgalarından dolayı baskı artmış, halk ağır vergiler altında ezilmiştir. Kıtık baş göstermiş Fransa halkı sefalet içinde kalmıştır.<sup>254</sup>

Fransa'yı ihtilale sürükleyen bu sebepler neticesinde, ülkedeki aydın kesim ve halk birlikte, kötü giden yönetime karşı çıkmışlardır. Ancak Batınilerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri dönem, Büyük Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemidir. Ülkede halk huzur ve refah içinde yaşamaktadır. Ülke topraklarında yaşayan, diğer mezhep ve dini inanca sahip kişiler güvence altındadır. Ülkede mezhep çatışmaları ve kıtlık gibi büyük sıkıntılar yoktur. Ayrıca Fransız ihtilalinin sonucunda milliyetçilik fikri oluşmuştur. Batıniler ise milliyetçi değil mezhepçi bir savaş gütmektedir. Bu açıdan karşılaştırıldığında Fransız İhtilali ve Batını hareketi benzerlik göstermemektedir.

### BAZI MÜTEFERRİK KONULAR

#### 1. Büyük Selçuklu Kaynakları Meselesi

Büyük Selçuklu Devleti, Türk tarihinin inkişafının önemli ve büyük bir parçasını oluşturmaktadır. (İslam Dünyasında ilk medreselerin kuruluşu, Gazali, Farabi ve Ömer Hayyam gibi değerli bilim insanlarını himaye etmeleri ve bilimsel çalışmalara destek olmaları gibi.) Bunun yanı sıra Büyük Selçuklu Devleti'nin, İslam Dünyasına da önemli hizmetleri olmuştur.<sup>255</sup> İslam'a en önemli hizmetleri ise Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah'ın daveti üzerine Bağdat'a girerek, halifeyi Şii Büveyhi

<sup>253</sup> Joseph von Hammer, Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017, s.154.

<sup>254</sup> Ertuğrul İşler, Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt.5, Sayı.5, (1999), ss.48-54.

<sup>255</sup> Sevim Tekeli, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Uygarlığa Katkıları, Erdem Dergisi, Ankara 1996, C.9, S.25, s.393.

baskısından kurtarmalarıdır.<sup>256</sup> Tarihi açıdan bu denli önemli bir devletin faaliyetleri hakkında günümüze kadar ulaşabilen son derece mühim kaynaklar bulunmaktadır.

Ancak tezimizin konusu eserleri incelediğimizde Türk tarihinin kaynaklarına yeterince temas edilmediğini gözlemledik. Bazı kısımlarda ise ana kaynaklar yerine Batılı yazarlar referans gösterilmektedir. (Örneğin: Klausner, Selçuklularda Vezirlik adlı eserinde atabeylik meselesi hakkında Lambton'un yorumlarını kaynak göstermiştir. Lambton'a göre atabeyler gelenek gereği kendilerine emanet edilen melikin annesi ile evlenirlerdi. Hatta atabeylerin geniş yetkilere sahip olmasında Melik ile baba-oğul ilişkilerinin büyük önemi vardı.<sup>257</sup> Türk Tarihinde atabeylerin meliklerin anneleriyle evlenme geleneği yoktur. Fakat Sultan'ın vefatından sonra bazı atabeylerin siyasi açıdan daha fazla güce sahip olabilmek için dul kalan hükümdarın eşiyle evlendiği olmuştur, lakin bu bir gelenek değildir.)<sup>258</sup> Ana kaynakların doğrudan ve detaylıca incelenmemesi sonucu tarihimiz hatalı veya eksik yorumlanabilmektedir.

Türk tarihinin kaynakları konusunda A.C.S Peacock diğer oryantalistlerden farklı olarak 'Büyük Selçuklu İmparatorluğu' adlı eserinde bu konu hakkında birkaç noktaya değinmektedir: Peacock'a göre:

"Kronikler esasında, yazarın (veya onun hamisinin) siyasal veya ahlaki hedefleri ya da hizip temelli sadakatleri gibi çeşitli amaçlarla geçmişin belirli bir versiyonunu sunmayı hedefleyen edebi eserlerdir."<sup>259</sup>

Yazar, kroniklerin belli bir amaca hizmet ettiğini ve tarafsız olarak yazılmadığını belirtmektedir. Selçuklu hükümdarları bilim insanlarını, şair ve edipleri destekler, himayeleri altına alırlardı. Hükümdarlar tarafından desteklenerek himaye altına alınan şairler, yazdıkları eserleri dönemin hükümdarına ithaf ederek şükran ve minnet duygularını gösterirlerdi. Bazen de hükümdarın isteği doğrultusunda manzum eserler oluşturulmuştur. Bu eserleri geçmişin belirli bir versiyonunu sunan kronikler

<sup>256</sup> Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", İ.A (TDV), İstanbul 2012, C.41, ss. 344-346.

<sup>257</sup> Carla L. Klausner, Selçuklularda Vezirlik, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarıfci), Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.126.

<sup>258</sup> Muharrem Kesik, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, ss. 69-76.

<sup>259</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.28.

olarak değerlendirmekten ziyade içlerinde tarihi bilgilerin de yer aldığı edebi ürünler olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Kronikler çoğunlukla tasvir ettikleri olaylardan çok sonra yazılırlar ve neredeyse tamamıyla saray seçkinlerine odaklanırlar.<sup>260</sup>

Büyük Selçuklu Devleti'nde tarih yazıcılığı sonraki dönem Türk devletlerine kıyasla zayıf kalmaktadır. Eserlerin genellikle hükümdarlara odaklandığı doğrudur. Fakat dönem içerisinde eser verilmediği doğru değildir. İlk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey hakkında Ali bin Ebul-Ferec el-Basri'ye ait "Siret ül-Melik Tuğrul Bey el-Selçukî" adlı eserin asırlar boyunca mevcut olduğu bilinmekle birlikte günümüze ulaşmamıştır. Alparslan adına yazılan "Melikname" ise İbnül-Adim, Mirhand ve Bar Hebraeus tarafından görülmüştür. Bu eserden de günümüze sadece birkaç cümle intikal etmiştir. Melikşah'ın emri ile hazırlanan "Risale-i Melikşah", Selçuk devri maliyesi, iktisadiyatı ve şehirleri tarihi bakımından büyük öneme sahip bu eser de günümüze ulaşmamıştır.<sup>261</sup> Eserlerin günümüze ulaşmamış olmaları var olmadıkları anlamına gelmemektedir. Günümüze ulaşabilen eserlerin ise dönemin çok sonrasında kaleme alındıkları doğrudur.

Yazar bu iddiasının ardından makalesinin son kısımlarında şu ifadeleri kullanarak kendisiyle çelişmektedir: "... çok erken bir dönem haricinde yaşayan en eski kronikler 12. yüzyılın sonlarına aittir. Sonraki referanslardan ve alıntılardan bildiğimiz kadarıyla, daha eski döneme ait kronikler de elbette yazıldı."<sup>262</sup> Öncesinde Büyük Selçuklu dönemi içinde eser verilmediğini vurgulayan yazar, devamında eserlerin yazıldığını belirtmektedir ki bu bir çelişkidir.

Selçuklulara özgü bir sorun da kroniklerin Selçuklu egemenlik alanının batısına odaklanma eğiliminde olmasıdır; şüphe götürmez önemine rağmen, Horosan'daki olaylar çok nadiren dikkate alındı.<sup>263</sup>

Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu bölgeleri hakkında, devletin ilk dönemlerine ait eserler yukarıda belirttiğimiz üzere kaybolmuştur. Daha sonraki yıllarda devletin

<sup>260</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.28.

<sup>261</sup> Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 21.

<sup>262</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.28-29.

<sup>263</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.28.

siyaseti Batı'ya doğru ilerlediği için yeni fetihler üzerine değerlendirmeler kaleme alınmıştır. Büyük medeniyet merkezleri hakkında yazılmış ve günümüze ulaşmamış eserlerden bazıları ise; Mehmet bin Arslan el-Harizmi'nin 80 cilt tuttuğu rivayet edilen Harizm Tarihi'dir. Biz bu eseri Zehebi'nin ve Yakut'un meşhur filozof Şehristani hakkında verdiği parçalardan tanıyoruz. Abdülkerim Sam'ani'nin memleketi Merv şehri için 20 ciltlik eseri de kaybolan mühim eserler arasındadır.<sup>264</sup>

Dahası kronolojik kapsam da baştan savmadır: Özellikle 1092 ve 1118 (Sultan Melikşah'ın ölümünden Mahmud'un tahta çıkışına kadar) arasındaki dönem Batı'da bile çok az belgelendirilmiştir.<sup>265</sup>

Peacock, Batı'daki Selçuklu çalışmalarının fazla olmadığı konusunda haklıdır. Özellikle Selçuklu sultanları hakkında detaylı malumat veren araştırma yok denecek kadar azdır.

Ancak Selçuklular döneminde kapsamlı eserlerin olmadığını söyleyemeyiz. Selçuklulardan sonraki dönem yazarların kendi eserlerindeki atıflardan Selçuklu tarihine ait detaylı belgelerin varlığı bilinmektedir. Fakat, devlet geniş bir coğrafyaya yayıldığından, döneme ait eserlerde dil çeşitliliği fazladır, bu da araştırmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca savaşlar, yangın ve doğal afetler gibi birçok sebep eserlerin kaybolmasına neden olmuştur. Bu nedenle Selçuklu Devlet tarihinde aydınlanamamış pek çok nokta bulunmaktadır.<sup>266</sup>

Belki de hepsinden daha ciddisi, Selçuklu tarihi fethedenler tarafından değil fethedilenler tarafından yazılmıştır."<sup>267</sup>

Peacock, burada fethedilenler tarafından kaleme alınan olayların, Selçuklu Devleti hakkındaki bazı noktaların, taraflı biçimde karanlıkta kalmasına neden olabileceğini ifade etmektedir. Ancak Selçuklu Devleti tarihinin sadece fethedilenler tarafından yazıldığını iddia etmek eksik bir yaklaşım olur. Yukarıda belirttiğimiz gibi dönemin kaynakları günümüze ulaşmamış olsa da bu kaynaklardan alıntı yaparak kendi eserlerini oluşturan, Selçukluya mensup sonraki dönem yazarlar ve İslam tarihçileri bulunmaktadır. Bu yazarlara örnek olarak, İzzeddin İbnü'l-Esîr ve ünlü eseri

<sup>264</sup> Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.25.

<sup>265</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.28.

<sup>266</sup> Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.21.

<sup>267</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.28.

el-Kâmil fi't-Târîh ile Sıbt İbnü'l-Cevzî ve Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular adlı bölümleri verebiliriz.

Peacock, “Selçukluların kendilerine ve kendi geçmişlerine nasıl baktıklarıyla ilgili sadece anlık bakışlara sahibiz.”<sup>268</sup> şeklindeki yorumuyla Selçuklu Devleti’ne mensup tarihçilerin fikirlerinden yoksun kaldığımızı belirtir. Devamında günümüze ulaşan kaynakların, büyük şehirlerde yaşayan Arapça ve Farsça yazan yazarlar tarafından yazıldığından bahsetmektedir. Bu yazarların hanedanın lehine olacak şekilde kitleleri ikna etme çabasıyla propaganda yaptıklarını fakat eserlerde yazarlar tarafından Türk kültürünün devlet üzerindeki rolünü ve Türk örfünü yansıtmayan bir görüntü çizildiğini ifade eder. Hatta bu eserlerin Türk kültürünü zaman zaman örtbas etme ve küçümseme eğiliminde olduğunu iddia eder. Peacock, hangi eserlerden bahsettiğini bildirmediği için bu eserlerde Selçuklu örfüne yapılmış bir aşağılama olup olmadığını tetkik edemedik.

Peacock, Selçuklu kaynaklarından olan İbnü'l-Esir’in el-Kâmil fi't-târîh adlı eserinin tarafsızlığından şüphe etmektedir. Bunun nedeni olarak da yazarın babasının, Musul Atabeyi İmadüddin Zengi döneminde devlet görevlisi olduğunu ifade etmektedir.<sup>269</sup>

Yazar, Selçuklu Devleti içinde dönemi yansıtacak bir eserin yokluğundan yakınırken babası, Selçukluya bağlı bir atabeylikte görev yaptığı için İbnü'l-Esir’e şüphe ile yaklaşmaktadır. Kaynakların günümüze gelene kadar değişime uğramış olabilecekleri ihtimal dahilindedir. Fakat yazarın babasının Atabeyi İmadüddin Zengi döneminde devlet görevlisi olması, tarafsızlığına gölge düşürecek boyutta bir etken olmadığı söylenebilir.

## 2. İslam’ın Yenileyici Özelliği

Hodgson, İslam’ın Serüveni isimli eserinde, Sünniler ve İsmaililer arasında her asrın başında Allah tarafından inancı yenilemek üzere bir kişinin gönderileceğini iddia etmektedir. Bu kişiye örnek Gazali’yi göstermektedir. Ayrıca doğru imanın unutulduğu, adaletin olmadığı bir dönemde Hz. Muhammed’in soyundan bir Mehdi

<sup>268</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.28.

<sup>269</sup> A.C.S. Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.30-31.

geleceğini, bu mehdinin yer yüzünü fethedip İslam'ı yeniden tesis edeceğini iddia etmektedir.<sup>270</sup>

Yine Hodgson, Gazali'nin kendini müceddidlik makamına çağırılan biri olarak gördüğünü iddia etmektedir.<sup>271</sup>

Tecdid bir şeyi yenilemek, ıslah etmek anlamında kullanılır. Fakat İslam düşüncesinde tecdid, Allah'ın indirdiği dini yeniden düzenlemek anlamında değildir. Zira Allah'tan başka kimse Allah'ın dinini yeniden düzenleme kudretine sahip değildir. Tacdid demek dinin yenilenmesi veya değişmesi anlamına değil, insanların dini anlayış şekillerinin değişmesi anlamına gelmektedir.<sup>272</sup>

Zamanın getirisine, çağların değişimine göre dini yorumlamada zayıf kalabiliriz. Bu yorumları yeniden gözden geçirmek ve zamanın şartlarına uygun olarak tekrar yenilemek ile bir kurtarıcının geleceği düşüncesiyle dinin yeniden düzenlenmesini beklemek birbirinden çok farklıdır. Allah'ın yeryüzüne indirdiği son din İslamiyet'tir. Son Peygamber Hz. Muhammed'dir. Kuran'ı Kerim'de başka bir din ve başka bir peygamber gelmeyeceği net olarak bildirilmiştir.<sup>273</sup> İslam inancında beklenen bir mehdi yoktur.

Bu bölümde Hodgson'un İslam'ın özelliklerini farklı algıladığı görülmektedir. Tezimizin konusunu oluşturan diğer bölümlerde görüldüğü üzere Batılı yazarlar, İktisadi sistemi ve Feodaliteyi birbirine benzetmek suretiyle yorumlamış, Avrupa'daki Krallık sistemi ile Türk sultanlıklarını karşılaştırmışlardır. Bu bölümde de elbette aşına olmadıkları veya yoğun olarak İslam kültürü içinde bulunmadıklarından Hristiyanlık ve Yahudilikteki kavramlarla benzerlik kurarak yorumlamaya çalışmışlardır. Burada İslam'ın yenileyici özelliğinden İslam dininin yenilenmesi değil kişinin inancının yenilenmesi ve zihinsel olarak arınması ifade edilmektedir.

Brockelmann ise İslam Milletleri ve Devletleri adlı eserinde İslam'ın yenileyici özelliği ile ilgili Hodgson ile aynı fikirdedir. Brockelmann, bir hadise göre

<sup>270</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.497.

<sup>271</sup> M.G.S Hodgson, İslam'ın Serüveni, çev. Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1995, s.207.

<sup>272</sup> Muammer Esen, Dinî Düşüncede Tecdid, Kelam Araştırmaları Dergisi, 7:2 (2009), ss.39-52, Yusuf Şevki Yavuz, "İslâm İnancında Mehdi", İ.A (TDV), Ankara 2003, C.28, ss.371-374.

<sup>273</sup> Ahzâb Suresi- 40. Ayet. "Muhammed sizin adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir, fakat o Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir.", Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran'ı Kerim Tefsiri.

Peygamberin İslam ümmetine imanlarını tazeleyecek bir kişi vadettiğini iddia etmekte ve Gazali'nin kendini bu vazifeye görevli hissettiğini belirtmektedir.<sup>274</sup>

Gazali, almış olduğu eğitim<sup>275</sup> ve mümtaz şahsiyeti sayesinde dönemin insanları için bir lütuftur. Gazali, kalbinde şüpheyi düşmüş Müslümanlara yol göstermiş, İslam'ın özünü aktarmıştır.

### 3. İslam'ın Karakteri

İslam, kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak” anlamına gelmektedir.<sup>276</sup> İslam barış ve hoşgörü dinidir. Ayrımcı değildir. İslam'ı anlamak için Hz. Muhammed'in hayatını incelemek gerekir.<sup>277</sup> Zalim ve zulmün karşında adil ve eşitlikçi tavrı İslam'ın özünü kavramak için yeterlidir.

Hammer'a göre, Farsların, Romalıların, Mısır ve Greklerin tarihlerinde din sadece halkın inancıdır. Bu nedenle yüksek otoritelere etkisi yoktur. Hristiyanlık, hırslı papalar ve krallar tarafından aslına zıt olarak kullanılmıştır. Fakat İslam söz konusu olduğunda hem hükümdarlık hem de dini otoritenin tek elde, imam ve halifede toplandığı ifade eder. Bu sebeple de başka hiçbir dinde olmadığı kadar kanlı savaşlar içermektedir.<sup>278</sup>

Hz. Muhammed'in vefatından sonra da halifeler seçimle başa getirilmiş, her açıdan İslam'ı yüceltecek kişiler oy birliği ile seçilmiştir. Ancak Dört Halife Dönemi'nden sonra Emevilerin halifeliği saltanata dönüştürdüğü<sup>279</sup> ve bundan sonraki dönemlerde zaman zaman liyakatsiz kişilerin halifelik makamını işgal ettiği doğrudur.

Fakat Hammer'ın iddia ettiği gibi İslam'daki kılıç sulh sağlamak içindir. İslam öldürmeyi emretmez, yaşatmayı öğütler. Dinler tarihi incelendiğinde dinin uygulayıcısı konumunda olan, maalesef pek çok dini liderin dünyevi kaygılar ile hareket ettiği görülmektedir. Hammer, tarihte hiçbir dinin İslam kadar kanlı savaşlara

<sup>274</sup> Carl Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, I, (Çev. Neş'et Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s.163.

<sup>275</sup> Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, İ.A (TDV), İstanbul 1996, C.13, ss.489-505.

<sup>276</sup> Mustafa Sinanoğlu, “İslâm”, İ.A (TDV), İstanbul 2001, C.23, ss.1-2.

<sup>277</sup> Ali Arslan Aydın, Peygamberimiz Hz. Muhammed (A.S.) ve En Büyük Mucizesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Cilt: XII Sayı: 2, Mart- Nisan 1973, ss.73-82.

<sup>278</sup> Joseph von Hammer, Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017, S.117-118.

<sup>279</sup> Seyfullah Kara, İslam Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi, İstem, Yıl:4, Sayı:8, 2006, s. 145- 170.

sebeup olmadığını iddia ederken ortaçağ Avrupa'sında hakim olan skolastik düşüncenin uygulayıcısı konumundaki kilise papazlarının halka zulmünü göz ardı etmektedir.<sup>280</sup>

Ortaçağ Avrupa'sındaki pek çok kilisede Engizisyon mahkemelerinde işkenceler yapılmaktaydı.<sup>281</sup> Özellikle bu dönemde cadı avcılığı yapılmakta, cadı olduğu iddia edilen kadınlar çeşitli işkencelerle öldürülmekteydi.<sup>282</sup>

Barış ve iyilik, Allah'ı vahyettiği dinlerin özünü oluşturmaktadır. Fakat tarihsel süreç içinde, dünyevi hırslarına yenilen birtakım din adamları dinlerin esasından uzaklaşarak durumu, kendi lehlerine iktidar mücadelesine dönüştürmüşlerdir. Kaynakların içerdiği tüm bu bilgiler, Hammer'ın iddialarını çürütmektedir. Dinler Hammer'krallıkları kan seylabına boğmaz, aksine insanlığı barış ve sevgi yoluna yönlendirir. Kanlı savaşlar ve zulüm, iktidar kaygısı güden otoriteler tarafından verilen kararların sonucudur.

---

<sup>280</sup> Hasan Çiçek, Ortaçağ'ın Doğu'su ve Batı'sı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2020- Sayı: 48 Sayfa: 139-154.

<sup>281</sup> Mehmet Esgin, İşkence ve Engizisyon, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3,3 (2013/3), ss.39-60.

<sup>282</sup> Yücel Aksan, 1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık, Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII / 2, 2013, ss.355-368, Adem Berkay Çil, Ortaçağ Avrupası'ndaki 'Öteki' İnançlar Ve Katolik Kilisesinin Tutumu, (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), S.5-6.

## SONUÇ

Büyük Selçuklu, tarihi en parlak ve en güçlü dönemini, her alanda gösterdikleri başarılar sayesinde Melikşah ve Nizamülmülk ile yaşamıştır. Batılı Tarihçilere Göre Melikşah ve Nizamülmülk adlı araştırmamızda, özellikle Batılı araştırmacıların bu döneme bakışı ve yorumları üzerinde durduk. Ana kaynaklar ile Batılı yazarların ana kaynakları yorumlamalarında birtakım çelişkiler belirledik.

Batılı araştırmacılar, her sultanın kültürel seviyesinin eşit olduğunu varsaymışlardır. Örneğin Klausner, Sultan Sencer'i örnek göstererek tüm Selçuklu sultanlarının cahil ve okuma yazma dahi bilmeyen kimseler olduklarını iddia etmiştir. Bu iddiasını da Barthold'a dayandırmaktadır. Ancak Barthold adı geçen eserinde Sencer'in babası Melikşah'ın çok kültürlü bir sultan olduğundan da bahsetmektedir.

Araştırmamız esnasında karşımıza çıkan bir başka mesele de yazarların ana kaynaklar yerine başka bir Batılı yazara atıfta bulunmalarıdır. Tarih araştırmalarında günümüz yazarlarının yorumundan ziyade dönemin kaynaklarının değerlendirilmesi, araştırmanın güvenilirliği açısından önemlidir.

Yerleşik yaşam şeklinden gelmiş olan, köylü kültüre sahip Batılılar, hareketli yaşama sahip Doğulu devletleri kendi kültürleriyle kıyaslayarak anlamaya çalışmışlardır. Bu da Türk devlet yapısının, toplum yapısının hatta Türk tarihinin olduğundan farklı anlaşılmasına neden olmaktadır. Örneğin Hodgson, ıkta sisteminin feodaliteye benzer yönlerinin olduğunu iddia etmektedir. Ikta sistemi monark bir yapıya ait iken feodalite âdem-i merkeziyetçi bir yapıdadır. Bu açıdan benzerlik bulunmamaktadır.

Batılı araştırmacılarından bazıları (Peacock, Carole Hillenbrand ve Deborah Tor), Selçuklu askerilerini gaspçı ve yağmacı olarak nitelendirmektedirler. Büyük Selçuklu, özellikle devlet teşkilatına sahip olduktan sonra gasp ve yağmaya karşı olmuştur. Hatta bazı Türkmen gruplar ile devlet ricalinin arasının açılmasındaki önemli faktörlerden biri Türkmenlerin yağmadan vazgeçmemeleridir.

Araştırmamız, yukarıda kısaca değindiğimiz gibi Batılılar tarafından olduğundan farklı anlaşılan pek çok konuyu içermektedir. Çalışmamızda Batılı yazarların iddiaları doğrulanmış veya çürütülmüştür. Bu çalışmamızda özellikle ana kaynaklar ve yerli yazarlarımızın çağdaş eserleriyle desteklenerek çelişkili görüşler ve doğru bilinen yanlışlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın sonucunda Batılı yazarların Türk kültürü ve geleneklerini Batı kültürüyle kıyaslayarak izah etmeye çalıştıkları görülmüş, her iki kültürde de belirgin farklılıklar bulunduğundan, bazen masumane bazen de kasıtlı olarak olsa gerek Türk devlet yönetim geleneğinin ve Türk yönetim şekillerinin olduğundan farklı algılandığı fark edilmiştir.



## KAYNAKÇA

Adivar, Adnan. **Tarih Boyunca İlim ve Din**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987

Ağırnaslı, Nilay. “Selçuklular Döneminde Şehzâde Eğitimi”, **Medeniyet ve Toplum** / Bahar 2017 Cilt 1 Sayı 1.

Akkuş, Mustafa. “Nizamülmülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması”, **USAD**, Bahar 2018; (8): 165-186.

Aksan, Yücel. “1450-1750 Yılları Arasında Avrupa’da Cadılık”, **Tarih İncelemeleri Dergisi** XXVIII / 2, 2013, ss.355-368.

Algül, Hüseyin. “**Mescid-i Dırar**”, DİA, C. 29, ss. 272-273.

Arık, Feda Şamil. “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Siyaseten Katl (1075-1243)”, **Belleten** (TTK), Sayı: Nisan 1999, Cilt 63- Sayı 236, ss. 43-94.

Armaki, Taqi Azad ve Maryam Kamali, (Çev. Hormoz Kazemighalinghieh ve Yasemin Ellik), Selçuklular Devleti’nde İktidarın Yapısı ve Siyasî Meşruiyet, **USAD**, Güz 2020; (13): 263-286.

Ateş, Ali Osman. “İslam ve Barış, İslam ve Barış”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** (2006), 6 (2), 1-14.

Aydın, Ali Arslan. “Peygamberimiz Hz. Muhammed (A.S.) ve En Büyük Mucizesi”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, Cilt: XII Sayı: 2, Mart- Nisan 1973, ss.73-82.

Aydın, Mehmet Akif. “**Gasp**”, DİA, İstanbul 1996, C.13. ss.387-392.

Barthold, W. **İslam Medeniyeti Tarihi**, (çev. Mehmet Fuat Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

\_\_\_\_\_, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

Bayrakçı, Hasan Hüseyin. **Yönetenlerin Yönetimi: Türk Yönetim Tarihinde Vezirlik Müessesesi**, (Yüksek lisans Tezi), Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2021.

Bouamrane, Chikh. “Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi”, (Çev. Hüseyin Şimşek), **İstem Dergisi**, Yıl:7, Sayı:14, 2009, s.383- 396.

Bozkurt, Nebi. “**Medrese**”, DİA, Ankara 2003, C.28, ss.338-340.

Brett, Michael. Fatımi İmparatorluğu, (çev. Fatih Yücel), Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Brockelmann, Carl. **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I**, (Çev. Neş’et Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964.

Bündari, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, (Çev. Kıvameddin Burslan), Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. **Tarih-i Cihan Güşa**, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

Çağrıçı, Mustafa. **“Gazzâlî”**, DİA, İstanbul 1996, C.13, ss.489-505.

Çiçek, Hasan. “Ortaçağ'ın Doğu'su ve Batı'sı”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2020- Sayı: 48 Sayfa: 139-154.

Çil, Adem Berkay. **Ortaçağ Avrupası'ndaki ‘Öteki’ İnançlar Ve Katolik Kilisesinin Tutumu**, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2018.

Daftary, Farhad. **Alamut Efsaneleri**, (Çev. Özgür Çelebi), Yurt Yayınları, Ankara, 2008.

Demirci, Mustafa. **“İkta”**, DİA, İstanbul 2000, C.22, ss. 49-52.

Demirkent, Işın. **“Haçlılar”**, DİA, İstanbul 1996, C.14., ss.525-546.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 1 Sayfa: 490-504.

Donuk, Abdülkadir. “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”, **Tarih Enstitüsü Dergisi, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Matbaası**, İstanbul 1981, S. 10-11.

Durmuş, İlhami. “Bilge Tonyukuk”, **Asya Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Cilt: 3, ss.29-45.

Ebu'l Ferec, Gregory (Bar Habraeus). **Abu'l Farac Tarihi I. Cilt**, (çev. Ömer Rıza Doğrul) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1945.

Ergin, Muharrem. **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011.

Erşan, Hilal ve Gül Akdeniz, “Türk-İslam Medreseleri ve Budist Viharaları Üzerine Bir İnceleme”, **Kırklareli University Journal of Engineering and Science** 5-2(2019) s.87-110.

Ertuğ, Zeynep Tarım. **“Saray”**, DİA, İstanbul 2009, C.36, ss.117-121.

Esen, Muammer. “Dinî Düşüncede Tecdid”, **Kelam Araştırmaları Dergisi**, 7:2 (2009), ss.39-52.

Esgin, Mehmet. “İşkence ve Engizisyon”, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3,3 (2013/3), ss.39-60.

Fayda, Mustafa. **“Bedir Gazvesi”**, DİA, İstanbul 1992, C.5, ss.325-327.

Fidan, Ayşe Gül. **Hâce İmâm Zahîru'd-Dîn Nîşâbü'rî' nin Selçuknâme'si** (Çeviri-İnceleme), (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

Göksu, Erkan. “Nizâmülmülk ve Selçuklu İktâ'ının Şekillenmesindeki Rolü”, **USAD**, Bahar 2018; (8): ss.147-164.

Gülmez, Abdurrahman. “Selçuklu Devleti ve Sünni Mezheplerin Şîî – Bâtınîlerle Mücadelesi”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 26:2 (2021), Ss. 341-361.

Hammer, Joseph. **Doğu Kaynaklarından Haşhaşilerin Esrarlı Tarihi**, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul, 2017.

Harekât, İbrahim. “**Berid**”, DİA, İstanbul 1992, C.5, ss.498-501

Hillenbrand, Carole. Aspects Of The Court Of The Great Seljuqs (Büyük Selçuklu Sarayının Yönleri), University of Edinburgh. "Christian Lange ve Songül Mecit, The **Seljuqs**, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011.

Hodgson, M.G.S. **İslam’ın Serüveni**, (Çev. Metin Karabaşoğlu), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Hüseyinî, Nasır İbn Ali. **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, Türk Tarih Kurumu, (çev. Necati Lügal), Ankara, 1999.

İbnü'l-Adim, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi**, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982.

İbnü'l-Esîr, **El-Kâmil fi't-Tarih**, (Çev. Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul, C.X, 1991.

İbn Kesir, **Büyük İslam Tarihi, El-Bidaye ve'n-Nihaye**, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995.

İşler, Ertuğrul. “Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt.5, Sayı.5, (1999), ss.48-54.

Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.

\_\_\_\_\_, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, 1953.

\_\_\_\_\_, **Sultan Melikşah, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul**, 1973.

Kapaşahin, Muhittin. “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasî Halifelerinin İlişkileri”, **History Studies**, Cilt 4 Sayı 4, s. 191-218, Kasım 2012.

Kara, Seyfullah. “İslam Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi”, **İstem**, Yıl:4, Sayı:8, 2006, s. 145- 170.

Kaya, Beytullah. “Nizamiye Medreseleri ve Eğitim Geleneği”, **Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7: Sayı:14 2019: 49-66.

Kayadibi, Fahri. “Kur’an’ın Eğitim Bilim ve Araştırmaya Verdiği Önem”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.14, Yıl.2006.

Kesik, Muharrem. **Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2021.

\_\_\_\_\_, **Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah**, Bilge Yayınevi, İstanbul, 2021.

Klausner, Carla L. **Selçuklularda Vezirlik**, (çev. M. Fatih Baş ve Sinan Tarifci), Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

Köprülü, M. Fuat, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

Köymen, M. Altay. **Alparslan ve Zamanı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

\_\_\_\_\_, **Toplu Makaleler Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları**, Hazr. Sinan Tarifci -Kerim Köksal Kaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.

Kucur, Sadi S. “**İkta**”, DİA, İstanbul 2000, C.22, ss.47-49.

Kuşçu, Ayşe Dudu. “Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği”, **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2016, Sayı: 1, s.173.

Lambton, Ann K. S. “İktâ Üzerine Düşünceler”, (Çev. Halil İbrahim Hançabay), **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl 2016 Cilt: 25 Sayı: 2, ss.165-184.

Lange, Christian ve Songül Mecit. **The Seljuqs**, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011.

Lewis, Bernard. **Haşhaşiler (İslam’da Radikal Bir Tarikat)**, (Çev. Kemal Sarısözen), Kapı Yayınları, İstanbul, 2014.

Menekşe, Ömer. “Selçuklular’da Kanunlaştırma Hareketleri ve Bir Hukuk Kodu Olarak el-Mesâ‘İlü’l-Melikşâhiyye Fi’l-Kavâ‘İdi’ş-Şer‘İyye”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 35, 2020, s. 565-598.

Mirhand, Muhammed bin Havendşah bin Mahmud. **Ravzatü’s-Safa’da Fatımiler ve İran İsmailileri**, (Çev. Serdar Gündoğdu-Ali İçer), Selenge Yayınları, İstanbul, 2022.

Murphy, Sean J. ““Irish Chiefs: Historical Background and a Register”, **Centre for Irish Genealogical and Historical Studies**, 30 September 2001.

Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, **Camiu’D-Düvel Selçuklular Tarihi**, (Çev. Ali Öngül), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Niray, Nasır. “Sâsâni İmparatorluğu’nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Güz 2001 Sayı 5.

Nizamülmülk, **Siyasetname**, Nilüfer Yayıncılık, Ankara, 2016.

Ocak, Ahmet. **Selçukluların Dini Siyaseti**, Tatavla Yayınları, İstanbul, 2002.

\_\_\_\_\_, “Selçuklular Döneminde Şî‘-Sünnî İlişkisi”, **Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi** (Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi = Journal of Humanities and Social Sciences), 1996, cilt: VIII, sayı: 23, s. 401-418.

Öngül, Ali. “Selçuklularda Eğitim Faaliyetleri ve Yetişen İlim Adamlarına Genel Bir Bakış”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Yıl:2003, Cilt:1, Say:2.

Özaydın, Abdülkerim. “Efdal b. Bedr el-Cemâli”, DİA, İstanbul 1994, C.10, ss.452-453.

\_\_\_\_\_, “Hasan Sabbâh”, DİA, İstanbul 1997, C.16, ss.347-350.

\_\_\_\_\_, “Melikşah”, DİA, Ankara 2004, C.29, s. 54-57.

\_\_\_\_\_, “Nizamülmülk”, DİA, İstanbul 2007, C.33, ss.194-196.

\_\_\_\_\_, “Sencer”, DİA, İstanbul 2009, C.36, ss. 507-511.

Özçamca, Salih. “Türklerin Göçebeliği Hakkında Birkaç Not”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2007/Güz, S.7, ss.177,184.

Özkuyumcu, Nadir. “Tolunoğulları”, DİA, İstanbul 2012, C.41, ss.233-236.

Peacock, A.C.S. **Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, (Çev: Özkan Akpınar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Pirenne, Henri. **Ortaçağ Kentleri**, (Çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

\_\_\_\_\_, “Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi”, **USAD**, Bahar 2018; (8): s.124-13.

Ravendi, Muhammed b. Ali b. Süleyman. **Rahat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.

Reşidüdin Fazullah, **Cami’ü’t Tevarih**, (Çev. Erhan Göksu ve Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.

Roux, J.P. **Türklerin Tarihi Pasifikten Akdenize 2000 Yıl**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008.

Sevim, Ali. “İbnü’l-Cevzi’nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt. XXVI, Sayı. 30, 2005, s.80.

\_\_\_\_\_, ve Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 2014.

Sıbt İbnü’l Cevzi, **Mir’atü’z-Zaman Fi Tarihi’l – Ayanda Selçuklular**, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

Sinanoğlu, Mustafa. “İslâm”, DİA, İstanbul 2001, C.23, ss.1-2.

Soylar, Nurullah. **Şebânkâreî’nin Mecmau’l– Ensâb Fi’t-Tevârîh Adlı Eseri** (Çeviri ve Değerlendirmesi), (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2018.

Sümer, Faruk. “Tuğrul Bey”, DİA, İstanbul 2012, C.41, ss. 344-346.

Talas, M. Asad. **Nizamiyye Medresesi ve İslâm'da Eğitim Öğretim**, (Çev. Sadık Cihan), Etüt Yayınları, Samsun, 2000.

Tekeli, “Sevim. Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Uygarlığa Katkıları”, **Erdem Dergisi**, Ankara 1996, C.9, S.25, s.393.

Tokan, Özgür. “Sultan Sencer Dönemi (1118-1157) Selçuklu Vezirleri”, **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Mart 2018, S.1, ss.1-9.

Tor, Deborah G. ‘**Sovereign And Pious**’: **The Religious Life Of The Great Seljuq Sultans** (Egemen ve Dindar Müslümanların Dini Hayatı Büyük Selçuklu Sultanları), University Of Notre Dame. "Christian Lange ve Songül Mecit, The Seljuqs, Edinburgh University Press, Great Britain, 2011.

Turan, Osman. **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

\_\_\_\_\_, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Ülgen, Pınar, "Ortaçağ Avrupa’sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, **Mukaddime**, Yıl 2010 Cilt: 1 Sayı: 1, ss.1-18.

Ünal, Ayhan Afşın. “Büyük Selçuklu Devleti’nin Oğuzlar-Türkmenlere Karşı Takip Ettiği Siyaset (Başlangıçtan Yıkılışa Kadar)”, **Turkish Studies Historical Analysis, International Balkan University**, Volume 14 Issue 2, 2019, P. 397-411.

Waardenburg, Jacques. “**Reform**”, DİA, C.34. İstanbul 2007, Ss.530-533.

Yavuz, Yusuf Şevki. “**İslâm İnancında Mehdî**”, DİA, Ankara 2003, C.28, ss.371-374.

Yazar, Nurullah. “Kirman Meliki Kavurd Bey’in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011/1, c. 10, sayı: 19, ss. 221-237.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Gençlik Spor Yayınları, Ankara, 2019.

Yürekli, Tülay. “Selçuklular Döneminde Sincar”, **Dini Araştırmalar**, Eylül-Aralık 2008, Cilt: 11, s. 32, ss. 259-262.